

K.K.T.C.
YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN – EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYAT BÖLÜMÜ.

AZERBEYCAN
KLASİK AŞIK
YARADICILIĞI

MEZUNİYET ÇALIŞMASI
AYŞE KİŞMİR

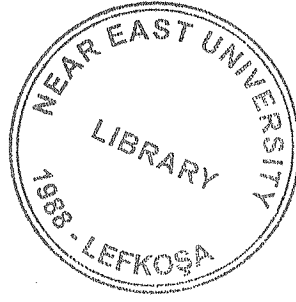
DANIŞMAN *H. Dersinevesi*
Doç. Dr. HABİB DERSİNEVESİ.

Kabul edilmiştir.

LEFKOŞA 2002.

MÜRSEL HEKİMOV

**AZERBAYCAN
KLASİK AŞIK
YARADICILIĞI**

**FULOLOGUYA FAKÜLTESİ
İLMİ ŞURASININ KARARI İLE
ÇAP OLUNUR.**

İLMİ REDAKTÖRÜ : PROF. P.Ş. EFENDİYEV

Tam dört yılı geride bırakmanın heyecanı ve gururu var içimde.

Yakın Doğu Üniversitesi benim hayatıma çok şey kattı. Üniversite hayatımda gerek arkadaşlık açısından gerekse kendime olan güvenimin sağlanması açısından çok şey kazandım. Bize her zaman güler yüz ve sabır gösteren tüm hocalarımı hayatım boyunca unutamam.

Unutamayacağım insanlar arasında 4 - B sınıfı ve onların içinde olan çok özel dostlarım var. Dört yıl boyunca her zaman benim yanımda oldukları ve bana destek verdikleri için dostlarıma çok teşekkürler.

Teşekkür etmem gereken özel insanlardan bir tanesi de; Ali Tekman'dır. Mezuniyet çalışmamın başarılı olabilmesi için elinden gelen bütün yardımı benden hiç esirgemediği için ayrıca teşekkürler.

Ve en önemli teşekkür, beni zor şartlarda bile okutmayı başaran ve bana her zaman inanan aileme ve mezuniyet tezim sırasında benden emeğini ve zamanını hiç esirgemeyen sevgili Habib Derzineves'e binlerce kere teşekkürler.

Bana inanan ve güvenen herkese çok teşekkür ederim.

Ayşe KİŞMİR
980636 4 B

REDAKTORDAN

Son yıllar aşk poeziyemizin tedkikatı sahasında mühim izler görülmüştür. Uzun yıllardır ki, Dos M.Hekimov da Azərbaycan aşık sanatı üzerinde ilmi müahideler aparmaktadır. aşık yaradıcılığının demek olur ki, bütün devirlere aid biz onun yazılarını okumuşuz. M.Hekimov hem de aşık yaradıcılığının toplayıcısıdır. Hele talebelik yıllarından onun aşıklarımızın şiirleri topladığını bilir. Bununla bile o, her il ya ferdi, yahud da talebeləri ile birlikte ekspedisyada olur. Folklorümüzün yeni ve rebgarenk numuneleri kend ve reyonlarımızın müdriklerinden toplayıp getirir. Bütün bunlara ben bir cihat de ilave etmek isterim. M. Hekimov hem de zengin söz-aşık, havacatlarını, sazın kuruluşunu, kök ve perde düzümini, aşık şiir növlerinin her birinin ifacılık makamını yahşi bilir ve özü de onları ifa etməyi becerir. Ona göre de alim hemişe öz aktarışlarında bu sinkretik cihatları müvazi şekilde tedkik eder. Bu keyfiyatlardan bir folklorcü kimi M.Hekimov'un araştırmalarında, aktarışlarında en uğurlu cihatlardandır. Folklorle meşgul olan tedkikatçılarımızın son yıllar geldiği umumi netice böyledir ki, aşık sanatı yalnız sazla sözün vahdetinde tedkik edildikçe öz hakiki kıymetini alır. Biz bu yolda Dos.M.Hekimov'a yeni yeni uğurlar arzulayırık.

Dos M.Hekimov aynı zamanda aşık poeziyamızın rengarenk şerh formalarının da tedkikatçısıdır. BU sahada uzun yıllar apardığı aktarışlarını o bir monografiyada (1975) cap etdirmişdir. Alimin bu ilk kitabı okuyucular tarafından merakla karşılanmışdır. Hakkında devr metbuatda bir neca resenziya da derc olmuşdur. Tesadüfi değildir ki, ali mektep talebeleri ondan indi de en değerli bir vasait kimi istifade ederler.

M. Hekimov'un bu kitabı ise orta asır Azərbaycan aşık yaradıcılığına hasr olunmuşdur. Kitapta klasik aşık, destanlar ve orta asır aşık poeziyonda sanatkarlık kimi üç esas problem şerh olunmuşdur. Sözsüz, bu problemler M.Hekimov'un hususi ile, son yıllar abarttığı gergin aktarışlarının neticesi kimi

kıymetlidir. Kitap söz yok aşık sanatı sahasında folklör şunarlığımızın son naiyetleri esasında yazılmıştır. Burada “ Kitabi- Dede Korkut” destanı muhabbet destanlarında ki yükü – buta meselelerine aid alimin meraklı mülahizeleri vardır ki, biz onları eynile okuyucuların öz muhakemesine takdim ederik.

Bununla bile kitapda mübahise doğuran cihatalr da yok değildir. Bunlar da, elbette, M. Hekimov’un özünügeldiği kanaatlerdir. Ona göre bunalrı da biz müellifin yazdığı şekilde saklanılmasının tarafdarı olduk. Mes M. Hekimov kitabında Köroğlu, Tahir Kerem, Garib ve başkalarından ayni zamanda aşık kimi sohbet açır. Ancak bize bile gelir ki , bunalrı tarihin sayfalarında biz helelik bir aşık kimi aktarıp tapa bilmemişik. Doğrudur, bu destanalrda Azerbeycan aşığının yaradıcılığıdır. Ancak aşık aşıkdır, destan da destan. Bize bile gelirki, Kurbanı Abbas Tufarkanlı , Sarı Aşık, Hasta Kasım kimi aşıkların irsi ile yukarda adlarını çekdiğimiz ve çekmediğimiz destan kahramanlarının dili ile deyilen şiirler arasında muayyen hadd, serhad, hududlar görünmektedir.

İkinci mübahiseli mee le hayatının aşık şe’r şekli sırasında dahil edilmesidir. Doğrudur, ekseri Azerbeycan aşıkaları hayatı koşmuşlar. Hayatı asırlar boyu halk şiir şekli kimi şöhrat tapmışdır.

Folklörşunasızlığımız hazırda süratle inkişaf eder. Aşık sanatının tedkikinde de yeni yeni naiyetleri elde edilir. Belki de gelecek tedgikatlar Dos. M. hekimov’un haklı olduğunu sübut edecektir.

Biz yine de tekrar ederik ki, M. Hekimov’un “ Klasik Azerbeycan aşık yaradıcılığı “ kitabı onun uzun yılaırdan beri apardığı tedkikatların neticesidir. Prof.P.Afandiyev

-ÖNSÖZ -

Dünya Edebi – içtimai fikir tarihinde şair halk kimi şöhet kazanmış Azerbeycan halkı yalnız H. Gencevi, E. Hakani Mahseti, İ. Nesimi , Şah İsmail Hetai , M . Fuzuli , M.P. Baki , M.F.Akundov , M . E Sabır , C. Memmedkuluzade , Y. Hacıbeyov, S. Vurgun ve b. söz sarrafları ile değil , hemde Korkud Dede, Kurbanı , Keremi , Garib , Abbas , Abdulla, Sarı Aşık , Köroğlu, Hasta Kazım , Ağ Aşık , Dileğem , Ali , Alasger, Şemkirli Hüseyin , Molla Cuma Hüseyin Bozolkanlı , Esad , Mirza , Şemşir , Hüseyin Cavab kimi kimi görmeli saz aşıkaları ile de fahr eder.

Sorajı çok uzak geçmişlerden gelen , sayacılar, öymeler düzen, ilahi kutalr ile peyvendeleşen , kabile – tayfa şenlik merasimlerinde alparların şiirini kopuz- saz çalan , şuccetlerine göre onlara ad koyan , ağır ağır taylar geçiren bu günkü aşıkaların ulu selefleri halkımızın efsane, esetirelerinde , nağıllarında , el arası müdrük ata baba sözlüklerinde Saya , Ağsakkal, Dede, Ata , Lele , Uğur ustad , Pir üstad, Aşık , Varsak , Ozan ad. Titulları ile devrimize kadar özlerini yaşatmışlar. Meselen:” Saya sazi , söy avazı “ , “ Say gilla , Saya nağılla tanınar “ , “ Sayanı deyişmede , samı döyüşmede sınaralr “ , “ Aksakallım ışıkdır, taya yaraşıkdır.”

Yahud:

Azizinem , bay ata,
Yolum düştü hayata
Ozan bir ağı dedi
Ünü düştü hayata
Azizim , ozan ağlar,
Yuğ deyip , ozan ağlar.

Düğünü yasa dönmüş
Uz cırıp , ozan ağlar

Aşık Garip'de:

Ay ustalar alın verim cevabı,
Aşıklık Ademden icad olubdur.....

Köroğlu'da :

Ben bu dünyada aşığım,
Aşık deyilim , ışkam.....

Molla Cuma'da :

Aşıklık Adem'den icad olubdur,
Ol Adem atanın nevesiyem ben.....

“ Sazı Pirbaba, sözü Nurbaba “, “ Aşık el ağ sakallıdır” ve şair kimi çoklu hikmetler el arasında indi de işlenmekle , bu sanatın yaratıcılarını tarihin çok kadim devreleri ile sesleştirebilir.

Klasik aşık poezisinin yaradılma tarihinden eserler geçse de, bu sanat abideleri öz bedii değerini , izini , mühürünü yitirmemiş , onların bir kısmı hal hazırda Azerbeycan , Ermenistan , Gürcistan , diğer kısmı Moskova , leningrad arşivlerinde saklanılır. Muayyen kısmı ise halk arasında ağızdan ağıza geçerek , hikmetli hocaların , müdrik aşıkaların ve nağmekar nenelerin dilinde indi de dolaşmaktadır.

Aşık yaratıcılığının esasını lirika ve destanlar teşkil eder.

Umumi beşeri muhabbetin terennümü , dünyevi eşkiden doğan hayat felsefesi bir taraftan zengin klasik edebiyatın ananeleri ile , diğer taraftan çok asırlık halk yaratıcılığı ile bağlıdır.

Klasik aşık yaradıcılığında muhabbet lirikası dünyevi eskiden umumi beşeri matifedir. Burada manevi saflık, ahlaki güzellik, ismet kimi necib insanı sıfatların terennümü poetik makamlarda esas götürülmüştür. Aşık yaradıcılığında içtimai- siyasi meseleler de esas yerlerden birini tutar. Yadelli işgalcilere ve dahili istismarcılara karşı mübariz ruhlu hayatı , gereyi , koşma , divani növləri üzerinde bir – birinden manalı , keskin meramlı şerler bu devr aşık yaradıcılığında doğuşken ordunun kudreti – himni kimi seslenir.

Orta asır aşıkları lirik şiir növləri ile yanar , hem de epik lirik ve dramatik sahaları özünde birleştiren mürekkebi sujetli kahramanlık , muhabbet destanları da yaratmıştır. İster dede ve de isterse de peşekör ifacı aşıklar bir anane olarak destan söylerken aktör kimi rolden role girer, her bir destan obrazını öz dilinde , edasında dinleyiciye çalışır. Destan söyleyen aşık ifa ettiğı lirik şerin talebinde ve söz havacatının ahengine münasip raks edir , üstadnameler söyler. Neticede o, senarist, rejisör , dirijörlük kimi sinkretik keyfiyatalrı özünde birleştirir.

Orta asır Azerbeycan destanları öz ideya – mazmunlarına göre hem de halkın geçmiş olduğı kanlı – kadatı tarihinin, adet ananesinin bedii solnamesidir.

Orta asır aşık yaradıcılığı sanatkarlık bakımından da güçlüdür. O öz gıdasını halkın maişeti , adet – ananesi ve hemcinin klasik yazılı edebiyatın kaynaklarından alır. Bu devir aşık yaradıcılığında mısra , beyit bendlerde melodik hediyeler, poetik ses hamleleri, dilimizin zengin tasvir ve ifade vasıtaları ve serrasit çeşitlenmiştir.

Uzun asırlar yolcusu olan aşık edebiyatı öz inkişaf tarihinde Azerbeycan halkının manevi medeniyetine deha doğma, aziz ve mukaddes sanat abidesidir. Bu zengin edebiyatın toplanması neşri , tedkiki ve tebliğı folklorünaslarımızın karşısında duran en vacib meseledir.

- Klasik Aşık Poeziyasında Lirik -

a) Muhabbet Lirikası

Orta asırda yaşayıp yaradan aşıkaların üstad sanatkar kimi yetişip inkişaf etmesinde Azerbeycan şifahi halk yaradıcılığı, hem de klasik edebiyatımızın görkemli şairlerinin edebi irsi mühim rol oynamıştır. Böylelikle, her iki billur çeşme kaynağı onların yaradıcılığında öz vahdetini tapmıştır.

Klasik üstad aşıklar öz yaradıcılıklarında bu meseleye iki cihaddan yanaşmışlar. Bir taraftan bilavasite hemen söz sarrafalarını şahsen özlere üstad kimi kabul etmişler. Diğer taraftan, onların malum eserlerinin kahramanlarını öz poetik yaradıcılıklarında yad etmiş yeniden manalandırmışlar. Orta asır üstad aşıkları saleflerinin, muasirlerinin yaradıcılığı ile yanaşı, tarihi şahsiyetlere, efsane, rivayet ve söylemelere de bigane kalmamışlar.

Büyük rus şairi A. S. Puşki'nin yaradıcılığına kıymet verirken V. P. Velinski yazardı: "Büyük nehrler bir çok başka caylardan emele gelir ki, bunlar öz bol sularını adi bir bac alarak nehre akıtırlar. Kim, mesela Oka, ya Kamnın suyunu tanımak için Kolya suyunu kimyevi surette ayırabilir? Bu akdar büyük ve küçük çayların suyunu toplayan Volga öz dalgalarını köpüklendire köpüklendire akıtır, onun başka sualrı gasb etdiğini ham bildiği ve hamı onun geniş boyunca üzdüğü ilham perisi ondan evvel gelen şairlerin yaradıcılığı ile beslenmiş ve yenilenmiştir. Daha artık desek: O bunları öz kanuni malı kim kabul etmiş ve değiştirilmiş şekilde yeniden dünyaya kaytarmıştır." 1

1 V.P Belinski Aleksandr Puşkinin eserleri, Azərneşr, Bak 1948, sah L.

Dahiyane söylenmiş bu fikri yukarda hayal etdiğimiz kimi, hem klasik şairlerimize, hem de saz söz üstadlarımıza da şamil etmek olur. Lakin bu halk işte dadları tekrarcılığından, taklitcilikten çok çok uzaktırlar. Hatta biz değerdik ki, onlar öz müasirleri ve heleflerine bir yaratıcı kimi de tesir etmişler. Orta asırda yaşamış saz ve söz üstadları her iki menbenin sanat ve sanatkarlık sırlarını özlerine mahsus becerekli benimsemiş, bu sanata aşık yaratıcılığının tekrarlanmaz yaratıcısı dedesi, pir üstadı kimi edebi şöhret kazanmışlardır. Hele bunun neticesidir ki, yüreklere yol tapan bedii sözün tesiri, dolgun fikir çalarlığı, sedefli sazın ötken, ahenkdar melodiyaları aşıklarımızın yaradıcılığında vahdet teşkil etmekle ölmez sanat nömünelerinin yaranması için başlıca özel olmuştur.

Bütün dünya halklarının edebiyat tarihinde olduğu kimi, şiir ve musiki ile nefes alan halkımızın da klasik aşık edebiyatında muhabbet mevzusu başlıca yer tutar.

“Muhabbetin terennümü yolu ile büyük hakikatlerin şerh edilmesi nadir ve teeccüblü bir hadise değildir. Biz bu bedii usule bütün halkların edebiyatında rast geliriz. (2) Ancak Ancak yüksek ideoların aşkın dili ile şerhi, umumiyetle şark ve hususi ile Azerbeycan için daha çok seciyyevi bir hal olmuştur. Buna göredir ki, bir müttefekkirin aşık dili ile donanmasının ne demek olduğunu bilmeyen bir şahıs Azerbeycan klasik poeziyasının mazmunundan çok çetinlikle baş çıkarabilir. Bu manada orta asır aşık poeziyasının canını, mağsini teşkil eden muhabbet lirikasını derinden araştırmadan onun siyasi içtimai manası, felsefi, estetik düğümü çetin ki, düzgün kıymetlendirilebilsin.

Kadın güzelliği, vatan tabiatının füsunkarlığı aşıkların telli sazına söz incilerinden bezek vermiştir. Klasik aşıkalar öz şerlerinde temiz, lekesiz, boyasız, mukaddes duyguları terennüm etmişler. Onlar lirik şiirlerinde aşığın muhabbet yolundaki cefakeşliğini, sabitkadem olmasını, aşık ile maşukun ızdırab ve sevinçlerini tesirli bağlarla vermişler.

H. Araslı Kurbaniden bahs ederken yazar:

“ ..Derin muhabette seven , kalbi muhabbet alevlerinde çırpınıp sevgilisinin yanakları kimi kana dönen bu kamallı aşık oldukça yüksek bir zevk sahibidir.” 1

Bu fikri biz Aşık Abdulla , Abbas tufarkanlı , Sarı Aşık Kerem, Aşık Garib. Hasta kazım , Nevruz, Tahir , Seyyad ve başkaları hakkında da deyebiliriz. Üstad sanatkarların fazileti onalrın el arasında uzun yıllar yaşaması için hukuk kazandırmıştır. Mahz buna göre de bu nadir istedad sahipleri hem kalsik edebiyatından , hem de seleflerinden aşık sanatının izinde cihatlarını özlerine mahsus tarada öğrenmiş ve aşık poeziyasının kudretli yaratıcıları kimi şöhrete tapmışalr. Saz – söz sanatkarı olan ile bir aşık tasavvur etmek mümkün değildir ki , O , insani eşkil nağmekarı olmasın.

Beşeri muhabbetin nağmekarı olan orta asır aşıklarının söz incileri şifahi halk edebiyatının en büyük kolunu teşkil eden aşık poeziyasını bezediği halde bu sanatın ideye- bedii hususiyetleri , ehemmiyeti elmi cihatdan kifayet kadar araştırılmamıştır. Halbuki , klasik aşıkaların lirik eserleri o akdar geniş ve manalıdır ki, bu hususta bir sıra mongrafiyalar yazmak olur. Aşık yaradıcılığının felsefi mahiyeti derinden araştırılmadığı içim onun estetik imkanları da elmi cihatten lazımca tedkik olunmamıştır.

Umumi beşeri muhabbet aşık poeziyasının aparıcı motividir. Aşık poeziyasında tasvir olunan beşeri güzelliğe dikkat getirilirse , hiç şüphesiz biz felsefi bir kategoriye – güzellik kategorisine gelip çıkarız. Bu güzellik ise şüphesiz , insani monen ruhlandıran , saflaştıran yüreğini güneş gibi ışıktandıran bayındırhahlık ile bağlıdır. Aşık poeziyasında muhabbetin dünyevliği ve onun bir problem kimi halli bedbinliğin terki dünyalığın tamamıyla aksinedir. Bu manada aşık yaradıcılığında hayat eski nikbinlik ön plana çıkılır. Derin ve felsefi muhakimeler ile zengin olan romantik aşık destanlarında , lirik şerlerinde sufizm ideaları (küll halde götürüldükçe) yok derecesindedir. Doğrudur , orta asır aşık

şerinde bedbin , küskün motivler de vardır. Lakin bu ahnale içtimai hayatın
znden doğan vatandaşlık kaderidir.

Aşık Abbas:

Semada yıldızlar sana gelipdir.

Yüz yılın hastası cana gelipdir.

1. H. Araslı . Aşık yaradıcılığı . Birleşmiş Neşriyyat , Baki, 1960 sah. 35

Ay hazreti ,bir zaman galipdir.

Yoksul uzun sürter mal ayağına 1

Buradaki şikayet , nisgil , zamanın özünden ileri gelen içtimai kaderdir. Ona göre de bu kaderi vahdeti – vücut, terki dünyalıkla bağlamak düzgün değil. Çünkü aşık poeziyası hümanist poeziyadır. Aşıkların dünya görüşünde onu ahete eden maddi varlığa bağlılık yaşayıp yaratmak , doğruluk , sadakat , mertlik , zahmet severlik , manevi saflık esas götürülmüştür.

Orta asır aşıkları , şüphesiz , Allah'a , İslam dinine de sekk getirmemişler. Lakin bu da bir hakikatdir ki, onlar ne islamin tebliğatçısı, ne de mutedil mumin müslüman olmuşlar . Doğrudur, Kurbanî'nin , Garib'in yaratıcılığında Hazreti Ali'nin Hızır'ın , 12 imamın ve bazen de şii mezhebinin tebliğine az da olsa rast gelinir.

Kurbanî yaratıcılığında bu husussiyet özünü daha bariz gösterir. Bu ise Kurbanî'nin Şah İsmail hataiye rağbetinden ileri gelen cihattır. Bu da bir hakikkaddir. Ki , orta asır aşıklarının yaratıcılığında gayri – cismani alem , Allah'a mütilik , ilahi varlığın kuluna çevrilmek meselesi lirik kahramanların hareketinde esas yer tutmaz. Onların poeziyasında ne zahidlik ne dervişlik ve ne de evliyalık tebliğ olunur. Lirik ve epik –lirik kahramanlar “ vahde “ kavuşmak “ zikr “ le meşkul olmak ahval – ruhiyasından de çok çok uzaktırlar. Halbuki , Allah'a kavuşmak isteyen sufi emelli sare , aşığa ve onların yarattığı lirik kahramanlara göre cihattır. Demeli , hakikate çatmak için bu zahiri cihattan üz döndürmek lazımdır. Yegane hakikat hesap edilen Allah'a kavuşmak yolu ile öz şahsiyetini mahvetmek (feno 9 için şahsen mevcut olamaktan hilas olamk lazımdır.

Aşık poeziyasında lirik kahramanlar ilahi vücuda “ vahid dosta “ kavuşmaktan daha çok , öz sevgilerinde kavuşmayı üstün tutarlar. Bir nece misali dikkat getirin.

Kurbani de :

Sevgilimin başı Ka 'be küncüdür,
Ben ölənde kimler onu yöncüdü?
Ağız süddü , diş dürr dehen incidi,
Sarraf manan , nor almağa gelmişem.

1. Aşıklar I hisse, II çap , Azərneşər , Baki 1937, sah 25
2. Bak: Anri Messe İslam. Azərneşər Baki 1964 sah 183
3. Azərbaycan Destanları I cild Azərbaycan. SSR İA Neşriyattı , baki 1965 sah 43

Abbas da:

Sevdiğimin hüsnü Kureyşin nuri,
Yusufi – Kenandır , Çini , Fıfuri ,
Deyirler behiştde çok olur huri
Onlar da köknelip yar tozoterdir. 1

Sar Aşık da:

Men aşık o yar benim
Kem bağrım o yar benim,
Ben aşğam esen gel
Kara bağrım kesen gel ,
Alem Ka' beye getse ,
Benim kibleme sen gel

Masallardan görüldüğü kimi , sufizmin tebliğ ettiği ümde şartlardam burada hiç bir eser olamet yokdur. Bunalr asıl manada beşeri mahiyetli muhabbetin terennümüdür. Kurbanı İslam dininin mukaddes kitabı Kurana bele sevgilisi Perinin sacının yadigarı kimi bakar. Hatta üstad sanatkar sevgilisinin kaşını “ Kabenin küncü “ adlandırır.

Biz hic bu fikirde değiliz ki, Kurbanı yaradıcılığında sufizm tesiri olmamıştır. Eğer böyle olsa idi biz o zaman Kurbanı'nin öz devrinden ayırmış olardık. Kurbanı'nin bir şiirinde okuyuruk:

Tarikatden bir yol düşdü alime,
Mafiyet kemerin çekdim belime ,
Nagahanı su bağlandı gönlüme ,
Edeb aldım hub arkana yetişdim

M.H Tahmasib bu şiirden bahis ederken yazar : “ kimbilir belki de bubandeki “ Nagehanı “ sözü aslında “ Hakikkatten “ imiş. Herhalde , Kurbanı “ İhlas / Kemerini “ beline bağlamış , yeni isyan dinine ihlasla kula olmak devrimi – şariat merhalesini geçinmiş , “ tarikat “ den , yahud “ merifet “ den eline yol düşmüş “ hakikat “ den gölüne su bağlanmış , bununla da “ edeb almış “ hub erkana yetişmiş “ dir.

Sufizmin tesirine az da olsa biz Sarı Aşığın da yaradıcılığına da rast gelirik :

Bu aşık zinde değil
Hali özünde değil ,
Kim deyip Lok comali
Yahşi üzünde değil?

1. Aşıklar . I hisse , II çap Azərneşr , Bak 1937 sah. 24
2. Sarı Aşık Şerhler- Azərneşr . Bakı 1996 sah. 51, 60

S.M.H Tahmasib. Azərbaycan xalk dastanları (orta asırlar) “ Elma” Neşriyattı .
Bakı 1972 , sah.370

Şüphesiz İslam Şerkinin Müslüman aşığına yaşadığı devirde yaranan tarikatlar tesirsiz kalmamıştır. Bize öyle gelir ki , bu tesirler onalrı “ sufi – fena-fillah” a aparıb çıkarmamıştır. Böyle olsa idi Sarı Aşık aşağıdaki bayatısını yakın ki , söylemezdi:

Ben Aşık yahşi adı ,
Dilimde yahşi adı ,
Azab Yamanın olsun ,
Gönlümde yahşi adı .

Göründüğü kimi , hayatıda muhabbet dünyevidir. Burada aşık “ sufizmin tebliğ ettiği sabır , aketizm , dünya işlerinden , faal içtimai mübarizeden el çekmeyi tebliğ etmek kimi bütün menfi cihatları “ alt üst eder.

Orta asır aşıklarının muhabbet lirikasını araştırırken aydın olurki , onalrın lirik şiirlerinde insani aşk , güzelliğe prestij hagta bağlılık kimi necib hissiller aparıcı motilerdir. Eşk ehli olan lirik kahraman hassas ve samimidir.

Abbas da :

Kadem koyub yar yanına gelende ,
Ele gel , ele git yol incinmesin ,
Şeker leblerinden bana buse ver,
Dudak terpenmesin , dil incinmesin

Karacadağı Aşık Ali ‘de :

Dağlardan duman çekilir ,
Gidip ümmene dökülür,
On beş yaşında bükülür
Beli yardan ayrılanın

Eli deyir alır imiş
Derdi cana salır imiş
Söylemekten kalır imiş ,
Dili yardan ayrılanın.

Saz – söz üstadları burada lirik kahramanın hissi – heyecanlarını bedii boyalarla umumileştirmiş , aşka beşeri bir kudret ve azamet , derin felsefi mana vermişler.

Orta asır aşık poeziyasında didaktik , ahlaki meselelerde öz bedii inikasını

(aksetme) tapmışdır. Bu manada aşık alrı elin terbiyecisi , mütefekkeri ve hikmetli , hümanist muallimi adlandırsak yanılmayız.

1.Bu beyiti 1970 – ci ilde Kozok reyonunun Kemerli kendi sakini 110 yaşlı Behmen Mustafa oğlundan yazıya alınmışdır.

2.F. Kasımzade “ Kam Karvanı “ yahud zulmetde nur”. Azərneşr , Bakı 1968 . sah.65

3.Bak: Aşıklar . I hissə II çap Azərneşr . Bakı 1937 sah. 6

4. Bakı Telli söz üstadları . Azərneşr , Bak, 1964 , sah. 28- 29

Hasta Kasım:

Deli gönül ne divane geziren ,
Bir vefa dilberden sana yar olmaz
Düz çıkmaz ilgara , ahda , peyman
Hercayide namus , gayret ar olmaz ,
Bedesil nasihat , güd götürmez,
Göy söyüdde heyva olmaz , nar olmaz.

Aşık poeziyasında kadının tekçe zahiri , güzelliği esas götürülmemiştir. “Esas olan necib sıfatlar , dahili alem , zengin maneviyat , ağlın güzelliği, namus ve vefa “ da ön plana çekilmiştir. Aşık poeziyasında azad sevginin terennümü cemiyetin ziyneti kimi teşvik olunmuştur.

Orta asır aşıklarının muhabbet lirikasında dikkati celb eden meselelerden biri de lirik kahramanların sabırlı , öz aşkları yolunda dözümlü olmalarıdır. Böyle ki, lirik kahraman – maşuka bir növ aşık “ sitemkardır.” Onların gamzesini , işvesi , ala gözleri , şuk bakışları , ceyran kimi duruşları, salatın kimi sallana- sallana yerişleri ile ustalıkla manalandırılır ki , okuyucu ve dinleyici onalrın “ sişstemkarlığına” hak kazandırır. Bir misale dikkat getirek.

Kerem:

..... Şahın kimi ne gelirsən üstüme ,
Hub yaraşır kızıl güller destine ,
Bakışların dorub canım kasdına ,
Bakan dilber meni candan eyledin !

Burada sözler o kadar güzel çeşidlenib halim deyilmiştir ki, şiirdeki bedii detallara dikkat edildikde sanki mazukenin potreti bütün çizgileri ile gözlerimiz önünde canlanır , cilvelenir.

Abbas burada yalnız güzelin portresini tasvir etmiş. O , gölgez simal dilberin konovuz köyneyini , atlas kaftasını , telelr üstünde titreşen ağaları nekkaş ustalığı ile çekilen kalem kaşı , mine gerdanı kucan kemeri vermekle , canlı insan siması hareket ve vaziyetler yaratmıştır.

Orta asır aşık poeziyasında romantika daha kuvvetlidir. Malumdurki romantika aşık poeziyasında üstad sanatkarın bedii fikrinin pafoslu şirgasıdır. Romantika poeziyanı hayat hakikatlerinden uzaklaştırmıştır. Aksine onun mazmun ve mündericesine bedii leyagat fikri poetik cihaddan kuvvetlendirmeye kol kanat verir.

Lirik kahramanın dahili alemini psikologiasını açmakta sağlam romantika mühim rol oynar. Dünya içtimai fikir tarihinde avozssız şair Nizami Gencevi muhabbete romantik bakışında ne kadar haklıdır. O aşksız dünyayı soğuk mezar adlandırır. Aşkı olmayan adamı canlı da olsa ölü sayar.

.....Aşksız bir adam bir neydir , kırık
Aşksız bu dünya saoguk mezardır
Ancak aşk evinde rahatlık vardır.
Aşkın süzütünden güzel şey ne var?
Onsuz ne göl güler ne de bülbül ağlar.

Aşık Abbas Tufarganlı ise lirik kahramanın dili ile aşkın manevi alemini okuyucu ve dinleyicisine böyle takdim eder:

..... Abbas deyer: Yöre kurban yar için
Doğra bağrım , kes ciğerim yar için,
Yar odu ki , bu dünyada yar için
Yaka yırtı züle dağıda yara üz.

Abbas Tufarganlı'nın şiirlerinde bu çizgiler daha aydın görünür. O , lirik kahramanın isteğini ne kadar da poetik ve yödde kalan ifadelerle verir:

Bir gün bir nazenin geldi güzara,
Gülyez simaları ne güzel imiş.
Kanavuz köyneyi , atlas kotası ,
Yeşil basmaları ne güzel imiş.
.....Kurbanam cananın gelem kaşında ,
Abbasi salıbdır aşk ateşine ,
Ozana alıbdır , bağrım başına ,
Sancılı milleri ne güzel imiş.

1. Baki Aşıkalar . I hisse , II cild , Azərneşr Bak, 1937 ,sah 118
2. F. Kasımzade . Gösterilen eseri Sah. 228
3. Bak. Azərbaycan Halk Destanları . I cild. Azərneşr Bak. 1961 . sah. 24
4. Bak Aşıklar, I hisse , II cild , Azərneşr . Bak 1937 , sah 22-23

Her iki parçada aşkın derin ve romantik vüseti çok kuvvetli verilmiştir. Aşık poeziyasında aşkın kudreti , aşkın manevi ölemi bir sözle her şey tabii seda ve aydındır. Onu ne devlet ne servet ne de and menseb düşündürür. O öz aşkında sabitdir. Bu yolda azab- aziyyet , mühnet , garib gurbetlik alem , keder ve bütün mahrumiyetler celakeş aşık azizdir.

..... Bulud da kalkıb havada yesar,
Kavvas olan girer derinde gezer
Bir derin var , bir derya var, bir dayaz

1. N. Gencevi . Kosvor ve Şirin. Bak , 1962 , sah , 26
2. Bak Azerbeycan destanları, II cild , Azerbeycan SSR EA Neşriyatı , Bak
1966 sah 151
3. Bak: Azerbaycan destanları. I cild , Azerbaycan SSR EA Neşriyatı Bak .
1965 , Sah.61

Bütün manevi nimetler içerisinde muhabbetin ulviliği aşık poeziyasının canına hopmuştur. Belki , de buna göredir ki lirik kahraman bütün çetinliklere metanetle sine germeyi becerir. Kerem'in Garib'in, Kurban'ın , Abbas'ın , Abdulla'nın ve başkalarının belalı sergüzeştlerini hatırlamak kifayettir.

M. H .Tahmasib Kurbanî'nin sevgilisi Periden olan zorkengösterir ki , bu güzelin saçları “ Seraser ayey” – Kurandır. Katiblerin şerhidir. O “ Marifet anlayan manasını bilen “ “ ramz onlayan söz düşünen derid bilen “ dir.. Bu ela bir nigardır ki , Kurbanî'nin canı onun yolundadır, gözleri de ona çatmak için daimi intizarda “dır “.

Elbette esas meele burada Kurbanî'nin sevgilisinin “ Nigarmı “ veya “ Perimi “ olamsında değil , esas mesele budur ki Peri aşkında sabit kadem , kısmetli (ismetli) gençliğimiz için telkin olunacak lirik - romantik kahramandır. O cümleden garibin Şahsenem'I Tahir'in Zühresi , Abbas'ın Gülgez Perisi , Sarı Aşğın Yahşisi , Aşık Abdülemin Cihan'I da bela lirik kahramanlardır. Bu kahramanların beşeri muhabbeti şerefine değilmiş parçalardan lirik motiflerle alevli kalbin yürek çırpıntıları metin tabiatlı insanların ideali terennüm olmuştur. Bu manada poetik suretlerin güzelliği ve onların dahili zenginlikleri okuyucunu hayran eder. Bu ise bedii eser için en vecip şartlardandır. Bu bakımdan aşık poeziyasında lirik kahramanların tabiatına süste lirik, etalet yabancıdır. Aşık poeziyası öz dinleyici ve okuyucularını hemişe yaşamağa, yaratmağa sesleyen poetik sanattır. Onu hissiz, heyecansız, okumak ve dinlemek mümkün değildir. O bütün devrlerde halkımızın istek arzularını, adet ananelerini, içtimai-siyasi hadiselerini parlak boyalarla aks ettiren bir güzğüdür. Doğrudan da hiçbir selnamacının, teskirecinin, dikkatini celb etmeyen asırlar boyu taravetini halk içerisinde saklayan, toy, buset merasimini rövneklendiren aşık sanatı, poeziyası ne kadar da halkı ve ömrü uzundur. Diller ezberi olan aşık poeziyası halkın adet ananesine, hikmetli ırsına esaslandığı içindir ki, beşer, ve ölmezdir. Aşık poeziyası, rövnekli sanattır. O, gönüllerdeki niskili unutturur. Okuyucu ve dinleyicilerin de optimist ahudruhiya oyadır. Bu manada sanatı zevk manbayılır.

1. M.H.Tahnesip.Bir Neça Söz. Azərbaycan Destanları. Azərbaycan SSR EA Neşriyatı, Bak 1965, Sah. 1.

Mahsumdur ki, güzel şiir öz taravetini hiç zaman yitirmez. Asırlar geçer, nesiller birbirini avaz eder, asıl sanat eseri olan şerler hemişe dudaklarda seslenir, yüreklere tesir eder, dillerde ezber olarak yaşayır. Bela şerlerin tarif ve tebliğe ihtiyacı yoktur. Onlar çab olunmasalar da öz ömürlerini ecezkar bir kudretle uzadırlar. Ela bil sözlerin sehr kar kurulusu onlara yeni hayat ve kuvvet verir. Asırların imtihanlarından çıkıp unutulmayan bela eserler klassik ırsımızın numunelerindendir.

Bu manada, aşık poeziyası yüksek zevk, necip insani hisler ve optimist duygu düşüncelerin terennümcüsüdür. Sağlam his-heyecan ise hemişe saflaştıran, onu hemişe manen istikametlendiren amildir. Dahili ve zahiri güzelliğinin esas şartlarından sayılan neye, sabır, vefa, sadakat, akıl kamili, yeriş, duruş, insani davranış, reftar, danışık terzi aşk da sabit kademlik, hoş hasiyet ve halimlik, aşık poeziyasında, zevki okşayır.

Aşık garibin butası şahseneme dediği aşağıdaki nümesnelere dikkat getirek:

.....Yar meni dindirir şirin dil ile

Göze sürme çekir , gümüş mil ile

Otağı bezenip kızıl gül ile

Susam sümbül lalesi güzel

..... Aşık Garib sözün değer avunan

Dindirende canım olar o nazam

Yarım eyvanında , cüt koşa kızan

Şahsenem aladır , hamısı güzel

Malumdur ki , sanat bahadırının kuvvet , güç ve müezzemliği ile yanısı hususi bir şevki , başka bir üstünlüğü de vardır. Bu da onun güzelliği , insan kalbi ile güzellik konuları esasında raftardır. Özünün ahengi , melahatli sesi ve sözü , pilastik kameti , müterekki ideya mazmunu ile sanat insanın hislerini bir anda ele almak , insan ruhunun en derin köşelerine nüfuz etmek , onu ihtizaza getirmek , insana öz gücünü anlatmak , insanı yüceltmek yükseltmek kimi bir kudrete malikdir.

Orta asır aşık poeziyasında tasvir alınan lirik, kahramanlar uğurlu ve uğursuz talepleri istek ve arzuları hoş hassasiyetleri ile asıl manada bir birini tamamlayırlar desek yanlış olmaz hatta bu lirik kahramanların bir birine hüsnü – rağbetli muhabbeti o derecede küçüldür ki , halk onların bu ulvi iteklerini ilahileştirerek “ Allah vergisi “ adlandırmıştır.

Orta asır aşık poeziyası insanperverlik ve vatandaşlık gururu kazanmış bedii sanattır. Aşık poeziyasındaki romantika yeni ile köhnenin ezeri ile ezilenin mübarize tezahürü kimi mürtece romantizmin kebirkazanı rolünü oynamış ve deyesen oynadığı rolün öhdesinden de gelebilmiştir. Orta asır aşık poeziyasının terennüm objektı olan lirik kahramanlar onları ehate eden etraf muhitte temasda olur. Feodal cemiyetinin ağır mengenesinde sıkılan bu lirik kahramanlar şüphesiz romantik düşüncelerden mahrum değildir. Bu manada lirik kahramanların vahtı ile arzu kimi seslenen istekleri bugün öz hakikiliğini subuta getirmiştir.

Bela ki, Aslı ile Kerem’i yandırıp küle döndüren din, millet mezheb ayrılığı oradan götürülmüştür. Garib ile Şahsenem’in ulvi muhabbetlerine sedd çeken var – devlet Kurbanı’ni , Abbas’ı, Sarı Aşık ‘ı , Tahir ‘i Nevruz’u ve diğerlerini şehid eden feodal derebeyliğinden, kolu zorlulukdan eser alamet kalmamıştır. Bu da bir hakikattir ki , sanatkarın hayata bakışı , mefkuresi aydın olduk da , fikri amalı ile o halka bağlı olduk da onun terennüm ettiği lirik kahramanların dünya bakışındaki romantik düşüncede çok aydın görünür. Malumdur ki , fikir aydınlığı romantikanın özülüdür. Bela ki fikrin selisliği

derin içtimai ziddiyetler zamanı tzeñür topır , devrin talebeleri onu temin etmediğinden kol kanad açarak özünden sonraki asırlara pervazlanır. Okuyucular bela sanatkarları asırları kobaklayan “Peygamber” geleckden haber veren “bilici” ve bazen de “şehrikar” hesap ederler.

Bu bir inkar edilmez hakikattir ki , aşık poeziyasında rubabi lirika aparıcı motividir. Yeni beşeri hapt lirikası halkın öz hayatının istek ve arzuların umumileşmiş aks sedası , avazı ve hararetti nefesidir. Bu bakımdan da aşık poeziyasındaki muhabbet lirikası beşeri ve reddir. Söz yok ki, orta asır aşık poeziyasının özünde de bazen ziddiyetli terki dünyalıya kapılma kimi numuneler vardır. Meraklıdır ki , aşık edebiyatında aşkda sabitkademlik daha kabarık verilir.

Aşık poeziyasında tasvir olunan muhabbet karşılıklı hislerin mahsulüdür. Bu muhabbet hatta feodal devrinin içtimai kanunları ile barışmır onun buhavlarını sindirir. Aşık poeziyasında her şey hususi ile lirik kahramanın temiz muhabbeti ölçülü biçimlidir. Burada halk adet ananesi , etikasına uygun olmayan ne varsa da pislenir.

Yazılı edebiyatta olduğu kimi , aşık poeziyasında da üstad aşığın subjektif fikri , dünya görüşü mühim amillerdendir. Burada öteri , bayağı solgun his tasvir olunur. Yeni tasvir objektı canlı müşahideye esaslanır. Biraz da dakik değilse , lirik kahramanların dahili özlemini psikologiyasını ifade etmek şair aşık için bedii fırsattır. Yeni bu poetik fırsat aşığın subjektif hislerinin, düşüncelerinin muayyen manada umumileşmiş mahsulüdür. Bu manada lirik şiir növü aşık poeziyasında lirik kahramanların dahili alemini , düşüncelerini , psikologiyasını vermek için en oynak , emosional formattır. Hususiye koşma , garaylı , tecnis , muhammes kimi növler bu cihatdan dikkati daha çok celb eder. Numune için “Tahir” ve Zühre destanındaki “Bülbül” redifli garaylıya dikkat edek:

Yaz olanda bağcalarda

Sen calırsan tarı bülbül!

Ohudun , derdim artırdın.
Oldun mannen yarı , bülbül!

Bülbül senin için kandı ,
Aşıklar adına yandı
Neden her yerin alvandı,
Koksun altı sarı , bülbül!?

Bülbül sen dalda sekersen ,
Göz yaşın güle tökersen
On bir ayı da zor bülbül.

Bülbül geyinmisen yeşil
Kolların boynumdan aşır,
Ağlamak mene yaraşır
Koy ağlayım bari , bülbül !

Bülbül sen meni kandırdın,
Gülşen bağı dolandırdın
Ahır oduna yandırdın ,
Yazık han Taharı , bülbül !

1. Azerrbaycan destanları , I cild Azerbaycan SSR EA Neşriyat , Bak 1965.
Sah. 122-123

Garaylının birinci bendinde esas maksd bülbüldür ve onun ak ehli olmasıdır. İkinci bendde her ikisinin hicran oduna yanmadardır. Hatta bu hasret o kadar güçlüdür ki , bülbülün ayrılıktan derd- beladan kksnn altı bela saralmıtır. Üç ve dördüncü bendde anlaşılır ki , tek تنها kalmış bülbül ve akının hasreti ile yanır, ona kismet olan bir ayı ise ahzarda , ağlamakla geçirir. Lakin o yana da maukasına vurgundur, aşkına dzmldr, dönük değil. Şüphesiz bu lirik nağmeden çıkan netice de budur.

Gte yazır: “ Azadlığa ve hobahtliye o adamlar layıkdır ki , onalr her gün ve her hakika bu azadlığın ve hobehtliğin uğrunda mübarize aparırlar “. Sanki aık poezyasında terennüm olunan lirik , lirik- epik kahramanalr öz muhabbetleri , vusalları uğrunda mübarize aparmak için doğulmudur. Aık poezyasında muhabbet motivi seda , hamının anlayabileceği bir tarzda tasvir olunsa da , burada mana alarlığı , ifade tutarlığı o kadar güçlü ve telkin edicidir ki , bu seddik aşkın kadir kıymetini , onun sevinci ve niskilini kulaklarda daima seslenmeğe sevk eder. Onu beşeri mahiyetli emanet kimi , namus – kayret kimi , nesilelrden – nesillere vasiyet kimi evrir. Mahz aık poezyasındaki sadeliğin de asıl kudreti ela bundadır. Sadeliğe primitivlik alameti kimi bakmak sahvdir. Sadelik beşeri mahiyetli alamet ve keyfiyattır. Bu ise poezyasının asıl hayatiliğidir. Bu bakımdan aık poezyası yersiz uydurması , mücerred felsefeciliği , ritorikan kabul etmir:

Ayıbdı kaddimi kaların tağı ,
Kasd eyleyib irin cana gözlerin ,
Bu akdar uk bakıb aık ldrme ,
Heyifdi , batmasın kana gözlerin.

Ne bakırsan maral gözlüm,
Mene bigoneler kimi?!
Durum dolanım başına ,
eme pervaneler kim

Getirdiğimiz misaller hanının anlayacağı bir uslupdadır. Lakin numunelerdeki uslubu makamlar , felsefi derinlik , fikir bitkinliği , dil revanlığı oldukça güçlüdür. Bu numuneler bir neça yüz il bundan evvel değilse de , şerdeki pofosun ruhu taze

1. Göte : Fayst Moskva , 1961 , sah 556

2. Telli saz üstadlar . Sah 10.

3. Yena orada sah. 17

Terdir. Sanki indice kaleme alınmıştır ve bugünkü lirik kahramanın his heyecanıdır. Ela poeziyanın mensub olduğu halkın hayatını aks etdiren boyasız lekesiz gözgüdür.

b) Aşık lirikasında içtimai – siyasi motivler

Aşık yaratıcılığı büyük zevk menbeyidir. Asırlar boyu o , halkın zevkini ruhunu okşamış , hayatının manevi aleminin aynası , içtimai siyasi mübarizesinin hayatı felsefi ve estetik idrakının salnamesi olmuştur.

Aşık tarihin bütün merhalelerinde zahmetkeş halkın nümayendesi olduğu için asırlardan beri zahmetsever adamların manafeyini tasvir ve terennüm etmiştir. Elette ayrı ayrı asırlarda yaşamış , şah sarylarına , hanlara , beylere yakın olan bazı aşıkaların mürtece ideyalı şiirleri , söylemeleri de avrdır. Demeli, aşık poeziyası bu bakımdan sınıflı cemiyetde sınıflı mahiyet kasb etmiştir. Aşık konkret bir devrin , zamanın oğludur. Onun da mahdud ve ziddiyetli cihatları yok değildir. Aşığın yaşadığı sınıflı cemiyet bilmez. Bununla bele, aşıkaların poetik yaratıcılığında , estetik bakışlarında , içtimai siyasi hadiselerle münasebetinde saf çürük etmeden şişirtmek yersizdir. Aşık edebiyatı vatanperver , beynelmilel ve halkıdır.

Geleceğe ümid ve onun muhtelif istek arzuları orta asır aşık yaradıcılığının esas motividir. Hakim kuruluştan küskünlük , nisgil , hasret , şikayet kimi ahval ruhiyye cemiyetin özüne karşı hakiki mübarezeye çevrilmiştir.

Hani bu ülkede adalet divan ,

Yok kimse eylesin derdime derman .

_ Derya acı şikayetlenen Abbas Tufarkanlı nihayet , bu narazlığın kanuni neticesi olarak :

“ Söz bir olsa dağ oynadar yerinden

El bir olsa zerbi neren sındırar! “

_ Deya el birliğinden , söz birliğinden sohbet açır.

Abbas Tufarkanlı ‘nın yaradıcılığında halkı birliğe , mübarizeye çağıran nümuneler çokdur. Bela şiirlerinde o ,

1. M. İbrahimov . Aşık Sanatı ve Aşık Elesker “ Elm ve hayat jurnalı , Bak 1964 . No 3

Çok zengin poetik , obrozlu ifadelerle yadelli işgalcilere halkın güçlü nefretini kinini ifade etmiştir.

Tarihi sanatlardan malumdur ki , bu devrde bir taraftan Osmanlı diğer taraftan İran Kasbkarları ülkeni talan edip , viran koymuşdur. İskende münşi “ Tarihi alem arayı Abbasi “ eserinde bu devrde Tebriz’in vaziyetini bele seciyyelendirir. “ Bu satırları yazan uç mertebeli arzuda idi. O gün ki şehire taraf geldik , kızıl ve mina ile ziynetlenmiş evlerin hamısı harabeye çevrilmişti. Nakşlenmiş kapı ve pencereler çıkarılıp odun avazine yandırılmışdı. Bağ ve bağacların bütün ağaçları kesilip , yandırılmak için kolayla aparılmışdı. Minlerce gönül açan evelrden otabadamın oturacağı bir done de iki mertebeli ev selamet kalmamışdı. Bütün dükkanlar , kaşıya tutulmuş evelr hamamlar viran olmuşdu. Öldürülmüş Tebrizlilerin meyidleri küçelerde , pazarlarda ve evlerin karşısında dökülmüşdü. Ürek açan Tebriz şehiri baştan başa güzelliğini yitirmiş bir virane kimi nazara çarpırdı. Onlara bakdıkca insanın gönlü tutulur, beyni donar , kalbi parçalanırdı.

1535 – 1547 , 1578 – 1585 , 1585 – 1558 .ci illerde oparılmış ardı arası kesilmez muharibeler ve nihayet , I Şah Abbas’ın nevesi Şah Sofi (1629 – 1642) zamanında 1639 cu illere kadar devam eden dehşetli muharebeler Azerbaycanın arazisini haraba koymuş, milli medeniyetin mahv etmiştir. Ülke iki işgalci devletin harp meydanına çevrilmiştir. Evliya Çelebi “ Seyahatname “ eserinde Şeki yakınlığında Kayun Keçidi adlanan yerde gördüğü dehşetli manzarayı kaleme alarak yazır ki, burada torpak üstünde kalak kalak yığılmış insan sümükleri gördüm, benimle giden Ali Ağaden soruşdum ki:

-Bunlar nedir?

O dedi ki:

-Üçünçü Muradhan’ın Serdar, Lele mustafa Paşa, Tebriz, İsfahan , Nahçıvan , Karabağ hanlarının idaresinde olan min askeri burda mühasire elemişdi. Bir koldan Halep Valisi Mehmed Paşa , bir koldam Mustafa Paşa hücum etmişdiler. Gürbayar olsun Osmanlı , bu sümükler o zalimden kalmıştır....

Kasbkarlar Azerbaycan halkını neinki kılıcıdan geçirmiş , vatanlarından tedirgin salmış , aynı zamanda onun

1. İskende Münşi : Tarihi alem arayı – Abbasi – Tehran , 1314 , sah. 291

var – devletini karat edip aparmışlar. Evliya çelebi yazır ki , III . Murad asrında Özdemirzade Osman Paşa Gence , Şirvan , Şamahi , Tebriz taraflarını karet ettikde oralarda gördüğü ibretnüma bir kesrin kubbesi ve pencere züzelerini , gümüş tavanı , pencere kapılarını bütünlükle padişahın huzurunda takdim etmişdi. O da söz olmasın fikri ile bu Sultaniye bahçası sahasında, deryanın kenarında bir Kasr-I Humayun inşa ettirmiştir ki, sahasın kadar durur , görenleri hayrete kark edir.

Elbette , bela bir devrde yaşayan halk aşıkalı susabilmezdi. Onlar hiç şüphesiz , Abbas Tufarganlı'nın etdiği kimi , halkı umumi düşmana karşı birliğe çağırmaq idi.

Bu manada klasik Azerbaycan aşık poeziyanın gücü ve ölmezliğı andadır ki, o hemişe öz zamanesinin içtimai- siyasi hadiselerini aks ettirmiş. Onu dilde dudakda nağmelere çevirerek tarihin sadnamesi kimi kimi devrimize kadar yaşatmıştır. Aşıkaların koşmalarında boyatlarında, saraylılarda, divanilerinde ve hemcinin destanalarında devrin içtimai seciyyenamesi az çok öz bedii oksini tapır. Hussusiyle içtimai muhitinin tenkidi , din –mezheb ağ ırlığı , berabersizlik hukuk normlarının topdanmasına karşı mübarize aşık poeziyasının ifşa edici usuludur. Bu cür usullerden klasik aşıklar yeri geldikçe şiirlerinin bazen bütöv bendlerinde , bazenda ayrı ayrı beyit ve mısralarında istifade etmişdir. Klasik aşık poeziyasında siyasi lirika hemin devrin içtimai taleblerinden , feodal özbeşinalığının geniş halk kütlelerinde etdiği amansız zulmden doğan itiraz motifleri olmakla , hem de o devrde hüküm süren pul , servet , menseb , şöhet ve cahillik aleyhine de çevrilmiştir.

Aşık yaradıcılığı yalnız lirik aşıkada mevzuları değil , gitdikçe daha geniş şekilde siyasi hadiseleri de aks etmeğe başlamışlardır. Şahların ve aşık sanatının

mevzu dairesi artık çok genişlenir. O muhabbet motivlerini edeb- ahlak meselelerini , siyasi içtimai mevzuları ışıklandırmakla , halkın azadlık ve saadeti uğrunda mübarizelerde gösterdiği kahramanlıklardan da danışır.

1. Çelebi : Seyahatname , I . cild , İstanbul , 1314 sa h. 165

İnsanın tabiata münasebetini , maiyetinin ayrı ayrı sahaları aks ettirir.

Kurban yaşadığı devirde şahların gazabına halka verdiği azaba ,
cuğulların ara kızıştırmasına , pis emelelerine işare ile deyir.

..... Eğer şahdan bize kazab olmasa ,
Gazab ateşinden azab olmasa,
Ortalıkta çoğul kezab olmasa,
Dünya bahar olar , bolan por olmaz!

Kurbani devrinin vezirlerinin özbaşındığını hiç kesehesaplaşmadıklarını ,
hatta vahşi ceza tedbirlerine bele el atdıklarını çekinmeden deyir.

Derin derin deryaları boyladı,
Hançer alıp kara bağrım teyledi,
Oğlu ölmüş vezir gaza eyledi,
Gitmez damağımdan dudi – oh benim.

Yığılıban bir araya geldiler
Şirin canım aşk oduna saldırlar
Duydular , söğdüler yarım aldırlar ,
Ağıtdılar gözyaşım , billah , benim.

Kurbani bir taraftan Şih oğlunu özüne mürşid seçip: “ Mürşüdü kamilim ,
Şih oğlu Şahım “ “ Getmiş idim Mürşüdüme derdime derman kıla “ “ Başına
döndüğüm şahların şahı seni gördü gözüm çekmerem oh “ ... “ Kurbani der:
Kim zahına geç bahır , onun kamaline tez zaval olu . “ - deyirse , o biri
taraftan Mürşidi Şah İsmail ‘ in devrinde beş vçren adaletsizliğe , haksızlığa
karşı da çıkar.

“ Kem yeme , kan yeme divane gönlüm,
Hemişe rüzgar bela yörden olmaz ! “

“ Gece- gündüz bulud geçer havalar,
Bela getmez , elbet geli bir de yaz “.

“ Kurban yen , nalem yandırır daşı ,
Üstüme gelmesin tabibi - naşı,
Ümmene dönübdü gözümü yaşı,
Kalhıban ahışır , sellere doğru “

Nihayet , Kurbanı öz fikrini “ Güzel “ redifli divanesinde daha açık söyleyir.

Zina ehli bihaylar şerm heyanı atdılar,
Adam oğlu yoldan çıhıb , bir birin aldatdılar,
Kazılar rüşvet alıp , şeriatı sattılar,
Bu divan ki: diyan değıl , celdet divan güzel

1. Bak : M. İbrahimov . Aşık poeziyasında realizm . Bak . 1966 . sah. 25- 26
2. Bak : Azərbaycan destanalrı , I cild, Azərbaycan SSR EA Neşriyatı , Bak: 1965
3. Bak: Azərbaycan destanalrı . I cild , Azərbaycan SSR EA Neşriyatı Bak. 1965 Sah. 79

Divanın ahval ruhiyesinde yadelli işgalcilere karşı işaretler olsa da , yerli zulmkarlara , vazife sahiplerine Kurbanî'nin açık itiraz sesi çok güçlüdür.

Orta asır aşık şiirlerinde var devletin türettiği kolu güçlülük , hiç gelse hesaplaşmamak kimi çirkin sıfatlarda esas tenkit hedeflerinden olmuştur. Bu bakımdan Tahir'in kopma beyan halleri dikkati hususiyle celb edir:

Zalim cellad kollarımı bağladı,
Aman Allah , imdad eyle bu işe!
Kınc ciğerim çalın çarpaz dağladı,
Aman Allah , imdad eyle bu işe !

Yakud:

.... Bu meydanda zulm hadden aıldı,
Atasız oğlun bağı bişibdi
Kızıl gül üstüne şebnem düşüldü
Mürgza oluşdu (1) yollarım kan emi !...

Tahir'in bu beyanı haline sanki Zühre'nin dilinden değilmiş koşma devrin kanlı kadalı mühürü vurur:

Zalım atam ol atanı öldürdü,
Ala güzel han Tahirim , gör yeri!
Seni bu ülkeden sürgün buyurdu,
Çay çeksin zehre han ah- zor , yeri!

Orta asırların bela amansız hükmü yalnız Zühre ve Tahir'in taleinde değil , keremle Aslı'nın da nokan muhabbetinde öz bednam rolünü açıkça gösterir. Sanki Zühre'nin atası hakkında yürek ağrısı ile dediği sözleri , Aslı bir daha şerhi hal ile tasdikleyir:

..... Gedek etdiz siz Aslı 'nın dilini ,

Bülbül olan buraharmı gülünü?
Gözümle görürem Kerem külünü ,
Ana , kerem yandı deyin ağılaram!

Misal getirdiğimiz bu beyanı hallar orta asırda içtimai siyasi kuruluşun insan hukuklarını topdaladığını , halkın gören gözü , söyleyen dili olan baycan şifahı halk edebiyatının , eleca da aşık edebiyatının rengarenk növlerinden biri olma bayatılar mevzu ve mazmunalarına göre dikkati daha çok celb eder. Burada biz vefa , hasret , intizar , içtimai kuruluştan narazılık ona isyankar münasebetelre daha tez tez rast gelirik. Edebiyatta günün meselelerinden bahs eden siyasi tebliği şiirler ne akdar ehemmiyetlidirse , bayatılar da öz

1. Bak : Azərbaycan destanalrı . I. Cild . Azərbaycan SSR EA Neşriyatı
Sah 115
2. Azərbaycan destanalrı, II cild , Azərbaycan SSR EA Neşriyatı , Bak
1966 sah 109

Zamanında bir o kadar ehemmiyetli ve tesirli olmuştur. Bunların bazıı unutulmuşsa bazıları klasik irs kimi edebiyat hazinesine dahil olmuştur. Bu da yine yaradıcının kuvvetinden ve hayatının hakiki tercumanı olabilmesinden aslı meselelerdir.

Halkın ürek sözlerinin ifadesi kimi ayrı ayrı asırlarda tarihin yol yoldaşı tek hadiseleri özünde bir növ aksettiren bayatıalr hemişe canlı yaradıcılık inkişafı geçirmiş , zaman mekan dahilinde bazen değişmiş , variantlaşmış hemişe baş veren hadiseler ile birleşerek halk şuurunun bedii tefekkürünün mahsülü kimi kıymetli servete çevrilmiştir. Arapların kanlı kadalı istilaları , bu kırgınalra maruz kalan kul edip vatanından tedirgin salınan gözlerimiz önünde canlı bir manzara yaradır:

Rum menem , Irak menem,
Bu yanan çırak menem,
Kol tek elele düşdüm
Vatandan irak menem.

Vatanın ideya mazmunu aydındır. Bayatılarda garib gurbetlik zulm sitemle el obasından , isti bucağından sürüldükleri ürek yargısı ile Halk sanatkarları yad elli işgalciler tarafından vatanından zorla aparılan minler , bayatıalr yaratmışalr . Zekafkaziye halklarının edebiyatında gariplik mevzusunun geniş yayılması şüphesiz , tarihi hadiselerle alakadardır. Yad elli işgalcilerin zorakiliğine yerli ahalinin esir aparmalarına karşı yaramış bela eserlerin esas motivlerini kader , vatan , aile , intizarı düşmana nefret hissi teşkil edir. “

Bu kabil bayatıalrı esasen iki gruba bölmek olar:

Birinci , vatan hasreti , el- oba hasreti ön plana çekilenler , ikincisi vatandan tedirgin salınsa da öz aşkında

1. Bak :M. Hüseyn . Edebiyat ve sanat meseleleri: Azərbaycan Devlet Neşriyatı . bak , 1958 sah. 116
2. M. Seyidar. Sayat – Nona , Azərbaycan SSR EA Neşriyatı , bak 1954 . sah.

Sabitkadem olması , vefasında dönük olmaması ile dikkati celb edenelr:

Tufan kopar , yel ağlar,
Çağlar daşar , sel ağlar
Gariplikde ölenin
Yain tutar, el ağlar

Bu bayatılarda gurbete sürülenelrin meişatı , dolanışı hakkında
aydın tasavvur elde etmek mümkündür.

Kul satılan basarlar,
Kula kabir basarlar,
Garibin ah-vayını
Baş daşına yazarlar.

Bu beyatlar ile sesleşen mazmune biz aşık Mesimin koşmalarında da ratgelirik:

Ay ağalar hiç kim garip olmasın.
Gariplerin yeri, yurdu dar ola.
Garip dinse yerbeyerden kınallar
Elli dinse elelrinde car olu

Garibin üzüne kapı açılmaz.
Yüz kan olsa bir geceden seçilmez.
Onun üzü gülüp , kalbi açılmaz,
Tamam işi gücü ahu zor olu.

Şüphesiz bu ahu –nalelerde bu iniltelerde devrin öz mührü vardır. Yani bu
inilti sızıltı tekce aşığın şahsi akderi değil , cemiyetin kayda kanunlarından doğan

içtimai belanın umumileşmiş ağrı- edisi , mersiyesidir. Aşık Garib el obasından tedirgin döşende gurbet eli ne kadar da manalı karakterize edir:

Haraba kalasan , ey garib ulka
Heç sende oynayıb , gülen yok imiş!
Bülbül susub , bağ pozulur , gül solub,
Yad bağların etibarı yok imiş !

Vatan muhabbeti , onun füsunkarlığı el- abada tedirgin salınan , göl edilib bazaralrda satılanların ifadesinde o kadar manalı , azametli ve güçlüdür ki, onu adice bir bayatıda eşidende bela , kimliğinden asılı olmayarak herkes düşünüb daşınır. Onun derinde alemine şerik olur.

Orta asır aşık lirikasında vatanla alakadar değilenler dikkati iki cihatdan celb edir.

1. Bak : Azərbaycan destanalrı , II cild , Azərbaycan SSR EA Neşriyatı , Bak 1966 sah 266
2. Azərbaycan destanları . II cild , Azərbaycan SSR EA Neşriyatı , Bak 1967 sah 28

Birincisinde lirik akahramanın vatanına bütün varlığı ile bağlılığı , ikincisi bugünkü okuyucusund ada bela kuvvetli vatanperverlik ahval ruhiyesi yaratmak:

Garibem yokdu arkam ,
Kanadım yokdu kalkam ,
Çıkam kalbi dağlara
Bir vatan sarı bakam

Orta asır aşık şiirinde hayat aşkı mübarize ve düşmanlara karşı kelebe meyli son derece kuvvetlidir.

Dağlara bir ün düşer ,
Bulud gider , gün düşer
Düşmana düşen fırsat
Mene de bir gün düşer.

Sanki bu hayatı yed ellileri tezyikine , istismarına karşı halkımızı mübarize ruhuna hazırlayır. Mübarizeye kalkanalrda güçlü vatanperverlik hissini ayatmak için karı düşmana boyun eymeyin de tasviri bayatalarımızda esas motivlerden biri kimi seslenmektedir.

Vatan mefhumu çok haklı oalrak hayatalarımızda ona ile mukayise edilir. Her ikisinin mukaddes , pak herşeyden aziz , ulvi olduğu gösterilir.

Burda yolum oldu ten,
Bormu bu yoldan öten
Bu dünyada şirin şey
Bir anadır bir vatan.

Aşık şiirlerinde , bayatılarda yar hasreti , onların yeg düşmanlar tarafından zorla kul kimi , gurbet ellere sürülmeleri de ürek yandırıp yakıcı bir avazla terennüm edilmiştir.

Aşık şiirlerinde ele numunelerde vardır ki , hemen paraçaların konkret olarak hansı tarihi şeraitde yarandığını söylemek veya tahmine etmek mümkündür. Bu cihatdana rapların işgali , tatar mankol zulmü , hususiyle Şah Abbas devrinde meşhur olan sürgünler hakkında olan nümuneler dikkati celb eder. Bu sürgünler zamanı cavan oğlan ve kızşlar zorla öz oba oymaklarından şah haramhanelerine aparıldı. Hususiyle Karabağ ve Şirvana bağlı bayatlarımız bu cihatdan tarihi hadiselerle çok sesleşir.

Şirvanın baz dağları ,
Tutuldu toz dağları ,
Yağı durub yollarda
Aşaram tez dağları

Şirvandan kervan gider ,
İntizar gözlerimden
Gece gündüz kan gider

Azzinem kara bağı ,
Şirvanı , Karabağ
Yağılar elindedi
Bahtımın karabağı

Tarihden malumdur ki ; Şah Abbas hakimiyeti illerinde ahali başka vergilerle birlikte , hem de sağlam ve güzel oğlanları , kızlarını saraya vermeli imişler. Y ığılan güzellerin yasca muvafık olanları birbaz saraya aparılır , şahın ve onun yakın adamlarının haramhanesine verilir, yahud şah onları istediği

adamlara bağışlayır, çok küçük olanları ise hususi “ müesseseler” de bela bir akıbet için terbiye olunup hazırladığını. Bu murdar “ tedbir “ sonralarda uzun müddet devam ettirilmiştir. Misal için 1671 .ci ilde Şirvan vilayetinin 2 yaşından 17 yaşına kadar bütün kızları şamahıya yığılmış. Bunlardan 500 neferi gençŞah Süleyman için Isfahan’a gönderilmiştir. XVIII asrın 90.cı illerinde hususi fermanla 7 min kız yığılmış imiş.yerevan Beylerbeyi topladığı beşyüz kızın ekseriyetini rüşvetle azad etmiş, rüşvet vermeye iktidarı olmayan 40 nefer ise paytahta gönderilmiş imiş.

Bayatılarda en çok şah , kan ,bey , mollalar ve başka istismarcılara karşı kuvvetli kin , kezeb , nefret vardır. Şahların kan herisi olduğunu onalardan heç kesin merhamet görmediğini aşağıdaki bayatılarda açık aydın görürük:

Dağın döşü düz hamar,
Ne bahça var ne de bar
Ülkeye bir şah gelib
Kılıcından kan damar

Gün dolanar ay olar ,
Pis gün aya tay olar
Hardaki şahlık oldu
Cellad olar , vay olar.

Bay, kan , din kadimlerinin de halka ettiği zulm , riyakarlık bayatıların aparıcı ideya motividir.

Hakkı – muzdu bir avuc varlığını dolandıran zahmet adamının sesi nefesi yanında da ötkem değil onu

1. İ.P Petruşevski – Feodalilik otnoşenni ve Azerbaidjane Armenin sah.293-

Her yerde soyub talayır , sözüne mehal kaymurlar çünkü divanın özü bela
rüşvetkardır :

Uzak geç o divandan ,
O hanndan , o divandan
Göz göre , rüşvet alır.
Arka almaz divandan

Umumiyetle , haksızlık , yadelli işgalcilerin halka ettikleri mihmir sitem orta
asır aşık yaratıcılığının bütün janrlarında güçlü tenkid hedefine çevrilmiştir.

Destan Yaratıcılığı

Aşk yaratıcılığı demek olan ki , orta asırlarda olduğu kimi , indi de aslında üç
esas halt üzere inkişaf edir.

1. Aşk lirikası
2. Destan Yaratıcılığı
3. Lirikanın ve destandaki epik , lirik , dramatik sahnelerin
növeleşmesinin talebine muvafık yaradılan saz havacatı.

Malumdur ki , ekser halde üstad , dede aşıkaların yaratıcılık uslubunda bu üç
hatt vahdet halinde özünü gösterir. Bu da bir hakikattir ki, dede aşık özünü
yarattığı saz havaları ile mahdudlaşmamış , meclis ehlinin terkebine , talebine
lirik şiirlerin , rengarenk ahvalatların söylenme makamlarına muvafık başka dede
aşıkaların da yarattığı malum saz havacatlarından da istifade emiştir.

Bizce destancı aşıkalar destan yaradırken en çok aşağıdaki usullerden istifade
etmişler.

1. Destancı aşıkaların başlarına gelmiş maceralar esasında hemen
aşıkaların özleri tarafından yaradılan destanlar

2. Destancı aşıkaların özleri tarafından bir bedii eser kimi yaradılan destanlar . Bu kabil destanlarını bir kısmının esas kahramanları destancı aşıkların özleri olur.

3. Destancı aşıkların malum efsane , nağil , rivayet süjetlerinden yaradıcı yolla istifade edip yaratdıkları destanlar.

Böyle destanları , aşık öz adı ile değil destan kahramanının adı ile bağlayır. Laken çok ince eyhamlarla özünün müellif olduğunu yakın merhalede, şiirin tapşırma – möhr bendinde verir.

Destan aşıkdan yüksek sanatkarlık, derinmüşahide kabiliyeti talep eden hacimee büyük eserdir. Destanlar genliyi vatana , halka sadakat ruhunda ve sağlam idealar terbiye etmekde de mühim rol oynayıp.

Aşk tarafından yaradılan destanlarda hemişa halkın nefesi, halkın sesi duyulur. Buna göre de halk hayatında boş veren mühimiçtimai- siyasi hadiseler , devrin aktüel ve hareket meeleleri , halkın adet ananesi meişatı burada öz bedii aksini tapır. “ Kitabı Dede Korkud “ , “ Köroğlu “ , “ Leyli ve Mecnun ” , “ Aslı ve Keem “ , “ Aşık Garib ve Şahsenem “ , “ Şah İsmail ve Gülzar ” “ Ali Han ve Peri “ , “ Nevruz ve Knedab ” , “ Kerim ve Suzan “ , İbrahim “ , “ Mehmed ve Gülendām “ , “ Necef ve Perizad ” , “ Kurbanı “ , “ Abbas ve Gülgez ” , “ Emrah ” , “ Latif Şah “ , “ Tahir ve Zühre “ ve onlarca başka destanlarımız bu cihatdan fikrimii tasdik edir.

Meraklıdır ki, aşık yarattığı eksr destanalarda öz kahramanlarını uzak bir sefre veya döyüşe gönderirken onları yaraklı yasaklı bir kahraman kimi vermekler yanaşı , hemde saz tutub söz deyan , öz talebesine inanan aşık kimi tasvir etmişdir. Onların talebesinde saz ve tutarlı söz nizeden , kılınçdan , toppuzdan, şeşperden hia de az iş görmemiştir. “ Kitabı Dede Korkud “ destanın “ Bayburanın oğlu Bamsı Bayrak boyunu beyan eder. ” , “ Bekil oğlu İmranın boyunu beyan eder “ , boylarında , “ Şah İsmail ve Gülzar ” , “ Köroğlu “ kimi destanlarda bu özünü daha bariz şekilde gösterir.

M. Gorki yazır: “ .. Folklor yaradıcılarının ağır yaşamalarına ve kul emeklerinin istismarcılar tarafından etraflı suretde düşünülmesine , şahsi hayatlarının ise hukuksuz ve müdafiesiz olmasına bakmayarak folklore bedbinlik

tamamıyla yabancıdır. Lakin bununla beraber , kollektivitede bir hususiyet d
avrdır: O öz ölmezliğini ve bütün düşman kuvvetleri üzerinde kalebe çalacağını
bilir”.

Koroğlu sultanlara , pozalara , yadellilere karşı döğüş zamanı çok
igidlerini ruhlandırmak , onalrda nikbin ahval – ruhiye oyatmak için sözün
tesirinden istifade ederek deyir:

Delilerim ,bu gün dava günüdü,
Muhannet ülkesi talanmak gerek !
Koç igidler yarasından bellener,
Şerbet tek kanına yalanmak gerek!

1. M. Gorki edebiyatının vazifeleri. Bak ,1935 , sah 19
2. Azerbaycan destanları IV cild Azerbaycan SSR Elmler
Akademiyası Neşriyatı , Bak 1969 , sah 153

Bu cur seferberlik , doğuş ve kahramanlık ahval ruhiyesine “ Koroğlu “ destanının bütün kollarında rast gelirik.

M.h. Tahmasib yazır: Bizce , “ Koroğlu” nün bönövresi XVI asrın sonra , XVII asrın evvellerindeki azametli kendli harekatı illerinde koyulmuştur. Özü de ilk yandığı zaman , hiç şüphesiz , indikinden çok küçük bir destan imiş. Elimizde sendle tesbiî edilecek esas olmasa da , biz bu fikirdeyiz ki, hemen ilk “ müellif “ – şair – aşık destanının adı Röşen , mensub olduğu akbile ile bağlı lakabı , ayaması ise Koroğlu imiş. Bizim umumi destan ayradıcılığı ananemize sadık kalarak o da yüzlerce başkaları kimi özünü öz destanına kahraman etmiştir. Çok ihtimal ki , o , 1610 – 1630 cu iller harekatı iştirakcilerinden , belki de hatta başcılarında imiş. Lakin o , bizce , hem de zamanesinin birlikli , savadlı adamlarından biri olmuştur. Müellif öz halkının tarihini , bu tarihin kahramanlıklarla dolu mübarize sahifelerini , rivayetlerini , efsanelerini çok yahşı bilirmiş. Aynı zamanda hem de istedadlı şair , güzel sese , mahir barmaklara malik üstad aşık imiş.”

“ Aşık Garib ve Şahsenem “ , “ Aslı ve Kerem “ , “ Tahir ve Zühre “ , “ Nevruz ve Kondolo” , “ Kurbanı” ve b. muhabbet destanlarında aşıklar çetinliklerden sazın ve sözün kudretiyle çıkıblar.

Bir sözle , destanalr halkımızın güzel adet ananesini , manevi saflığını , arzu ve isteklerini , babalarımızın kanlı – kodalı geçmişini , onalrın dertli elemli güzeranlarını aks ettirmekle , zifahi halk edebiyatının epik lirik janrları içerisinde mazmun dolgunluğu ve fikir bitkinliği itibarı ile nazarı daha celb edir.

Destan aşık sanatına has olan mühim meseleleri : Avazla okumağı , nesr hisesini özlerine mahsus üslubla söylemeyi , destanın ruhu ile alakadar karavalliler danışmağı , gönülleri ehtizaza getiren aşık havalarını maharetle çalmağı , okumayı ve oynamayı özünde birleştiri. Bu da dinleyicilerin sonsuz merağına sebep olur.

Aşık öz sanatının bilincisi olmakla , hem de çok hassasıdır. O ,
dinleyicileri razı salmak için destanı nice başlamak , nece devam ettirmek be ne
şekilde kurtarmak meselesine hususi dikkat getirmekle, kahramanın geçirdiği
psikoloji

1. M.H. Tahmasib- Azerbaycan halk destanları (orta asırlar) "Elm"
Neşriyatı , bak 1972 ,sah.150

Halleri , onun şücaetini , metanetini özüne mahsu boyolarla söylemeye çalışır. Destanalrın ifası zaman aşıkالر esasen başlangıçta üstahame adlanan nasihatımız lirik şerden istifade edirlر. Aşıkالر her bir üstadnameden evvel maraklı bir giriş de söyleyir: “Beli üstadlar üstadnamenı bela (bile) başladı , zagird götrüb arz eylesin , siz de kulak , asın....” Bazı aşıkالر bir üstadname ile kifayetlenmeyib : “ Üstadlar üstadnamenı bir demezler iki deyerler. Biz de deyek iki olsun, dostların başı dik olsun” – deye ikinci üstadnamenı iki demezler , üç değerler , biz de deyek üç olsun , düşmenin ömrü puç olsun Götürdü , गरेк üstad ne dedi..”

Bu cür meraklı girişler öz kökleri ile gedib “ Kitabi Dede Korkud “ boylarındaki “ Yom “ lara çıhır. “ Dedem Korkud geliben boy boyladı , soy söyledi , bu oğuznameyi düzdü koşdu , böyle dedi:

Kanı dediğim bey erenler?Dünya benim deyenler?...”Tahir ve Zühre “ , “Nevruz ve Kendab “ kimi derin mazmunlu bitkin süjetli Azerbaycan muhabbet destanalrımızdan bahs ederken , nedense , E. Yerevanlı yazır:” . Ermeni aşıkالر Azerbaycan halkı içerisinde büyük hürmete malik olmuş , onalrın koşmaları ve havaları yüksek kıymetlendirilmiştir. Hiç tesadüfi değildir ki , bir sıra Azerbaycan halkı içerisinde büyük hürmete malik olmuş onalrın koşmaları ve havaları yüksek kıymetlendirilmiştir. Hiç tesadüfi değildir ki , bir sıra Azerbaycan destanlarının düzelmesinde ermeni aşıkالرının koşmalarından istifade edilmiştir. Buna misal olarak “ Tahir Mirza “ , “ Nevruz “ kimi destanları göztermek olar. “ Nevruz” destanının ikinci üstadnamesi salmaslı aşık Artunun , üçüncü üstadnamesi ise Dellek Murd’ın “ Tahir ve Zühre “ destanının üstadnamesi ise Haylu vartanıdır” . Bize bile gelirki , E. Yerevanlı’nın fikrinin birinci tarafı doğru ikinci tarafı ise yanlıştır. Bu fikir F. Kasımzade’nin vahtı ile destan hakkında söylediği mübahiseli fikirle bir növ eynileşir. F. Kasımzade yazır: “ Böylelikle destanda iki üslub yaşayırdı. Destanın “ yurd” adlanan nağıl hissesi destan müellifine , şiir hissesi üstad halk aşığına aid olurdu.

1. Kitabi Dede Korkud . Azerbaycan Devlet Neşriyatı . Bak 1962 , sah 41

2. E. Yerevanlı . Ermeni Azerbaijan şifahi halk edebiyatı alakdar Haypethrat , yerevan ,1958 , sah 162
3. F. Kasımkade . XIX asır Azerbaijan Edebiyatı Tarihi. ADU 'nun Neşriyatı , Bak 1956 , sah 137

Bu fikirde olan müelliflerle hesaplaşmayan M.H.Tahmasib halkı olarak gösterir ki, destanların üstad aşıkaların şiirleri esasında adı sanı malum olmayan , başkaları , ekser hallerde ise şagirdler tarafından yaradılmış olduklarını umumileştirmek bunu ess usul kimi , kabul etmek , destancılık kabiliyetini üstadlarda alıp üstad olmayan zagirdlere “ bağışlamak “ kimi bir şeydir. Bir kadar etraflı araştırmalar gösterirki , bu bizim malum meşhur üstad aşıkalarımıza karşı haksızlık destancılık kimi mühim bir yaratıcılık prosesini ise görkemli , kudretli anatkırların elinden alıp tesadüflere bağlamak kimi yanlış bir yoldur. Meğer süjetli , konfliktli , suretli , seciyeli , aşıklı , meşukalı ,

“ bağlama “ ve “ açılma “ lı , “ duvakkapma “ ve “ üstadname “ li destan yaratmak küçük şiirler , koşmalar yaratmaktan çok asandırımı ki, bu ikinci üstamlara , birincini ise tesadüfi “ Nama'lum “ lara bağlayırık.

E. Yerevanlının fikrine gelince demeliyik ki, hiçbir kadim ve orta asırlar destan yaratıcısı öz destanlarına üstadname koşmamıştır.

Bir de üstadname destanın düzelmesi için esas omil değil , devrinin zalımlarına , zülümkarlarına , tesir etmek hem de dinleyici ve daşındırmal için üstad tarafından istifade olunan bedii priyamdır.

Üstadname destanın mazmununa muvafık seçilir. Lakin o, destanın yaradılamsı için başlıca amil değildir. Her hansı destan söyleyen aşık , ister üstad , isterse de peşekar ifacı olsun, söylediği destanın mazmun , ideyasına mukabil yaşadığı devirden asılı olmayarak , istediği üstad dede aşıkdan üstadname ve destanın sonluğu için duvakkapma numuneleri seçip okuyabilir. Bunun için destan söyleyen aşık öz hareketında bir növ serbestdir. Bir neça misala müracaat edek. “ Kurbanı “ destanında üstadnameleri Hasta Kasım , Köroğlu , Molla Cuma , “ Abbas ve gülgez “ de Hasta Kasım , Aşık Musa , Yazık Samad , “ Masum “ da Dellek Murad , Aşık Kahraman , Kurban , “ Emrah “ da , Dellek Murad , şair beli Kesişoğlu “ Latif Şah “ da Aşık Alasker , Molla Cuma , “ Aşık

Garip ve Şahsenem “ de Hasta Kasım , Kul Allahkulu , Aşık huseyanlı , “ Alihan ve Peri “ de Dellek Murad , Aşık Alasker , Aşık Hüseyin , “ Kerem ve Suzan “ da Aşık Ali , Aşık Hüseyin , “ İbrahim “ de Aşık Alasker , Ababs Tufarkanlı . “ Muhammed Gülendam “ da Aşık Alasker , Aşık Hüseyin, Aşık Ali ve başkalarının üstad kelamlı şiirlerinde destanların evvelinden üstadname kimi istifade olunmuştur. Lakin bu hiç de o demek değildir ki, hemen destanların yaranmasında adları çekilen aşıkların hidmeti olmuştur veya koşmalarından istifade olunmamıştır.

Yeri gelmişken bir meselenin de keyd edek ki, zengin destanlarımızın toplayıcıları , tertipcileri ve naşirleri yahşi olardı ki, gelecekte klasik destanlarımızı çapa hazırlayarken üstadnameleri destanın mazmunua muvafık aynı eserde yaşamış üstad aşıklardan seçip , derc etdire idiler. Çünkü her bir devrin üstad aşığının üstadnamesinde ister istemez hemen muhitin seciyesi öz bedii eksini tapır. Bizce , üstadnamelerin özünde de hronoloji ardıcılığı gözlemek okuyucuda devir için aydın tasavvur yaradır.

M. H . Tahmasib “ Destan Yaradıcılığımız Hakkında “ adlı makalesinde kadim destanlarımızın kollektif yaradıcılık mahsulü olmasını iddia edenlerle geniş ve hararefli mübahise açır, o , artık canlı ananeden çıkıp a bideye çavrilmiş kadim , ahanşümül destanların yaranmasında ayrı ayrı ferdlerinmi tek tek şahsiyetlerden ibaret istedatlarınmi , yahud kollektifinmi , umum halkın mı esas rol oynadığı meselelerini faktlarla sübut eder. O , halk olarak Vilhelm Krimin 1808 –ci ilde “ Nibelunklar “ a hasır ettiği meşhur eserinden : “ Epos – sevgi tabii ile halkın , kollektifin tahayyülünde yaranır ve hiç vechle tek bir ferdin yaradıcılık mahsulü hesap edile bilmez. “ fikrini reddeder. O burada Jozef Bebey , Avkust Şlekel , Roman Pidal , Teodor Benfey , Belinski , Dobrlyubov , M. Gorki , Sokolov kardaşları , Azadovski , Propp , Çiççerov ve başkalarının fikirlerini saf çürük ettikten sonra bu kerara gelir ki , bir sıra halklardan farklı olarak bizde aşık yaradıcılığı esasen ve ekseren , müellifi belli olan , başka sözle değilse , öz ilk yaradıcısını yaşatan sahadır.

Yazılı ve sıfahi edebiyatın her ikisine mensup olan bayatılar müelliflerini , esasen , birinci murada , aşık koşmaları ise ekseren son beyit ve

bendlerde yaşatırlar . Müellifi öz eserlerinde adını tesbit etmesi , bizce destan yaratıcılığında da anane şeklinde olmuştur.

Azerbaycan aşık eebiyatında , hususiyle orta asırların destancı aşıklarında destan yaratıcılığı mühim merhale teşkil eder. Bu devirde yaranan kahramanlık ve muhabbet destanları mevzu dairesine göre zengin olduğu kimi, mazmunca da rengarengdir. Bu rengarengliği naara olarak destancı aşıklarımızın yarattıkları kahramanlık , elece de muhabbet destanlarının bazılarının üzeriinde dayanıyı meksede uygun hesap ederik.

a) Kahramanlık Destanları

Tedkikatcılar kahramanlık destanlarına muhtelif adlar vermişler. Mes: Kahramanname, halk kahramanlık romanı , halk kahramanlık destanı , kahramanlık nağılı , kahramanlık boyu

Biz prof. M..Tahmasib'in kahramanlık destanlarına verdiği aşağıdaki tesnifatla razılaşıırık:

1. Kadim bahadırılık nağılları , sehrli nağıllar ve satiri görüşlerle sesleşen kahramanlık destanları,
2. Tarihi hadiselerle sesleşen kahramanlık destanları
3. Adi kahramanlık destanları

Halk içerisinden çıkan , kalbi hemişa halkla doğünen aşıkalar öz eserlerinde tarihin bütün devirlerinde doğma halkının fikir ve duygularını , sadlık ve sevincini , igidlik ve sayıklığını , vatana hadsiz muhabbet ve sadakatini terennüm ederler. Bu bakımdan aşıkalar öz sedefli sazları ile halkı tarihin bütün devirlerinde yadelli işgalcilere karşı mübarizeye ruhlandıran , onalrda vatana muhabbet hissini daha da güçlendiren büyük kuvvetdir. Kadim ve orta asıra ait “ Kitabı Dede Korkud “ ve “ Koroğlu “ destanları bu cihatdan daha seçiyevidir. “ Kitabı Dede Korkud “ destanı hele XIX asrın evvellerinden başlayarak dünya

türkologlarının dikkatini celb etmiştir. Tedkikatçılar bu nadir incini muhtelif Türk halklarının şifahi edebiyatının muayyen ananelerini özünde aks ettiren bir destan kimi öğrenmişler.

1. Bak : M. H. Tahmasib . Azerbaycan halk destanları (orta asırlar)
“ELM “ , Bak 1972 , sah 112

Azerbaycan folklorşünaslığı haklı olarak bu kanatte gelmişler ki , “ Kitabı Dede Korkud “ destanı özünden sonra yaranan destanlarımıza kuvvetli tesir göstermiştir. Ş. Gemzidov’un “ Kitabı Dede Korkud” kahramanlarını şarkın kocaman sanatkarı Firdovenin “Şahname “ ve dünya eebiyatı tarihinde hümani carcısı olan büyük Nizaminin “ Hamsa” kahramanları ile mukayese etmesi çok Uruzla Rüstem’in oğlu Suhrab , Basat ile Firudun , Bayandır Han ile Keykavus obrazlarının mukayeseşi merak doğurur. Ananevi hal kimi , kahramanlara dar günde direk dilek sayılan vefal , atlar da dikkatten کنار romanlara dar günde direk dilek sayılan vefal , atlar da dikkatten کنار pala bilmez. Bu bakımdan Kazan Han’ın Konur atı , Rüstem’in Rahşi, Beyreyin Boz aygırını İsfendiyar’ın Kara atı mukayiseli tedkikat için elverişlidir.

Nevruz ve sujetine göre daha kadimlerle sesleşen , lakin XXI ve sonraki eserlerde katibler tarafından yeniden kademe alınan “ Kitabı – Dede Korkud “ destanalrı tedkikatçılar tarafından en çok tahlil tedkik olunan eserler hesabındadır. Bununla bilekorkudsunasların bu kadim abide hakkında söyledikleri fikirleri etmekle , destanla alakadar onların tohunmadıkları veya öteri tohundukları bize meselelere öz münasebetimizi bildirmek isteyrik.

a) Bizce destanın evvelinde verilmiş 5 sahifelik “ Elave “ mazmununa göre mukaddime değil .bu okuyucu ve dinelyicileri boyların mazmununa hazırlık makamını ifade eden üstadnamedir. Malumdur ki, mukaddime mefhumu ön söz veya eserin tertibcisi , tedkikatçısı tarafından mezmun ve snatkarlık gayesi ile bağlı söylenilem fikirdir. Burada ise mukaddime destanalra has olan silsilevi üstadnameler yerindedir. Biraz da dakik değilse sonraki eserlerde saz ve söz sanatkarları , istedadlı mirzdar tarafından destanın umumi mazmunundan iktibas edilmiş eebi vasiyet nasihatnamelerdir.

b) Henrih Fridrih Fon Ditsin “ Basat tepegözü öldürdüğü n boyun beyan eder” Destan hakkında söylediği malum fikir ekser korkudşunaslar tarafından sitat verilmişse , lakin onun asıl mahiyeti akademik H. Araslı tarafından daha geniş şerh olunmuştur.

Bize göre, Azerbaycan halkının en kadim abidesi sayılan “ Kitabı Dede Korkud “ un formalaşmasında “ Kellegöz kahraman” “ Tepe – göz “ , “ Tek

– göz “ adları ile indi de halkımız arasında dolaşan onalrca destanlarımız , rivayetlerimiz özül olmuştur. Bu manada “ Kitabı Dede Korkud “ boylarının kida menbeyini Azerbaycan halkının öz milli medeniyetinde , zengin folkorunda , halk merasimlerinde , efsanelerinde aktarmak daha düzgün olardı.

Destanda olan “ Kurd “ hakkındaki fıkra gelince malumdur ki, “ Kurd “ totemi bizde ve hemcinin Türk dilli halklarda daha kadimlerle sesleşir.

“ Solu Kozan “ ın evi yağmalandığı boyu beyan eder” boyunda okuyuruk. “ Kurd üzi mübarektir, kurdan bir haberleşeyim”- dedi, görelim , hanım , ne haberleşdi. Kazan aydır:

Karanku akşam olanda günü doğan!

Kar ile yağmur yağanda er kimi duran!

Karakoç atları kişneşdiren!

Kızıl deve gördüğünde bozlaşdıran!

Ağca koyun gördüğünde kuyruk çırpıp kamçılayan!

Arkasını urub berk ağılın ardın söken!

Karmayub koç simizin alıb tutan!

Kanlı kuyruk üzüb çop çop üdan!

Avazı kaba köpeklere kavga solon!

Çakmaklıcana çobanları dünle yüyürden!

Ordunun haberini bilirmisen , değil mana!

Kara başım kurban olsun , kurdum sana!

Yakud :

“ Solur kazan dustak olub Uruz çıkardığı boyu beyan eder” boyunda Kazan’ın yağı düşmana meydan okuduğu harbe zorbaya dikkat edek:

Ağ kayanın kaplanın erkeğinde bir köküm var,

Ortaç kırdı sizin geyikleriniz durgurmaya,

Ağ sazin aslanında bir köküm var

Kaz alaca yüzdünü durgurmaya

Azvay kurt eniyi erkeğinde bir köküm var
Ağca yünlü tümen koyunun gezdirmeye.....

Bu kimi numuneler bize bir daha hakk verir ki , Solu Kazan
“ Üzi mübarek Kurd” a “ kara başım kurban olsun , kurdum sana “ demekler
, aynı zamanda “ azvay kurt en iyi erkeğinde bir köküm var “ ifadesi ile öz
menşeyini kaleme alınma bağlayır. Sözsüz , bu kimi faktlar destanın kaleme
alınma tarihini değil , onun yaranma , söylenme tarihini daha kadimlerle
sesleştirmeye bize hakk kaandırır. “ Basat Tepegözü öldürdüğü boyu beyan
eder” boyunu Homer’in “ Odissey” eserine

1. Bak. Kitabı Dede Korkud , Azarneşr . bak 1962 , sah 32-33
2. Yene orada sah.144

Tesir ettiğini söyleyen Ditsin fikrinde , bizce , hakikat vardır. Dits meşhur türkoloktur. Bizce, halkımızın milli medeniyeti hakkında ona bir sıra faktlar , nümuneler malum imiş. Azebaycan öz münbit toprağı , elverişli coğrafi şeraiti ve iklimine göre kadim insan cemiyetinin ilk mesken saldığı arazilerdem biridir. Bela bir oba oymağın , hiç şüphesiz, kadim abideler, rivayetelr , efsaneler , merasimler mekan olması Ditsin dikkatini celb etmeye bilmezdi.

Bu konoote gelmeye bize aşağıdaki faktlar da hakk verir.

1. Kabustan kayalar üzerinde nekş olunmuş kurban kesme merasimleri ile – Yunanlılar'ın Dionis allahının şerefine verilen kurban merasimleri arasındaki okşarlık.
 2. “ Koca – koca “ “ Karavell “ halk merasim teatalrı , zahmet rağmeleri ile – Yunanlıların halk teatrları , iş – zahmet nağmeleri arasındaki ohşarlık.
 3. Heredotun “ Tarih “ kitabında verilen “ Astiok “ efsanesi ile Sofoklun “ Tiran Edip “ eseri arasındaki ohşarlık ve S. ve İ.
 - a) M. H Tahmasib ve Cemşidar öz tedkikatlarında “ Dede Korkud “ boylarının daha kadimlerle – aramızdan çok çok evvelki devirlerle sesleşdiğı misallarla söylemişler. Bu manada “ Duha Koca oğlu Deli Domrul boyunu beyan eder”. Destanı ise Homer'in “ Odisseya “ eserine tesiri kanunidir. Elbette , bu fikirler gelecekte korkudşunasları daha da düşündürecektir.
 - b) “ Kitabı Dede Korkud” destanındaki söylemeler ve onalrın şekli hassasiyetleri koşma , geraylı , üstadname, herbe, zorba öğüdleme, zivani , mühammes ve başka nözlerin , ilkin rüşeymleri nedense tedkikatcıların dikkatinden yayınmıştır. Şüphesiz , buradaki şiir növlerinin kafiyelemesi onalrın esasen samit sesler üzerinde kurulması , cengi ses sedalığı , biraz da dakik değilse , kopuz musikli kafiyeleer gelecekte ayrıca tedkikat objekti olacaktır.
- B) Nihayet “ Kitabı Dede Korkud “ destanlarında Azerbaycan arazisinin serhadleri meseleleri de maraklıdır. Doğrudur. Ş. Cenşidov bu meelee ile alakadar muayyen fikirler söylemiştir. Lakin

bazı akle , dağ , oba oymak , göl , şehir adları nednese müellifin dikkatinden kenarda kalmıştır. Böyel ki , boylarda la ve Doş oğuz alp erlerinin

Kara Derbend (Tahminen indiki Vladikofkoz – M.H) , Kazlık dağı Aygır gözlü bulak (Aygır bulağı) , Tuman Kalesi , Şeruk (Şerur – Şeril) kökce denizi (Göyce gölü , Sevan gölü) , Elince kalesi , Merdin kalelerinin adlarına tez tez rast gelirik.

İhtimal ki, bu kaleler müdafie karakteri taşıyan istinadgahlardır. Onalrın her biri tedkik olunmağa muhtaçtır. Bu kalelerin , dağların, oba oymakların , çayların , yaylak adlarının izahlı lügatı – atlası tertip olunmalıdır. Bu ad titulları ehate eden yerlerin , şehir , dağ , göllerin bir kısmı hazırda Dağıstan MSSR ‘de . Ukrayna SSR ‘de RFSR ‘ de , bir kısmı ise Gürcistan ve Ermenistan SSR ‘dedir. Meselen, destanda adı çekilen Ağlayan indi Ermenistan SSR ‘in arazisindedir. Ağlayan ve Korokaş yanaşı koşa dağlardır. Her iki dağın görünüşü kenardan tamaşa edildikde çatma kaşı hatırladır.

Bu dağların adı ile alakadar halk arasındna indi de dikte dudakta çoklu boyatılar , rivayetler dolaşmaktadır.

Azizim ağlayandı,
Korokoş , Ağlayandı
Gedek derd bilenler
Görek kim ağlayandı ?

Azizinem Ağlayan,
Korokoşla Ağlayan,
İlde bir tufan eyler
Görünmemiş Ağlayan,

Bu dağlar , Koşa dağlar ,
Verib baş başa dağlar,
Gözüm Ağlayan oldu
Can Korokoşa kargar

“Kitabi Dede Korkud “ boylarında (“ Kızan beyin oğlu Urzu beyin dustak olduğu boyu beyon eder” kolunda) İç ve Doş Oğuzların yaşadığı arazinin serhaddi bir taraftan Cızıklar , Ağlayan , Kökce dağı (Ermenistan SSR) , o bir taraftan kazlık dağı , Kan Abbas , Başı açık Tatyán kalesinden , Ağsaka kalesinde (Gürcistan SSR) kadar ; diğer

kafiyeler gelecekte ayrıca tedkikat objekti olacaktır.

B.) Nihayet "Kityabi Dede Korkud" destanlarında Azerbaycan arazisinin serhadler

meseleleri de maraklıdır. Doğrudur, Ş. Cemsidov bu mesele ile alakadar muayyen fikirler söylemiştir. Lakin bazı kale, dağ, oba, oymak, göl, şehir adları nedense müellifin dikkatinden kenarda kalmıştır. Öyle ki boylarda iç ve dış oğuz alp erlerinin Kara Derbend (Tahminen indiki Vladikaçkoz- M.H.), Kazlık Dağı Aygır gözlü bulak (Aygır bulağı, Tuman kalesi, Şeruk (Şerur-Şeril) Kökçe denizi (Göyçe gölü, Sevan gölü), Elince kalesi, Merdin kalelerinin adlarına tez tez rast gelirlik.

İhtimal ki, bu kaleler müdafie karakteri taşıyan istinadgahlardır. Onların her biri tedkik olunmağa muhtaçtır. Bu kalelerin, dağların, oba oymakların, çayların, yaylak adlarının izahlı lügatı - atlası tertip olunmalıdır. Bu ad titulları ehate eden yerlerin , şehir , dağ, göllerin, bir kısmı hazırda Dağıstan MSSR'de , Ukrayna SSR'de RSFSR'de bir kısmı ise Gürcistan ve Ermenistan SSR'dedir. Meselen, destanda adı çekilen Ağlayan indi Ermenistan SSR'in arazisindedir. Ağlayan ve Karakaş yaraşı köşe dağlardır. Her iki dağın görünüşü kenardan tomaşa edildikde çatma kaşı hatırladır.

Bu dağların adı ile alakadar halk arasında indi de dilde dudakta çoklu bayatılar, rivayetler dolaşmaktadır:

Azizim ağlağandı
Kardaş ağlağandı
Gedek derd bilenlere
Görek kim ağlağandı?

Azizinem ağlağan
Karakaşla ağlağan
İlde bir tufan eğler
Görünmemiş ağlağan

Bu dağlar köşe dağlar
Verib baş başa dağlar
Gözüm ağlağan oldu
Can karakaşa kargar

"Kitabi Dede Korkud" boylarında ("Kazan beyin oğlu Urzu beyin dustak olduğu boyu beyan eder" kolunda) İç ve Daş oğuzların yaşadığı arazinin serhaddi bir taraftan cızıklar, Ağlayan, Kökçe dağı (Ermenistan SSR), o bir taraftan Kazlık dağı, Kan Abkaz, Başı açık Tatyan kalesinden, Ağsaka kalesinde (Gürcistan SSR) kadar, diğer taraftan Demir kapı Derbend, Kara Derbende kadar olan hududlara gedib çıkar.

1. Rivayete göre Tamara çarıca Karokas dağında sevgilisi ile ahdpeyedib. Hemen ahd peyman uğurusz olduğu için onu kargayıb ki ey dağsenin de hacın kara geyinsin. Güya dağ bundan sonra Karahaç adlandırılıb.

Burada adı çekilen Tatyan kalesi Aksaka Ahsika Ahalsik ile Aspenza arasındaki arazide yerleşmiştir (Gürcistan SSR) Aygır gözlü- Aygır gölü- Aygır bulağı indi Ermenistan SSR'in Kirovkan şehri yakınılığında Vartanı kendinin üstünde Maymak dağının eteğinde Senem sürülenin aşağı (alt) hissesindedir.

Kend kadimden Azerbaycanlı kendi olub hazırda bu kentte ermeni ve azerbaycanlılar yaşayır. İndi Hınzorad (Almalık) adlanırç

Aygır gölü ad - tituluna biz nağıllarımızdan "Aygır Hasanın nağılı"nda da rast gelirik.

Teesüf ki bu kimi ladim ad-titullar hazırda nedense tez tez değıştirilir. Halbuki, onların değıştirilmesi gelecekte tarihçilerin, etnokrağrafların, edebi dil tarihi ile meşgul olanların, dialektolokların, sanatçunasların işini çok çetinleştirecektir. Unutulmamalıdır ki her bir ad-titül (coğrafi arazi manasında) tarihi abide, canlı solmnamedir.

D.) "Kitabı Dede Korkud" destanını İç ve Daş oğuz kahramanlarının öz arazilerini müdafaa etmeleri ile mahdudlaştırmak olmaz. Onlar hem de muharibeler mübarizler şeraitinde yaşamışlar. Etraf kalelere de hücum etmişler. "Salur Kazanın evi yağmalandığı boyu beyan eder" kolundan aşağıdaki parçaya dikkat getirek:

Çal kılıncın, ağam Kazan getdim dedi

Bunun ardınca görelim kimler getdi? Kafirleri it ardına bırakıp horluyan elden çıkıp Aygır gözlü suyundan at üzdüren elli yedi kölenin gildin alan, Ağ Melik Çeşme kızına nikah eden, Sunu Sandal Meliye kan kusduran, kırh cübbe bürünüp notuz yedi kalabeyinin mahbub kızlarını çalıp bir bir boynun kucan, üzünden dudağından öpen Elin Koca oğlu Alp Eren Çapor yetdi.

Çal kılınçın, Kazan, yetdim dedi.

Göründüğü kimi Dede Korkud kahramanları her biri ayrı ayrılıkta bir manada hem de başka başka oba oymakları irade eden harbi kabile başçıları imişler ki, bütün bu saydıklarımız Korkudşunaslarımızı şüphesiz yerine ve makamına göre gelecekte maraklandıracaktır.

"Kitabı Dede Korkud" destanında adı çekilen coğrafi arazi, şehir, kent, kent, çay, oba, oymakların ekseriyeti indi de öz varlığını respublikamızın arazisinde saklamaktadır.

XVI.-XVII. asırlarda İran ve Osmanlı işgalcilerine karşı halkımızın uzun iller apardıkları mübarizeler aşık poeziyasında öz bedii inikasını çok kuvvetli şekilde tapmıştır. Seleflerinden Cavan şiiri Babekin "Kitabi Dede Korkud " kahramanlarının obrozlarını bir daha nümayiş etdiren Köroğlu'nun bütün seferleri bu cihatdan daha seciyevidir.

İlkin nümunelerinde hele halk tekerlemelerinde düzgünlerinde meiset merasimlerinde ve elece de "Kitabi Dede Korkud" destanlarında rast geldiğimiz kahramanlık motivleri ile dolu olan çağırıslara biz "Köroğlu" destanın her bir sahifesinde rast geliriz.

Bu manada Köroğlu'nun bir sıra koşmaları. Elyas Müşekyan tarafından kaleme alınmıştır. E. Müşekyan'ın 1721.ci ilde Terbizde ermeni elifbaşı ile tertip ettiği "Nağmeler" adlı elyazmasında mistakil şiir kimi verdiği koşmalar, geraylılar içerisinde "Sanam" redifli şiir şekli cihatdan dikkati daha çok celb eder. Şiir formaca koşma müstezaddır. E. Müşekyan şiirden beş bend vermiştir. Lakin tehellüs bendi yerinde değildir. Güman etmek olar ki, bu şiir yedi bendliktir. Yazılı edebiyattan farklı olarak aşık şiirinin umumi konusuna göre mühür bendinde aşık tehallüsünü mutlak demelidir. Şiirin bendleri ise mutlak tek soyla kurtarmalıdır. Burada ise şiir tel bendle kurtarsa da, mühür bendi yerinde değildir. Bu ise bizim ihtimalimizi bir növ hakikate yakınlaştırır.

İllerilen arzumanın çekerem= 11

Yer hay, malum çekerem broy!=8

Gözüm yaşı ümman olmuş, sel, sonam!=11

Sel, broy, broy!=3

Aşık oldum, ben günahkar olmadım=11

Yer hay, malum, gezersen bir ay!=8

Bolu beyin meclisinde mezesen=11

Mezesen broy!=5

Mislin yohdur, kızıl gülden tazesen!=11

Ye hay, malum, tazesen, bray!=8

Sana horyat eli değdi, sol soram!=11

Bol, broy, broy!=3

1. Azərbaycan dastanları IV. cild, Azərbaycan SSR EA Neşriyatı Bakı, 1969,
Sah. 466-467

Bu koşma müstezadın bütün bendlerine dikkat edilirse zincirlenmenin de olduğu aydınlanır.

Meselen "Sel, sorom", "Sel,broy", "El,sorom", "El, sorom, broy!", "Gezersen", "Gezersen, broy!", "Mezesen", "Mezesen, broy", "Tazesen", "Tazesen, broy" v.s.

Koşma müstezade dikkat edilirse ayrı ayrı bendlerdeki mısralarda poetik fonetikanın sedalı sıralanmalar, sazdaki melodik makamlara çok güçlü rebt olunur ve ifacılıkta güzel harmoniya yararır. Hususi ile "r", "s", semitleri şiirdeki sekizlik (geraylı) ve beşlik üçlük (tasnif) nida nekaratlı mısralara ve hemcinin on birliğe (koşma) güçlü cengi musiki ahengdarlığı verir.

Köroğlu şiirlerinden bir kısmı E. Karacadağının "Eşvari- Endelib Karacadağı" adlı elyazmasında hıfsolunmaktadır. Burada Köroğludan "Ağlama", "Odur", "Kalmadı", "Kaldır", "Gerektir", "Nispettir", "Eyvaz Han", "Sultanım", "Benzersen", "Hay olmaz", "Gelsin" redifli ve "Hotkar üstümüze geri buyurdu". "Carcılar cığrışır, gerenay bazlar", "Beylerimize demir donlu deyerler" mısraları ile başlayan koşmaları, "İkindin", "Gelen", "Aymedet" redifleri ve "Çok da laf eyleme, bolu" mısrası ile başlanan geraylıları toplanmıştır. Bu şiirlerden "dağlar" redifli koşma nakisdir. Böyle ki, koşmanın üç bendinde aşık şiir kayda kanunlarına emel olunmuştur. şiirin tehellüs bendinden ise yalnız:

"Köroğlu der: Bu dünyaya gelmişem

Bir at, bir kılıncım kardaşım dağlar"

beyti verilmiştir.

Köroğlu şiirleri halkın istek-arzusuna daha çok uygun olduğundan aşıklar onu Azerbaycanın bütün oba-oymaklarında, toy-büstolarında o kadar yapmışlar ki, XXII eserden başlayarak Azerbaycanla ticaret alakasında olan diğer halkların ölkemize gelen tacirleri, seyyahlar, tarihçileri, etnoğrafları, demokratik fikirli ziyahları da Köroğlu'nun eserlerini, kollarını toplayıb özleriyle vatanlarına aparmış, onu seyyar mevzulu destanlar sırasına salmışlar.

"Hele çok tez bir vahtta (vakitte) 'Koroğlu' koşmalarının XVII-XVIII eserlerde cünklere düşmesi gösterir ki, hemen eserlerde bu destan çok meşhur imiş. Aksi takdirde bu koşmalar edebiyat heveskarlarının dikkatini celb edip elyazmalarına düşebilmezdi."

1. Eşari Endelib Karacadağı , Otdel rukopiseri Leningradkoro Otelenir Instituta naradov Azii AN - SSR, sifr 332

'Koroğlu' Azerbaycan destanları içerisinde, diğer halklar arasında en çok şöret topmış, varyantlaşmış destanlardır. Bu destan Gürcüler, Ermeniler, Kürtler, zenginler, Acarlar, Kırım Tatarlar, Kazaklar, Türkmenler, KaraKalpaklar, Özbekler, Kırgızlar, Tatarlar, Kabardinler arasında hemcinin SSRini serhad hududlarından uzaklarda, İranda, Irakda, Türkiyede, Bulgaristanda çok yayılmışdır. Geçen asırda Rus ziyalılarının "Koroğlu" destanını toplayıp cop ettirmeleri ve fikir söylemeleri de dikkatten kenar kala bilmez. A. Hodzko hele Gilanda Rus sefiri işleyerken "Koroğlu" destanını Azerbaycan aşıklarından toplamış 1842. ilde London'da İngiliz dilinde neşr ettirmiştir. 1843. ilde ise Kafkasda olan Alman seyyahı B.A. Hauksthauzen "Zakofkozskırı krai" eserinde "Koroğlu" destanından parçalar verip, imkanı dahilinde tahlil etmiştir.

A. Hodzko'dan başka rus metbuatiunda Koroğludan çoklu şiirler , destandan parçalar ve tengidi makaleler , nūlahizeler derc olunmağa başlamıştır. İ. Şopen 1840 cı ilde " Mark Sovremennoko prosveşenir i obrazovanir " de Keroklo; " Koroğludan " " variant " ve naşirin mūlahizeleri verilmiştir.Naşirin dediğine göre, o , bu variantı milliyeti malum olmayan bir neferden eşitmiş.Laikin özü yerli dili bilmediği için az çok başa düşen bir ermeni yoldaşının köneyi ile başa düşmüş ve ruscaya tercüme etmiştir. " Koroğlu " destanının görkemli tetkikatçılarından olan M. H. Tahmesib haklı olarak yazır ki , " bu variant ın ne derecede dakik olabileceği ele buradan görünür."

" Koroğlu " destanının XVIII asrın ortalarında rus diline tercümesinde S.Pennin hidmeti takdirelayıktır.O , destanı " Kavkaz " kezetinin nömrelerinde çap etdirerek rus ziyalılarına , okuyucularına çatdırmıştır.

" koroğlu " destanının ve ayrı ayrı şiirlerinin toplanılmasında , neşrinde Azaerbaycan alimlerinin hidameti daha çokdur.Hususi ile elimizde olan bu günkü akademik neşrin toplanıp çap olunmasında P. Elizadenin V. Hulufunun 1. Azerbaycan edebiyatı tarihi I.cild , Azerbaycan SSR EA Neşriyatı bak 1960 , sah 464

H. Tahmasib'in hizmetleri evezsizdir. Destanın neşr olunmuş 19 kolundan 14.nü H. Elizade toplanmıştır. Elbette, destanın toplanmasında görkemli aşıkların rolü ayrıca keyd edilmelidir. Aşıklardan toplanan ayrı ayrı variantlar hazırda Nizami adına Edebiyat institutunun folklor arşivinde hiez olunmaktadır.

"Koroğlu" destanının mükemmel akademik neşri ve tedkiki Azerbaycanda Sovey hakimiyeti kurulduktan sonra olmuştur. Azerbaycan Sovet alimlerinden M.H. Tahmasib, H. Araslı, E. Efendiyev, V. Veliyev, A. Nebiyev, R. Rüstenzade ve b. hizmetleri bu sahada hususiyle keyd olunmalıdır.

Biz, "Koroğlu" destanının 1956, 1959, 1969, 1975.ci illerdeki neşrlerini dikkatle tutuşturduk. Burada ele bir fikir mübadilesi doğuracak nüsha farklarına rast gelmedik. Çap olunan kitaplar yukarıda gösterdiğimiz el yazmaları esasında tertip olunup M.H. Tahmasib'in mukaddimesi ile neşr edilmiştir. Son neşrdeki mukaddimenin evvelindeli cüzi ilave nazara alınmazsa, mukaddimeler de aynıdır. Neşrlerde "Destanın esas variantları", "izahlar", "müstakil koşmalar", "Lüfat", "Mündericat", hiçbir değişiklik ilave edilmeden olduğu kimi saklanılmıştır. Halbuki son yıllarda "Koroğlu" destanından nomizedlik ve doktorluk dissertasyonları müdafie olunmuş onun şahsiyeti şiirlerindeki sanatkarlık meseleleri hakkında Azerbaycan, Rus ve başka dillerde monografiya, makaleler derc olunmuştur. Şüphesiz, yeni neşr n girişinde (1975) derc olunmuş makale ve monografiyalara hemcinin yazılmış dissertasyonlara münasebet geniş şekilde öz aksini tapmalı idi. Buna güçlü ihtiyacı da var idi.

Menbelerde Koroğlu'nun şahsiyeti bir sıra ferdi keyfiyatları hakkında çoklu fikirler de söylenmiştir. Demek, destan muayyen devirde içtimai hayatın, cemiyetin, real münasebetlerin bedii tasviri, inikasıdır. Bir sözle, destanı içtimai muhit doğurur ve destan hemen muhiti aks ettirir.

Halk şairi, S. Vurgun haklı olarak yazır ki, eposun kahramanları canlı, real insanlardır. Lakin bu insanlar bazen halk fantaziyasının efsanevi örtüyüne

bürünür. Bu kahramanlar toprak, emek ve emekçi halk ile çok mühkem bağlanmıştır.

1- Bak: Nizami adına edebiyat ve Dil İnstitutünün arşivi. No-- 438, 480, 493, 495, 497, 502, 510, 517, 518, 520, 522, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 531, 533, 536, 537, 538, 539, 540, 541, v.s.

Epos'un kahramanları bedgümanlıktan , şöhretperestlikden ve egoizmden uzaktadırlar. Onlar halk yolunda , onun azadlyñ ve hoşbehtiği yolunda mertlikle ve şerefle özlerini kurban verirler. Halkın ahtırasında , halk huülasının kudretli incilerinde , haman bu cür kahramanlar asırlarla yaşamıştır. Halk bu kahramanların güzel hatırası ile yaşayır, onların şerefli hayatından azadlık uğrunda mübarize için ilham alır , onları sevir ve hemişe yad eder. Bu cihatı bütün halkların nağılları , kahramanlık eposları çok aydın gösterir....

Eposun esasında halk işi uğrunda özünü kurban vermek kimi büyük bir ideya dururur..... Köroğlu da öz haptını Azerbaycan halkının azaldığı ve istiklaliyeti uğrunda kurban vermiştir. Sonra Samed Vurgun bize öyredir ki eposda kahramanlarımızın hemişa kalib tavrı olunduğu koy bizi tee ccüblendirmesin. Bu hal hiç tesadüfi değildir. Her bir halk öz kahramanın simasında özünü ifade etmiştir ve hiçbir halk özünü mağlub görmek istemir. Bu nükteyi nazardan eposda yüksek bir optimizim, halkın gücüne ve talebesine derin bir imam duyulur.

Destanlarımız halk aşıkları tarafından söylenilmiş tarihi bir salnamedir. Belki buna göredir ki , halk öz destanlarını seve seve okuyor.

Bir sıra tarihci ve salnameciler Köroğlunun tarihi şahsiyeti olduğunu gösterir ve bu mesele ile alakadar meraklı fikirler de söyleyirler.N. Kulak yazır “ Köroğlu yolalr ayrıcında dayanan bir kaçak olmamışdı ; o hiç vaht kalma ağaçlarının ve sultanalrının gölgesinde doldolarmayan , igid çöller oğlu olmuştur.”

1853.cü ilde namalum bir şahs “ İz zapisok Kavkozko starojila “ adlı makdesinde Köroğlu'nun Zakafkaziya arazisinde cesur , misilsiz zücaat gösteren el serkerdesi , soz söz üstadı olmasından iftihar hissiyle danışır. O gösterir ki , Köroğlu Zakafkaziya'da çok meşhurdur. Aşıkalr onun haptı ve Kaflankalan tutmuş Tiflise kadar olan yerlerde gösterdiği misilsiz gidlikleri mahnılarda terennüm edirler.

Azerbaycan zifdahi halkj edebiyatına ve hemcinini yazılı edebiyatına yakından beled olan meşhur jurnalist İvon Sliviski rus şairi N. Berkin “ Pesnaya persdskoko razbaynika keer – oklı “ poemasını halkı oalrak tenkid ederek yazır: “ Moskova şairlerinden olan cenap Berg meşhur igid Köroğlu’nu dağlağı mahnılar okumaya mecbur edir ve çok yersiz olarak İran kültürü adlandırır. Çok çetin ki , her hansı bir kültür hatta aşık olmuş bir şahs veya gayri tabii kültür , Bergin eserinde olduğu kimi bu cür zarif ve nevazişle okusun. “

Köroğlu büyük ve yenilmez kahraman olduğu kimi , hem de Şark halklarının güzel manalı saz üstadıdır. Onun yalnız igidliği değil , canlı , poetik teşbihleri manalı kafiyele de tedkikatçıların dikkat merkezinde durmuştur. Hatta Köroğlunu Şarkın en büyük söz üstadları ile mukayese etmişler.

a) Hodzika Köroğlunun büyüklüğünden bahis ederken yazır ki eğer şairlerin

şöhretkazanması , onların perestickarlarının sayı ile alakalandırılırsa , onda Firdovsinin özü Köroğlu’ndan yüksek seviyede durmur. Biz bunu demekle sübut etmeye çalışmırık ki, düşünülmemiş birden bire sevdasız halkın ağzından çıkmış tabii rapsodiyalar fars şairinin bedii halde Köroğlu poeziyası öz hem vatanaalrının hafızasında hıfs edilip saklanılamsı için bütün şartları özünde birleştirmiştir.

b) Hadzko Köroğlu hakkında yazısında çok meraklı bir mukayise de verir.

Müellif yazır : “ Rüstem öz müasirlerinin – farsların karakterini adet ananelerini medeniyetin real ve canlı surette tecessüm ettirebilirmi? Biz bu suale menfi cevap veririk.

Bunu Köroğlu hakkında onun şiirleri boresinde ise demek olamz. Onun imperviziasiyaları hiçbir manaya rest çeşmesi tek tolebin derinliklerinden oldukça tabii ve şeffaf akıp gelir. Köroğlu’nun “ Şahname “ poemasındaki Allahlar , Simurf kuşlar ve iblislerin fövkeltebin varlığı ile

hiçbir okşarlığı yoktur. Kahraman Köroğlu 'nu dukca seda ve tabii olup ,
köçeri tayfaların güzel adet ananelerini yüksek poetik dolgunlukla ve
heyran edici şekilde doğru dürüst tasvir edir”

- 1.” Kavkaz “ 1850 , No 13
2. “ Kavkaz” 1856 , No 21
3. “ Kavkaz” 1856 , No 21

a.Hodzkon'un >Köroğlu hakkındaki bu fikri tesadüfi değildir. “ A. V “
imzası ile 1846 cı ilde “ Kavkaz “ kesetinde makale dere ettiren müellif ise
yazırdı: “ Kara oğlu hakkında yayılan bütün neğillerin hamısını ropsaodiyaların
umumi mecmusu kimi meraklı olardı:Lakin bu “ İllieda” nağmelerinin büyük bir
poemede toplamak için sarf olunan kadar gergin emek talep ederdi.”

“ Köroğlu “ destanının kahramanı olan Köroğlu bir söz sanatkarı aşık
kimi de mahdud dairede kalmamıştır. Onun ve delillerinin kalebe çağırış ile dolu
olan kahramanlık nağmeleri beynelmilel ehemmiyet kasb etmiştir. Belki ele
buna göredir ki, destan Ermeni , Gürcü , Kürd , lezgi , Özbek , Kazak , Kırgız ,
Türkmen; Tatar , Karaim , Kokovuzların içerisinde çok geniş yayılmıştır.

Hristofor Caldov yazır: “ Asya'da tarihçileri avaz eden aşıklar arasında
umumi şöhret ve hürmet kazanırlar. Böyle aşıkalar arasında birinci yeri Köroğlu
tutur. Onun samimi duygular ve yüksek fikirler ifade eden nağmelerini inde de
her yerde okuyurlar.

Halk arasında Kömroğlu'nun hayatına dair çoklu güzel efsane ve rivayetler
gezir. Köroğlunun igidliği seyyar gürcü aşıkaların en sevimli mahnıalarının
mevzusunu teşkil eder.

Miyedif çok haklı olarak gösterir ki ; Köroğlu öldüyse de onun nağmeleri
bugüne kadar bütün asya halkları tarafından okunup yayılır. Bu nağmeler devrin

ruhunu ve maişetini oldukça canlı aks ettirir.” Böylelikle Şark üslubunda evezsiz nağmeler koşup düzen Köroğlu XIX asır devri metbuatında hususi mevzu olur.

Türk menbelerinde de Köroğlu hakkında değilmiş aşağıdaki sözler bu sanattan çok yerindedir.

“ Halk Köroğlu’nu bir hikayeye değil , hakiki tarihi kahraman olarak kabul edir, canlı bir hatıra kimi benimseyerek varlığının her sahifesinde yaşadır. O kadar ki ; yakın zamanın şairlerinden biri son nefesinde oğluna : _ Oğul üstünde bir Köroğlu da onu , dahi eyle öleyim “ demiş ve yorganı başına çekmiştir.Zaten saz şairleri Köroğlunun meslekini “ dini “ sayırlar topalntılarda..... bir Köroğlu türküsü söyleyirler. Görünür ki , halk eylenirken , yaşayırken ve ölerken Köroğlu’nu yanından ayırmır”.

a. “ Kavkaz “ 1846 , No 39

b. A. Calakov “ Kavkaz” 1847 No.22

Köroğlu’nun halk arasında tarihi şahsiyet, el kahramanı,, hem de aşık – şair kimi verilmesi de bizde teeccüb doğurmur.Çünkü Köroğlu çok şiirlerinde özünün aşık olmasına hakikaten de açıkca isereler edir. Bu cihatdan onun “ Sazı “ redifli koşması , dikkati daha çok celb eder:

Cenlibelden seni deyib gelmişem
Usta kulun ollam , al düzelt sazı!
Kırılardı sazım , metel kalmışam
Usta , kulun ollam , al düzelt sazı!

.....Köroğlu deyer , Genlibelde bey mareme,
Paşaya , hatlara boyun eymenem,
Al sazımı düzelt , korkma deymenem ,

Usta , kulun ollam al düzelt sazı

Şiirde verilen herbir detal sözün asıl manasında sazın kadrini bilen , aşık sanatına bütün varlığı ile bağlı bir üstad sanatların – dede aşığın yalvarışıdır.

Köroğlu'nun bütün seferlerinde sazla meclis kurması , devre vurması , tay şenliklerinde bir peşekör ifacı , bize hakk verir ki , Köroğlunu hem de görkemli aşık şair kimi tanıyor. Şüphesiz ele hem derd olan , el derdi kanan Köroğlu'nun bu büyüklüğü halkın elinde

Obasına mühkem bağlılıktan ireli gelir.

Yevlahaşili gösterirki , Şark üslubunda olan mahnıalrı aşıkalr kadar büyük ruh yüksekliği ile hiç kim nağıl ve ifa edebilmez; cesaretle demek olar ki , aşıkalr Gürcistan 'da müslüman mahnıları ise şanlı suvari Köroğlu'nunigidliklerini “ vasf eden numuneler olup kahramanın istedadı daha artık tarif edilir.

Köroğlu'nun XVII asır saz aşıkalarından olduğuna , tarihi şahsiyet kimi tanıdığına aid Türk folklör tedkikacılarının solnameçlerinin yazılarında da çoklu materiallar vardır. Evliya Çelebi, M.F Köprülüzade, Hasan Eran , Pertov Naili Kökşen Önvar Naci , Cahid Öztelli , Güney Eflatun , Erçin Lütfi ve başkaları Köroğlu'nu sözün asıl manasında tarihi şahsiyet ve istad saz aşığı kimi verirler. Böyle ki , solnameci Evliya Çelebi “ Seyahatname “sinin

III. Türk Klasikleri . II . Köroğlu ve Dadoğlu ; İstanbul 1953 sah.18

IV. Azərbaycan destanları IV cild. Azərbaycan SSR, EA Neşriyatı Bak 1969 Sah. 218-219

V. Bak: “ Kovboz “ 1850 No: 61-65

Bir yerinde (5. cild sah 283) IV Mehmed devri şairlerinden Uşşakinin garip bir sergüzeştini anladarken , o devrin cankur çalanlarının adlarını da sayır:

Köroğlu (veya Köroğlu) Küloğlu, Köroğlu Fartil oğlu , Kayıkcı Mustafa, Gödek Süleyman , Gedayi Kitabı vb.

Köroğlu adlı bir aşğın mevcudiyeti hakkında derina raştırmalar aparmış olan M.F Köprülüzade “ XVI asrın sonuna kadar Türk Saz Şairleri “ (İstanbul 1930 = adlı eserinde (sah. 47) Köroğlu olan bu bahs ederken E.Çelebinin zikr ettiği Kuroğlunun Köroğlu olacağını ireli sürmüştür ki , bizce bu fikirde “ Köroğlu “ destanı ile alakadar aparılan tedkikatlardaki tarihlik prinsipine uygun gelir.

B) Muhabbet Destanları

Muhabbet destanlarında içtimai meseleler esasen ateşin sevgi maceraları içerisinde verilir. Muhabbet destanlarının ekser hallerde hancı devirde yarandığını dakik söylemek çetindir. Halk ıgmanları kadim tarihe malik olmakla , onun kahramanları nümayendesi olduğu halkın aile meişet , inam- etikad r,terzi ile bizi tanış edir. Azerbaycan halkının zengin şifahi yaratıcılık hazinesine yüzden artık muhabbet destanı dahildir. Muhabbet destanlarını tedkikat muhtelif şekilde tasnif etmişler.Mes. Halk romanları , aşıkane romantik destanlar , sevgi destanları , vs. Muhabbet destanlarının merkezinde duran esas ana hatt aşık ile meşvekenin pek ulvi muhabbetidir.

M. H Tahmaib muhabbet destanlarının süjetini dörd merhdede umumileştirir.

- a) Kahramanların neden olması ve ilk talim terbiyesi.
- b) Kahramanların, yeni aşık ve meşukenin buta olmaları
- c) Kabağa çıkan manedeler ve onalra karşı mübarize
- d) Müsabike ve kalebe

Şüphesiz ki bu hisseler biri diğerini devam ettirip tamamlayan esas merhalelerdir. Bu dört merhale içerisinde dikakti celb eden ve destan kahramanının gelecek toleyini dinleyici ve okuyucuya çatdıran, düşündürüp daşındıran mesele “ buta” dır.

M.H Tahmasib butanın özünü de üç merhdede gruplaştırdı:

- (i) Kahramanın hele öz vatanında rastlaştığı manalar
- (ii) Yol
- (iii) Butanın vatanına çattıktan sonraki maceralar.

Aşık ve meşukaaanın buta almaları destanda kız kahramanın ortaya çıkması ile başlanır. Bu “ ortaya çıkıp “ süjede dahil olmanın esas formlarından biri yukuda “ buta olmaktan “ ibarettir ki bizim muhabbet destanlarımız için bu çok seciyevidir. Özü de bizce daha çok dini kanun kaydlarla , hususiyle islamiyetin getirmiş olduğu hicabla alakalıdır.

Malum olduğu kimi , islamiyetin dini kanun şekline saldıgı hicab hatta oğlanın başkasının kzına bakmasını kızın ise oğlanla danışmasını oğlan hakkında düşünmesini bile yasak etmişti. Bu hitab kızlarla oğlanlar arasında ele bir sonsuz uçurum yaratmışdı ki bu uçurumun kenarlarında dayananların bir birini görmesi birbirine bakması hatta bakmaya teşebbüs etmesi gayri mümkün idi.

Göründüğü kimi bir taraftan feodal derebeyliği , diğer taraftan orta asır muhitinde dini zihniyetin hakim rol oynaması destancılarımızı yeni tarzlar aktarmaya vader etti. Ona göre de hikmet sahibleri aşık ile meşkun birbirini görüp hoşbaht aile kurmaları için çok düşünmüş nihayet “ dinden icaze olmak “ yolu ile işin içinden çıkmak kararına gelmişler. Kahramanların birbirini yuhuda görmesi “ buta “ alması priyomları da bu yolla meydana gelmiştir.

Bununla bile halk edebiyatındaki yuhu , buta meselelerini bütünlükde bedii priyonla bağlamak , bizce o akdar da düzgün olmazdı. Burada canlı alemin inkişaf pillesinde insan beyni filogenetik cihatca çok yüksekde dayanır. Böyle bir inkişaf seviyesine çatmak şüphesiz insan tefekkürünün fevkalade yetkinliği , milyon iller boyu formlaşmasının teşekkül projesinin mahsuludur. Beş beyin arhitek turasında olan sırların aşkara aktarılması için fizidok , psikolojik , nevropotolok , psikiatr , filosof kimi mütehassisler uzun iller boyu müşahide ve aktarış aparmışlar. Bu mesele ile alakadar çalışan her bir alim yaradıcılığı boyu insanın beş beyin sırlarının açılması uğrunda tebabetin mürekkep sahası olan psikoloji alimin

1.Azerbaycan destanalrı. I cild , AzerbaycanSSR EA Neşriyatı , Bak. 1965
sah.XI- XII

askar edilmesi namına bir sıra tecrübelerin koyulması bakımından çetinlik töreden “ kapalı tefekkür dünyasını “ öğrenmekte çoklu müemmalara ile karşılaşmıştır.

Bu sırrın öğrenilmesinde başlıca çetinlik , şüphesiz, beş beyininse , bu sahada çalışan büyük mütefekkirlerin geniş ehateli tecrübe silsilelerini atura kadar çatdırabilmemeleridir. Böyle , ki hala bizim erokirleri Heraklit , Aristotel (Erestun) , Hippokrat (Bukrat) , Sokrat , Platon (Eflatun) , İskenderiya mektebinin en görkemli alimlerinden Herofil ve Eroziştrat , Roma medeniyetinin hekim alim ve filozofu Galen ve b. Yuhu yuhu görme (rüya) ve telopatiye intuisiya hakkında meterialist istikametli fikirde olmuşlar. Bu mesele ile meraklanan , bizim orada yaşamış görkemli şark alimi , filozofu ve tabiblerinden Ebubekir Muhammed İbn Zekeriya el – Razi ve Ebu Eli El- Hüseyin Abdulla İbn Sinba Demokrit , Heraklit ve Arest kimi antik alimlere nisbeten daha düzgün fikirleri ile özlerinden sonraki alimlerin dikkatini celb etmişler.

Kadim yunan alimleri yuhu ve yuhu görme hadiselerini materialist zaminde izah etmeye çalışmışlar. Meselen, Demokrit deyirdi ki , yuhu görme “ beş beynin avtomatik işidir. “ Sokrat ise gösterirdi ki yuhu görme vicdanın sesidir, vicdansız ise hiç ne yoktur. Yuhu ve yuhu görmenin elmi – ateist şerhinde İ.M Seçenov , İ.P Pavlov ve A.A. Uhtaminskinin hidmetleri evezsizdir. Yuhu , yuhu görme rus inkilabci demokratlarından V.G. Belinski , A.İ. Gertsen , N.G Gernişevski A.N Dobrolyubov ve başkalarının da eserlerinde muayyen derecede öz aksini tapmıştır.

Yuhu , yuhu görme ve telepatiyaya aid (i) elmi görüşler esasen iki cihattan şerh olunmuştur. Materidist ve idealist.

Halk edebiyatında hususiyle destanalarda yuhu , yuhu görmeye ve üstad dede aşıkalar hakkında işledilen “ hakk aşığı “ “ şeyh “ “ ürekleri okuyan “ , “ bilinci usta baba “ ve b.kimi ifadelerle tez tez ras gelirlik. Bunalar b, nedir?

Tesadüf dür mü? Bize öyle gelirken bunalır tesadüf hesap etmek olmaz. İlk bakımda çok adi lakin biraz derin düşündükçe bu agribe “ lakab “ alrda hakikat güçlüdür. Böyle lakablrda destancı ve üstad aşıkrlrda insan beyninin yüksek mahsulunden doğan tefekkür prosesinin ali inkişafı çok güçlüdür. V.İ : Lenin yazır: “ İti ağıl zideliyetleri kavrayıop , onu izah eder, şeyleri bir biriyle münasebete getirir.”

Roya baş beyinde uyanma ve lengimenin faaliyeti ile alakadar olarak emele gelir. Yahu zamanı beş beynin lengimeyen bazı hisseleri harici muhitten ve organizmin dahilinden gelen gıcıklaşrı reb-i edib , faaliyete başlayır. Dikkat edilirse destancı aşıkrlrda yuhu , yuhu görme çok bedim esaslar ile sesleşir. İster desa etikad ister foteme atikad ve isterse cemiyet aşıkrlrımızın rüyaları maddi alemin gerçekliği ile bağlıdır. İnsan tefekkürünün aleti olan baş beyin muhabbet objekti üzerinde uzun müddetli “ ameliyat apararken “ istirahat zamanı tam tormozlarım. Aşık meşukesini yuhuda görmeli olur. Halbuki hele meşuka red şekilde ortada yoktur. Bu kimi rüyada bu toolma fizioloji oyama ile alakadar olan ideal bir tezehürdür ki, aşık meşukasını ideya gerçekliğinde görebilir. Halk merasimlerinde, tekerlemelerinde , nağıl ve destanlarında dini tasavvurlar , inamalı , intikadlar , islamiyet kadagonalrı içtimai fikri , öz toziki altına alana kadarda böyle rüyalar silsilesi Azerbaycan sıfahi halk yaratıcılığına bedii şekilde dahil olmuştur. Bu bakımdan “ Kitabı Dede Korkud” , “ Köroğlu “ kimi kahramanlık destanlarında , “ Benidaş şehrinin sırrı “ “ Alderşiş “ nağıllarında , “ Don atma “ merasimlerinde “ İvrahim” , “ Nevruz “ “Tahir ve Zühre “ , “ Latif Şah “ , “ Emrah “ , “ Haydar bey “ “ Necef ve Perzad “ vb muhabbet destanlarında dikakti celb eder.

Bize böyle gelirken , yuhunun dini kayda kanunallr , hususiyle islamiyetin getirmiş olduğı hicabla alakadar olması bedii priyom olabilir. Lakin o cemiyet dahilinde muhabbetin karşısını alabilmez. Destancı aşıkrlrımızın eserlerinden de göründüğü kimi , hadiselerin sonraki merhalelerinde hiçbir dini yasağa rastgelmirik. Bu manada aşıkın meşukasını yuhuda görmesi kimi bedii tefekkür

detalleri halk yaradıcılığına kanuni tarzda dahil olduğundan , din onun karşısında tasavvur edilecekten de çok çok acizdir.

Beyin tohumasında hususi keccilik , nüfuz etme kabiliyetine malik olan biocereyan suçları heric olunur ki, bu

- e) V.İ Lenin Eserleri, 33 cü cild , Azərneşr bak . sah.141
 - f) A.Memedov . Yuhu ve rüya “ Edebiyat ve incesanat “ keseti
- 1968 , 11 May

Şualar vasıtasıyla gayrı adi kabiliyete malik olan “ mucizeli” istedad sahibleri :- “ hakk aşıkaları “ her bir gayrı adi hadiseni neinki görür , duyur , hatta onun dahiline de nüfus eder. Böylelikle de o, karşısında olan şahsın fikir prosesini sentez edebilir. Karşı tarafın yüreğinden geçirdiklerini söyler. Bu akbil hakk aşıkalarında telepatiye , intuisiya kabiliyeti güçlüdür. Halk dili ile desek , onalr “ erşden – gürşden “ , “ yerin altından - üstünden “ danışır. Biraz da düşünülmüş şekilde değilse , halk edebiyatında ele bir janr yokdur ki biz orada halk tebabetindeki yuhu , yuhu görme , fehm , telepatiye kinmi meselelerin kaynayıb karıştığını görmeyik.

Yuhu ve yuhu görme fizoloji prosesdir. Nedense , müasir tebabetin bu boşluğunu doldurmak için elektroensofolokrafiya adlı muayine metodu olmaısna bakmayarak , hele de yuhu ve yuhu görmenin sırları ilmi cihatdan kifayet kadar öğrenilmemiştir. Halbuki elektroensefelokiya metodu beyinde emek gelen zaif elektirik gerginliklerin farkını aparatla kabul ederek dakik kayda alır.

Yuhu görmenin mürekkeb anlaşılmaz mekanizmi kadim lağman babalarımızı hakk aşıkalarımızı düşündürüp daşındırmışdır. Onların bu sırlı alemin penceresini halkın üzüne açmak fikrinden vahimiye düşen din hadimleri ise başka sahalarda olduğu kimi , yuhu ve yuhu görmeye de dini olan geydirmeye

çalışmışlar. Onu Allah'la , Hızır peygamber , Ali'nin aşk badelerinin mucizeleri ile bağlamışlar.

Yukarıdan beri söylediğimiz yuhu , yuhu görme , buta ve telepatiye meselelerini ayrı ayrı muhabbet destanalarından getirilen misallrda izlemek maksada daha uygun olardı:

“Beki vaht geldi geçdi. Kurbanı üçüncü gün ayılıp gördü ki, başına çoklu kız gelin yığılıp , dedi.

VI. Ay dede , halkındı buradadı , beş benimki haradadı?

Mirzalıhan dedi:

VII. Oğul , ölmüşen o dünyadan danış. Sağsan bu dünyadan.

VIII. Seninki benimki nedi?

Kurbanı dedi:

IX. Dede , bir başı limce , bir başı çömne ne demekki?

1.” Telepatiye “ yunan sözüdür, tele , - uzak , uzak mesafe – rathes hissetme, kairamak , gayri- adi derk etmek manasında işlenen sözdür.

Sen benimle lap karga dili danışırsan

Kurbanı dedi:

X. Dede , ona hemde gem çömcesi değerler. O gehdan deme çalar , gahdan deme.

XI. Beki getirdiler Kurbanı'ye bir dene söz verdiler. Kurbanı sazı aldı eline ölüp gözünün üstüne koydu. Zilini zil , bemini bem eyledi , sine sine basıb görek ne dedi.....

Mirzalıhan dedi:

XII. H oğul , indi başa düşdüm. Sana buta veribler. Ancak da görüm , butanı zana harada veripler ve sen haraya gideceksen?

Kurbanı dedi:

XIII. Dede , ben Gence şehrine gedeyeğem . Genceli Ziyad hanın kızı Peri hanımı bana buta veribler.....

Bu mesalde nağıllarımıza ve destanlarımıza has olan ananevi bedii priyam ile yanaşı , yuhu ve yuhu görme kimi meseleler de koyulur ki, bu da hekimlermiş, psikologlarımızı düşündürmeye bilmez.

Yahud , “ Aşık Garib “ destanından okuyuruk:

“ Resul yatmıştı , yahuda gördü ki, Tiflis şəhrinde behişt masalı bir bağdadı , bunun başının

Üstünde ceyran masalı güzel bir kızı var. Kız ne kız – kaş kaman, gözler kan piyalesi , burun hind findığı , sine Semerkand kağızı . BAHANIN ağılnı aperit. Resul bir de bakıb gördü , bu kızın yanında bir derviş var.

Derviş kızın elini resul uzadıb dedi:

XIV. Resul , bu kız tıflisli Hoca Sen ‘ anın kızı Şahsenem’ di. Bunu sana buta verirem. Çok çekmez birbirinize çatarsınız.

Derviş kadesini oğlanla kıza rairenden sonra yok oldu. Resul deli kimi yahudan ayılıb gördü ki, kabristandaki , anma yanında hiç kimse yokdu.....

“ Abbas – Gülgez “ destanında duyuruk:

.... Hacı Seyid oğlu Sagi Abbas’ ın dostu idi. Bir gün Abbas Segi ile bağa gezmeye getmişdi. Bir kadar gezenden sonra heresi uzanıb bir ağacın dibinde yatak. Sezi bir vaht yataktan kalkıp gördü akşamdı, amma Abbas yuhudan hele ayılmayıp. Ne kadar eledi. Abbası oyada bilmedi. Tez gedib Abbas’ ın anasına , bacısına , konşularına haber eledi.

(i) Azərbaycan destanalrı . I. Cild. Azərbaycan SSR EA Neşriyatı . bak 1965. Sah.11

(ii) Azərbaycan destanalrı . III cild . Azərbaycan SSR EA Neşriyatı . Bak. 1967, sah.12

Ses düşdü , hanı tökülüb geldi. Ne kadar elediler Ababs’ ı oyada bilmediler. Onu ele yuhulu götürüp eve getirdiler. Bütün remmaller , karılar yığıldılar bunu here bir yere yazdı.

Kimi dedi deli olup , kimi dsedi başına hava gelir.Bir karı onun nabzını tutub dedi:

_ O aşk yuhusunda , sabah ayılacak”.....

Yahud , peri hanımın yuhusunu gözden geçirek.

“ Kullukcular Abbasi Peri hanımın küçesinden aparmağa cesaret etmirler. Onalr:

XV. Bu küçe ile getmek kadandı. Bura Batmankılincin bacısı Peri hanımın kücesidi.

Abbas dedi:

_ Men bu küçe ile gedeceğim.

Peri hanım Hemen gece , yuhuda görmüştü ki , Ababs onun kücesi ile gelecek. Odu ki, tezden yerinden durub bağa çıkmıştı. Çeşmenin başında oturup elleri koynunda Abbasi gözleyirdi.....

“ İrvahim” destanında.....

“ İrvahim günbezde yatıp , vagyada gördü ki, Heratda Fetehi hanın kızı Hüreynise hanımı ona buta veribler”.....

Yahud:

Hüreynise hanım da vağyada görmüştü ki , İrvahim devenin belinde gelecek. Kızlara dedi:

_ Kızlar , men vajyada gördüğüm oğlan bu boyda , bu nişanda gelip devenin üstünde buradan geçecek. Kim onu bana görüp dese , bu boyunbağımı ona verecem.....

Bu kimi masalların sayını biz “ Seydi ve Peri “ , “ Mügüm Şah “ , “ Abdulla ve Cahan “ , “ Mesim ve Dilefruz “ , “ Seyyad ve saadet “ , “ Latif Şah “ , “ Şehzade Ebülfez “ vb onalrca destanlarımızın da hesabını artırabilirdik. Bizce , nümune verdiğimiz masallarda kifayet eder.

Bütün bu rüyalarda verilen butalar doğrudan mi bedii priyom veya islam dininden icaze almaktır?

Bu cihada çalışan alimlərimizin verdiği məlumatlara görə , baş beyində yüzə
kadar diferensiallaşmış mərkəzlər vardır. Bu mərkəzlərdən bir və ya bir neçəsinin
kəvvətli fəaliyyəti nəticəsində insan həmin mərkəzlə əlaqədar olan

XVI. Azərbaycan dəstanları , II cild .Azərbaycan SSR EA Neşriyatı , Bak
1966 , sah 115-116

XVII. Yene orda , sah. 127-128

XVIII. Azərbaycan dəstanları , III cild , Azərbaycan SSR EA Neşriyatı
bak.1967 , sah. 100

XIX. Yene orada , sah.101

faaliyeti yüksek ustalıkla yerine getirir. Bizim destane aşuklarımızda da telepatik hadiseler mahz böyle merkezlerin faaliyeti neticesindedir. Başka cür değilse , insan idrakının kol- budağı çoktur. Şahelidir. Böyle ki, baş – beyin öz kuruluşu cihatdan mürekkeb mekanizmidir. İnsan fikri faaliyetolarken (rüyada , husa gederken , gözü yol çekerken) beyin küreciğinde biosiknallerin impulsları ve hemcinin göz kulakcuukalarında seyrimler emek gelir ve bunalrı mukabil tarafalra paylaşır. O ki, kaldı destancı aşıklarımızın ya özleri veya onların maşuklarının vaktinden kobok uzak ve elece de yakın mesafelerde baş veren mucizeleri karşı tarafın fikirlerini kobakcadan okumak ve duyabilmeleri destanlarımızda bedii priyomdan daha çek intusiya ile bağlıdır.

Malumdur ki. “ intusiya , varlığın insan beyninde inikası ile alakadar olarak elde edilmiş fakt ve hadiselerin ahengdar şekilde karşılıklı alakası neticesinde mühim naliyetlerin hususi casgunluk ve çeviklikle tezahür etmesinden ibaret olan prosesdir. “ Destancı aşıklarımızın yaratıcılığı ile tanışlık gösterir onlarabki , intusiya mantıklı idrakla daha çok bağlıdır.

İntusiya karşı şeriaitok ve ne vakt baş verebilir? Bu sual hiç şüphesiz , fiziologiya ile bağlıdır. Bu da bir hakikattir ki, intusiya tefekkürün muayyen istikametde , muayyen objekt üzerinde vaktinden evvel işledilmesinden doğar.

Azerbaycan halkı arasında “ dalağı sancmak “ , “ sümüye düşmek “ , “ gözleri seyirmek “ , “ üreğe dammak “ vs kimi ifadeler intusiya anlayışını dilimizde avaz eden ifadelerdir.

İster intusiya isterse telepatiye muayyen manada bir biri ile bağlıdır. Yeni her ikisi baş beyinle bağlıdır. Böyle olakda “ Dalak sancmak “ , “ üreğe dammak “ , “ sümüyü sançmağ “ ın baş beyinle ne alakası olabilir? Aslında beyinde giden proseslerin hareketvericisi kandır. Çünkü beyni kidalandıran da odur. Tefekkür gergin iş prosesinde oalrken kanın terkinde değişmeler mahz “ dolak sancmak “ , “ üreğe donmak “ , “ göz seyirme “ ye getirip çıkarır.

XX. A. Memedar . insan beyninin mucizeler. Azərneşr , bak 1970. Sah.21

XXI. Yene orada , sah. 56

XXII. İntuisiya termini latince “ intitus “ sözündən götürülüb . Bu ifade seyr etmək temasa etmək , bakmaq , nazardan geçirmək manasındadır. Araplar ise intuisiyanı – hissi kobel vücut adlandırmışlar.

Bu manada baş beyinle yürek faaliyeti – kan devranı intuisi kimi psiko presesin merkezinde durur. Böylelikle de o insan tefekkürü muayyen istikametde – muayyen objekt üzerine vaktinden evvel yöneldir ve mucize sahibi hakk aşıkları başkalarının fikrini okuyur. Yeni baş beynin etrafa payladığı biosiknallar derhal karşı tarftan alınır. Neticede fikir düzgün olunur. Bir neçe masala müracaat edek:

.... Dervişler birbirleriyle himleştiler ki, biz okşama kimi boğazımızı yırtırık, beş şah kazanabilmivik. Bize Bize hürmet koyan yoktur. Cemaat aşikalra hürmet koyur. Çoklu pul verir. Gelin bunu da özümüzde yoldaş eleyek. Gezdik, dolandık kazandık sonra başını batırarık , pullar götürerik...

Dervişlerden birisi Kurbanî'yeye dedi:

XXIII. Oğul gel sen de bizim oğlumuz ol. Bir yerde kendlere gedek, meclis gecerek, pul kazanak.

Kurban hakk aşığı idi. O saat boşa düştü ki , dervişler onu aldatmak isteyirler. Dedi:

XXIV. baba dervişler aman verin sazla bir neçe söz deyim, sonra eybi yoktur , yoldaş olarak. Men de çulcu , siz de çulcu.

Aldı Kurbanî:

Fenal eleme , felli derviş

Böyle kor ellemek olmaz.

Yıhiban gönül evini

Murgu zor eylemek olmaz.

Mahmud bey aralıdan kulak ıasırdı. Gözledi ki, görsün aşık gerisini ne cür deyecek.

Aldı Kurbanî gerisini:

Söyle derdin bilenele

Derd başına gelenlere,

Her yüzüne gülenele

İtibar eylemek olmaz

Kurbaniye getir mese!

Derd üstünde derdim taze.

Derd bileni derd bilmeze

Kiriftar eylemek olmaz.

Söz tamama yeten kimi Mahmud bey atını dervişlerin üstüne sürüp dedi:

XXV. Tez deyin görüm , bu aşığa ne deyibsiniz ki o böyle okuyur? Siz aşığa bir söz demesniz , aşık öyle sözleri okumazdı. Hergah düzünü demeseniz hamınızı kıracağım.

Dervişler dediler:

XXVI. Vallah , biz hiç zad dememişik.

Mahmud bey Kurbani'den soruşdu:

XXVII. Bu dervişlerinki kalsın, indi aşık , sen de görüm , koralısan adın nedi?

Kurbani dedi:

XXVIII. Karadağlıyom. Adım de Kurbanidi.

Mahmud bey dedi:

XXIX. Düzünü de görüm , o dervişler sana ne dediler ki sen o sözleri okudun?

Kurban dedi:

XXX. Han sağ olsun, onalr fikirleştiler ki beni işletsinler , sonra da öldürüp kazandığımı özlerine çötürsünler.....

Getirilen numunede Kurbani'nin dervişlerin fikrin dakikliği ile okumağı intuisiya ile bağlıdır desek sehu etmerik.

Yahud başka bir masala dikakt getirek:

Vezir dedi:

XXXI. İndi ki senin gönlünün kuşu uçdu , koy onu bir imtihana çekek. Eğer imtihandan çıksa görsek ki , hakiki hakk aşığıdı , kızı veririz sözüm yokdu.

Han razı oldu. Vezir Kurbani'nin bir otağa zaldı. Gözlerini berk berk bağladı. Kırk celladı düzdü dedi:

_ Elinizi koyun kılıncın destesine. Müneccim değil , render değil , ne bilecek?

Celladlar vezirin dediği kimi ellediler . Vezir dedi:

Dedim : Gönül , sevmə hublar hubini,

Onun her muyunda yüz min kol olu.

Seni bin belaya giriftar eler.

Bilmək olmaz kebezesinde el olu.

Kurbani bunu tapdı. Vezir o saat işaretle celladlara kandırdı ki, kılıncın dalını ona taraf kaldırsınlar.

Celladlar kılıncın dalını ona taraf kaldırdılar. Vezir de eldikelrini ondan soruşdu.

Aldı Kurbani , görek ne cür cavab verdi:

Kırklar meclisinde söylenir aldım ,

Erşe bülend olup dad feryadım,

Su yerine kan içici celladım,

Bilemk olmaz , üryan kılınç dol du.

a) Bak Azərbaycan destanları , I cild , Azərbaycan SSR EA
Neşriyatı , Bak 1965 . sah 21-22

Vezir bakdı ki Kurbani bunu da tapdı. O saat kızı Nigar'ın kulağına dedi:

XXXII.Kızım indi sen tədbir tök!

XXXIII.Dede bu aşığı dolaşırsam bana ne verirsən? Öyle iş eleyimki , bu aşık tapmasın.

Vezir dedi:

XXXIV.Kızım hər ne istərsən veririm.

Kız dedi:

XXXV.Peri hanımın çenesinin iki yanında koşan hal var. Koy bilsin ki
yüreğimizden ne keçər. O hordan topacak ki bizim yüreğimizden Peri
hanımın çenesinə olan dörd hal keçir?

Aldı Kurbani sözü gerisini:

Camalı Yusuf'un – İbni – Yakub'un

Aleme sens olan Hüsniye Habib'in

“ Ala gözlü , şirin sözlü mehbubun

Zenehdan dörd çöleli hal olu”.

– Keremin telepatik snakları de çok meraklıdır. Hüsniye hanım kerem'i bir neçhe defa snakdan çıkardıktan sonra ahırncı snakda:

XXXVI. Aşık, kız tanımakta mahir sen .İndi bir işimiz kalıp . Bugün seher burada bir garib olub. Yuyublar ,kefnliybler , kalıp bastırmağı gedek ona bir nemaz bul, torpağa topşırab sonra senin toyunu eyleyek.

Kerem dedi:

XXXVII. Baş usta! Hanım ferroşlara emr eledi – ki, Kerem'i kebristana aparsınlar. Öyleki , Kerem 'i opardılar. Hüsniye hanım Paşaya dedi:

XXXVIII. Ölüp eleyen yokdu. Bu benim ahırncı sınağımdı. Bir dir adamı kefene tutturup , tabuta koydurmuşsan. Durun , siz de gedek . Eğer bu bilse ki, kefendeki ölü değil , tay hakk aşığı olmağına hiç kesin sözü ola bilmez. Hanı Hüsniye hanımın bu tedbirine aferin deyip , ayağa kalktıalr , kabristana taraf yola düştüler. Öyle ki , gelip çatdılar. Kerem cenazeye bakıp soruşdu:

1. Azərbaycan destanları. I cild . Azərbaycan SSR EA Neşriyatı . Bak 1965 . sah 44

XXXIX. Deyirsiniz ki , ben namaz kılmalıyam : Ancak bilmirem ölü namazı kılım , ya diri namazı?

Paşa kesden özünü kasablı gösterip dedi:

XL. Bu ne sözdü?

Kerem dedi:

XLI. Bu o deyen sözdü ki kefendeki hk ölmeyip , diridi”.....

Yahud:

“ Abbas – Gülgez “ destanından bir parçaya dikakt getirek.

..... Molla ona dil – ağız eleyip , bir alma uzatdı , dedi:

XLII. Abbas , bu almanı şah veripdi , al ye ! Sonra toyunu edeyecik.

Abbas dedi:

- Molla bir bend söyleyim , sonra

Aldı Abbas:

Bitib dost bağında canım alması,
Derme , kamil değil , canım alması,
Nece kabul eler canım alması,
Doğram doğram eyler , var , ağanı gör!

Peri hanımda yukarıdan bakırdı. O Abbas'ın işin içinen ustalıkla çıkamğına sevindi:

Başını bulayıb gülmek isteyende kulağındaki sırganın sesi otağa düşdü.
Sesi Abbas'ın kulağı çaldı. Dedi:

Menim yarım kaş oynadar, baş bular
Göz süzdürür , dil terpeder , baş bualr,
Kiblegahım başım üstden baş bular,
Tez azdı , sırganın var ağını gör!

Padişah baktı ki: Abbas kılınçları da bildi , almanı da . Üçüncünü de yoklamak istedi dedi:

-Gendin görün Peri hanımdan soruşdu ve geri kayıdıb , padişaha dedi:

XLIII. Kibleyi alem , doğru deyir . peri hanım başını terpedib sırğa seslenip.....

Bu kimi masallarda klasik noğıllarımızda , destanlarımızda istenilen kadar rast gelmek olar. Biz ise heklik verdiğimiz nümuneler ile kifayetlenirik.

“İntuisiya yalnız keçömişin neticesi kimi değil , elde

(i) Azərbaycan destanaları II cild , Azərbaycan SSR EA
Neşriyatı , Bak. 1966 Sah 99

(ii) Yene Orada , sah 166-168

edilmiş faktların uzun bir zaman tahlili neticesinde gelecekte hansı
hadiselerin boş vereceği

Kimi , gelecek hadiseleri ireliceden haber veren bir amil kimi de üze çıxır
“

Yeri gelmişken demeliyik ki, tebabet elmi ile meşgul olan başı yoldaşlar
Azərbaycan sifahi folk edebiyatında sessiz – hesapsız istifadə edilən “
buta” “rüya” meselesinə diniehkam kimi bakırlar. Asıl hakişkat de ise
hakk aşıkalmızın bilinci babalarımızdan istifadə ettikleri “ buta “ “ rüya”
bedii priyomalrı telepatiya ve intuisiya hakkında empirik malumatların
umileştirilmesi neticesidir.

Deyilenlerden aydın olur ki, destancı aşıkalmız güçlü bedii tefekküre
malik , hususi iste’dad sahipleridir. Traşka sözle desek , dede üstad hakk
aşıkalmızda “ beş beyin öz inkişafının öyle yüksek merhalesine gelip
çatır ki, böyle mucizeler psihi faaliyetin bütün sahalarında , o cümleden “
hayatın güşe daşı “ hesap edilen hafıza sahasında , o cümleden “ hayatın
güşe daşı “ hesap edilen hafıza sahasında “ adamı heyran koyur. Yeni
onlar özleri yarattıkları destanalarından başka hele en azı 15-20 destanı
sinedefler bilir. Birazda olabik değilse , bir iki ve bazen de üç gecelik
danışılan birce destanda en eksiyi 30-40 geraylı , 40-45 koşma
muhammes ve başka lirik növlerle yanaşı , hemde şiirlerle alakadar
nakletme de vardır. Bu növlerin her birinin de özünemahsus perde
düzümü gezimi , kök makamları ve meclis ehlinin iştirakına göre ifacılık

üslubu avrdır. Şüpheşiz , bunalrı yadda saklamak için aşık bütün psihi faaliyetini sadabladığımız meseleler üzerinde merkezleştirmelidir.

Bu faktlar gösterir ki , “ bazı adamlrda hafizenin müstesna derecede kuvvetli olması ile bağı olan adamlrda henin sahap daha derinden yiyelenmke için kuvvetli ve tükenmez merak olur. Bu merak neticesinde insanda kalben bağı olduğı sahaya aid material tez, etrafli ve mühkem yadda saklamak beceriğı formalaşır.”

İster klasik , isterse de müasir aşıkaldırda şifahi eşitme ve yadda saklama hafızası bu bakımdan mahz güçlüdür. Hiç şüpheşiz , bu meselede başka sanat , peşpeşe sahiplerinde

1.A.Memedov –İnsan beynini mucizeleri – Azerneşr . bak 1970 sah.57

b) Yene orada , sah 6

c) Yene orada , sah 7

olduğı kimi asıl manada üstad aşıkaldırın da oradan gelme tabi imkanalrı , baş beyin hüceyreleri hususi rola malikdir. Aynı zamanda burada etraf muhitin tesiri ve yaddaşın terbiyesi de nazardan kaçırılmamalıdır.

XLIV. Aşık Yaradıcılığında Sanatkarlık –

Aşk poeziyası milli kobritli poeziyadır. Azerbaycan dilinin mana çalarlığından ifade güzelliğinden yerli yerinde istifade etmek , ahengdarlığa dik kat getirmek sözleri çeşidleme , cilalamak , onalra poetik şifa vurmak orta asır aşıkaldırının şiirlerinde sanatkarlık bakımından hususiye dikakti celb eder.

Aşıkalr şiirde sözleri hem müstahkim , hemde mecazi manada ustalıkla işletmeyi becerirler. Yeni aşıkalkr sözün leksik manasını üslubu makamlarda hayret edilecek derecede değıştirmekte mahivdirler. Klasik yazılı edebiyatta olduğukini , orta asır aşık şiirlerinde de alnın aya , uzun güreeşe , kaşın kemana , kirpiğın oka. , dişin sedefe , yanağın elmaya – çiyeleme boy – buhunun serv ağacına benzedilmesine çok tesadüf olunur. Lakin dede üstad aşıkalkr aşk hallerinde bu kimi ananevi

Benzetmeleri ile orijinallikle işledir ki, şiirin poetik leyoketi , sikleti okuyucunun – dinleyicini heyran eder. Mes . Kurbanı 2nin “ Benovşe “ şiirinden bir bende dikkat getirek:

.....Kurbani der: Gönlüm bundan sayrıdı,
Ne etmişem yarım benden ayrıldı,
Ayrılıkmı cekıb , boynu eyridi,
Hiç yerde görmedim düz benovşeni

Şiirdeki poetik legoyat , baharın fusunkarlığı , “ berovşenin” kız kını cilvelenmesi , kızın benövşe iylemesi” ile tutarlı , mantıklıdır ki, okuyucu sanki şiirin özünü okumur , baharın sehrikar aleminde sazın- sözün hazin melodyasının altında benövşenin etrini koklayır. Diğer taraftan aşık ile bir kuvvetli tezağ yaradı ki okuyucu saatlarla sözlerin tesir kuvvesini düşünüp daşınmalı olur. Ayrılığı , mühneti aşkında hicran çekenlerin azabını manevi ve cismani cihattan sarsıldıkalkrını Kurbanı nice de inandırıcı ve tesirli vermişdir. Kurbanı’den sonra gelen ister aşık , isterse de yazılı edebiyat nümayendeleri

1. Azərbaycan Halk destanları . I cild , Azneşr Bak. 1961 sah 172-173 .

hemişa ona kibta etmiş , benövşenin şairane görmeini ondan tesirli , ondan poetik dilde terennüm etmekte çetinlik çekmişler.

Aşık poeziyasında dilini bedii tasvir ve ifade vasıtaları her hansı bir fikir daha obdanışık vermekte mühim rol oynayır. Bunun bir sebebi aşık poeziyasının canlı danışık dili ile ayrılmaz derecede kaynayıp karışması , diğer sebebi ise onun saz perdeleri ve saz köklerine hem ahenk edilmesidir. Malumdur ki, canlı danışık dilinde bediilik güzellik esas ifade vasıtalarıdır. İfadeleri çeşidlemek , onu söz melodiyaları ahengine sıralamak , dinleyicileri kulak ve melodik kafiyeler ile sehirlemek aşık poeziyasınınönünde şartlarındandır. Buna göredir ki, geniş fikrin konkret , tesirli şekilde okucu – dinleyicilere çatırılmasında , tasvir okunan lirik fikir ve tasvir objektine sözsüz hüsn – rağbet aşık poeziyasında asıralı boyu öz teravetini , bakireliğini yitirmemiştir. “ Beşnovşe “ ve bu kimi koşmalar 4-5 yüz il bundan kobok değilse de, yine de ifacı aşıkların repertuarında öz füsunkarlığını itirmemiştir.

Orta asır aşıkları fikri obrazlı demek için tasvir ve ifade vasıtalarından: Mecazlar , metonimiyalar , teşbihler (benzetme) , bedii tayinler (epitet), tekrar ve tekrirler , müracaat (hitab) , sual , nida , tezat , kinaye , mübaliye , atalar sözü ve meseleler , afarizmalar , ibareler sinanimler, ontanimler, omanimler , omoformlar , çohma'nak sözlerden gen- bol istifade etmişler.

Malumdur ki , mecaz kuvvetli , en tesirli bedii ifade vasıtasıdır. Burada sözler özünün hakiki manasında değil , başka mana çalarlıklarında işledilirki, bu da aşıkdan hususi istedad taleb eder.

Kurbani'de:

Heran geceleri kaygu çekmeden,
Elif koddım ayrı yaya dönübdü,
Bedesilin esiden tek sözlerin ,
Yakın ettim , ömrüm zaya dönüldü.

Burada “ kaygu çekmeden “ , “ yaya dönüldü “ , “ zaya dönüldü “ ifadelerinde “ çekmekten “ , “ dönüldü “ sözleri hakiki manasında işlenmiştir.

Yani bu sözler mecazi manada işlediğinden özleri ile birlikte işlenen sözleri de muayyen

1. Azerbaycan halk destanları . I cild , Azərneşr , Bakı 1961 sah 185- 186

derecede mecazileştirmiş idiomatik ifade emek getirmiştir. Lakin burada esas ve aparıcı rola malik bir söz olur ki, diğer sözler de onun etrafında birleşerek mecazi manalık emele getirir. Meraklıdır ki Kerem , nevrüz, Tahir , Abbas Tufarkanlı ve Sarı Aşığa nisbeten idiomatik ifadeler Kurbanı'de oldukça az işlenmiştir. Bunun sebebini ne ile izah etmek olar? Şüphesiz , saydığımız aşıkaların başlarına gelşen kezovü kadar aşkın zulm- sitemi vs daha çoktur. Kurbanı'de ise bu hal nisbeten azdır. Bizce , lirik kahramanın dahili alemini , düşdüğü vaziyeti , alem ve kaderini daha tesirli ve bedii şekilde ifade etmek için idiomatik ifadelerden adları çekilen aşıkalar daha çok istifade etmişler . Abbas Tufarkanlı:

Yarın kapısında öz kan eyledim,
El uzatdım , çekdim öz kan eyledim,
Bir gönüle deydim , yüz kan eyledim
Daha bir kesinen yanar değilem.

“ Kan eyledim “ sözü “ çekdim ” sözü , “ üz “ sözü , “ deydi “ sözü , “ gönüle “ sözü “ deydim “ sözü ile birleşerek öyle irazeoloji vahidler emek getirmiştir ki, bunların avsıtasıyla aşık poetik fikrini çok ince boyalarla aks ettire bilmiştir. Mes: Gönüle deydim- incittim, kalbini sindirdim , yüreğine- kalbine dokundum manalarında işlenmiş ve leksik vahidlere verik bilen fikri gösterdiğimiz birleşmelerle abrazlı ifade edebilmiştir. Bu kimi idiomatik ifadeler , mecazi manalık en çok lirik kahramanın hareketi ile bağlıdır. “ Tahir ve Zühre “ destanında:

Ha deyirem hanım , hanım
Ad tuttu cesedim , canım
Töhmət altta çıktı canım,
Rahmin gelsin kula Nergiz!

Malumdur ki , hakiki manada işlenilse cesed , can od tutmaz , töhmet altında can çıkmaz , rahm yeriib gelebilmez. Demek , bu birleşmelerde mecazi amna çok güçlüdür.

Nevruz nece çeksin Kendeb dağını ?

Eritti , kalbimin aldı yığını ,

Yel vuruban saldı gül yaprağını,

Can verir sövgüyü basını bülbül!

Halk destanları I cild. Azərneşr Bak . 1961 sah 215Halk destanları
II cild Azərneşr Bak. 1961 Sah 26

Getirdiğimiz numunede “ Kendab dağı “ “ kalbimin aldıyağını “ “ can verir “ kimi birleşmelerin tarafları bir mecazi mana etrafında öyle sık mühkem birleşmiştir ki onalrı bir birinden ayırdıkda birleşmedeki mana tamamıyla pozlur. Halk danışık dilinin güzelliklerinden, bedii tasvir ve ifade vasıtalarından Sarı Aşık, Aşık Abdulla da ustalıkla istifade eden sanatkarlardandır.

Bu aşık oda yandı
Od düşdü , o da yandı,
Yar çekdi , ben yeridim
Ben çekdim , o dayandı.

Yakud:

Cihan töker kanlı yaşın
Yandırdı bağrımın başın
Çekti Abdullanın dişin
Dil kırmızı geyinibdi.

Ayrı ayrı aşıkaldan verdiğimiz bu numunelerden aydın olurki orta asır saz aşıkaldının şiirlerinde umumi halk dilinin lügat terkebine dahil ola çok rengarenk ve ifadeli sabit söz birleşmelerine rast gelmek mümkündür. Bunaldı demek oaldı , aynı manada müesir poetik dilde de işlenmektedir. Gösterilen masallarda “ o da yandı “ , “ yar çekdi , ben yesidim “ , “ ben çekdim yar dayandı “ “ toker kanlı yaşın ” , “ yandırdı bağrımın başın ” , “ dil kırmızı geyinibdi ” kimi birleşmelerde işlenen sözler mecazi mana kasbetmiştir. Birleşmelerdeki sözler birleşmerek bir mecazi mana bildirmiştir. Aşık poeziyasında varılmış hemen numunelerin ifadeli , emesinal ve tesirli , daha okunaklı olması , asanlıkla yadda kalmasında ve tabilikte halk dilinin ruhunu aks ettiren bu idamaların çok mühim rolü vardır.

Köroğlu ‘da mecazlara daha çok tesadüf edilir. Burada hadise ve ahvatlar zengin olduğu kimi , tasvir için istifade vasıtalar şiirin poetik güzelliğini daha da artırıp , hediyelerin canlı , tesirli , obrazlı ve emosinal ifade olunması için şerait yaradır. Bir neçe masala nazar salak:

Telli saz üstatları . Azereşir . bak 1964 , sah 9Yine orada , sah .26

Mailem göz- kaşına,
Düşerem ter savaşına ,
Durup dolannam başına,
Tutaram dile , aparram

Telli Nigar mekul durar,
Eli koynunda boynun burar,
Müjganın sineye varar,
Göz okşayar, kaş inilder

Meelide dolanmır sazın,
Sinem üstden getmez dağın,
Tökülübdü kaş – kabağın
Baranmı , kışdı mı nedi?

Bu masallarda “ düşerem ter savaşı “ , “ dallanmam başına “ “ tutaram dile “ , “ boynun burar “ , “ müjganın sinaye vurar “ , “ göz okşayar , kaş inilder “ , “dolanmır sazın “ , “ getmez dağın “ , “ tökdü kaş bağı “ kimi ifadeler Koroğlu şiirlerinin halk ifadeleri ile ne akdar zengin olduğunu bir daha tasdik eder.

Orta asır aşıkalarının yaratıcılığında benzeyenle benzedilenlerin- metonimiyân da poetik makamda tasvir ve ifade vasıtaları kimi ehemmiyeti çoktur. Halk arasında tez tez ras geldiğimiz “ gözü yol çekir “ , “ gözü yoldadır “ , “ gözü yola dikilp “ kimi ifadeleri Nevruz şiirin poetik makamına ustalıkla salarak deyir:

Nevruz ne yaman haldadı?

Peymanam dolhadoladdı,

Kendabın gözü yoldadı

Kaldım bu derya üzünde

Zühre Tahirsiz günlerini yürek ağrısı ile yadına salıp haline münasip deyir:

Seher seher Tahir eve gelerdi,
Şiirin şiirin sohbət açıb gülerdi,
Yüreğimi alıp , eynim silerdi,
Gülüp danıştıgım yadıma düşdü.

Sözsüz , yüreği almak olmaz. Bu parçadaki “ yüreğimi alıp eynim silerdi
“ mısrası poetik makamda metanimiyadır.

Metanimiyalar təsvir vasitəsi kimi aşık şiirine berdir.

Köroğlu Bak 1965 sah 75

Yene orada , sah 95

Yene orada , sah, 170

Azərbaycan xalq destanları I cild, Azərbaycan SSR EA Neşriyatı

Bak.1965 sah 159

Yene orada sah.128

boya güzel nakış verir . Masallara dikkat getirildikte , aydın olur ki , metanimler mecazın başka növləri tek insan tefekkürünün üsul ve hususiyetleri ile bağılıdır. Meraklıdır ki, orta asır aşıkalarının yaradıcılığı hem vaziyette , hem hadiseye ve hemde mekan ve mensubiyette göre metanimlerle istenilen akdar zengindir. Karakter alamet kimi her birine ayrılıkta bir mümne vermek kifayettir.

Ağlaya ağlaya düşdüm yollara,
Yar ayısı, derdü mühret yara yüz...
Derdim olub evvelkiden beş beter,
Son son oldu karabağrım , yara yüz

Abbas Tufakanlı'dan verilen bu nümunedeki “ şah şah oldu akra bağrım yara yüz “ vaziyette göre metanimiyadır.

Ne bakırsan gözü kanlı haram?
Sen deyen günahlar ta men değılem,
Her şehrin bir adı , bir sanı var,
Ben Mısır şehriyem , Yemen değılem

Buradaki “ Men Şehriyem Yemen değılem “ mekana göre metanimiyasında Abbas Tufarkanlı lirik kahramanın dili ile demek isteyir ki , men Mısır şehrindeyim , Yemen'de değilim. Yeri gelmişken hayal edek ki , Mısır sözü burada mecazi manada işlenmiştir.

Başına döndüğüm, kurban olduğum,
Acem oğlu , sandığından dur yer!
Alışıp oduna buryan olduğum,
Acem oğlu , sandığından dur yeri!

Takir'den verilen bu benddeki “ başına döndüğüm , kurban olduğum “ , “ alışıp oduna buryan olduğum ” metanimleri ise hadiseye göre emele gelmiştir. Dilin bedii tasvir vasıtası olmak itibarı ile teşbih (benzetme) aşık yaradıcılığında mühim yer tutar. Hadise ve ehvatalrın , kahramanların sergüzeştlerini daha kuvvetli , tesirli tasvirinde teşbihlerden geniş istifade olunur. Teşbihler dilin bediiliği , zenginliği, aheryolarlığı , güzelliği ve emasinallığı cihatından kahramanın manalı şekilde seciyelendirilmesine imkan yarcelir. Köroğlu da

teşbihler diğer orta asır aşıkalarına nisbeten hem çok , hem de güçlüdür. Çünkü burada kahramanlık motivleri

Azerbaycan destanları , I cild Azerbaycan SSR EA neşriyatı Bak 1965 ,
sah 159

Yene orada , sah 128

Halk destanları II cild Bak 1961 sah 40

Harkulade igidlikler diğerkahramanalra nisbeten çok olduğundan onuntasvirinde de teşbihlerden geniş istifade okunmuştur. Mes:

Gel sana söyleyiö , ay Deli hasan
And içmişem bugün dava olmasın
Yoksa aslan kimi cüşe gelerem,
And içmişem bugün dava olmasın
Haykırıp açsam meydanı
Su tek ahideram kanı
Desteleyip beyi , kanı
Kırat düşüne kataram.

Bu mesallarda bir cihat meraklıdır ki, eğer Kerem , kurban , Abbas , Tahir , Garip , Nevruz , Hasta Kasım ve başkalarının şiirinde kan akıtmak- göz yaşına , kahraman – şire , güzel pervaneye benzedilirse , Köroğlu'da kan akıtmak – su akmasına , kahraman – şire , aslana , pelenge , güzel ise lacına kızıl kuşa vs. benzedilir. Lirik kahramanların aslana, şire , güzellerin pervaneye veya kahramanın laçına , terlara benzedilmesi Köroğluda nisbeten azdır.

Teşbihin esası mukayise ve benzetmedir. Burada tasvir olunan bir eşya yahud hadise benzeyişleri itibarı ile başka bir eşya ile karşılaştırılır. Meselen, Kerem sevgilisi Aşk'ın nazarda tutarak değir:

Doğmamışam şeker kimi dilinden,
Korkum yahud benim hiç de ölümnden,
Sarılıbsan ince miyone belinden,
Aman Kerem , men rüsvey eyleme!

Bu masalda Kerem Aslı'nın dilini şekere benzedilerek tabii ve manalı teşbih yaratmıştır. Asıl maksad güzelin bakışının tasviridir. Kalan masallarda bu bakımdan izah edilmelidir. Yazılı edebiyatta olduğu kimi üstad aşık alr da teşbihin bütün növlerinden istifade etmiştir. Aşık poeziyasında her hansı bir benzetmede dörd unsurun dördünün de iştirak etmesi vacib değil. Bazen öyle benzetmeler olur ki, benzeyen ve benzetme koşması bazen ise benzeyen , benzetme koşması ve benzetilen iştirak eder. Böyle benzetmeler hadiselerin , eşyaların ne derecede tasvir olması ile alakadardır. Mes:

Ördek kimi uçdum gölden göllere
Ceryan kimi kaçdım çölden çöllere

Köroğlu Bak. 1965 sah.18-19

Azərbaycan destanaları II cild , Azərbaycan SSR EA Neşriyatı , Bak 1966
, sah 12

Halk destanaları . II cild bak 1961 sah.30

Burada benzeyen iştirak etmese de malumdur ki birinci şahsın özü hakkında danışılır. Benzedilen “ ördek “ ve “ ceyran “ benzetme edatı ise “ kimi “ sözüdür. Aşıkaların lirik şiirlerinde serbest benzetmeye , yeni benzetme alametlerinden başka diğer üç unsuruda malik olan benzetmelere de tesadüf edirik . kerem’de lirik kahramanın böyle teşbih verilir:

Kerem der : canım kimi

Atlas geyer hanım kimi,

Ben sevirem canım kimi

Eller han Aslı’mı gördüzmü?

Burada “ sevirem canım kimi “ ifadeleri serbest benzetmelerdir. Nihayet orta asır aşıkalarında benzetme sebebi ve benzetme demeti olmayan teşbihler de vardır ki, buna mükemmel benzetmeler deyilir:

Hezerat , birce bakın , canalr olandır , bu gelen,

Gözleri cellada dönüb , ismi Kaytandı bu gelen,

Özü bir saha kanı , adil divandı bu gelen!

Özü gül , saçı sünbül , yakut , Yemendi bu gelen!

Burada “özü gül “ , “ saçı sünbül “ , “yakut – Yemen “ vs kimi ifadeler tek dili mükemmel benzetmelerdir. Her hansı bir hadiseni , ahvaltı ve yahud sorgunu daha tesirli vermek için tekrar ve takdirden yerli yerinde aşık poezyasında gen _ bol istifade edilmiştir. Tekrar ve tekrar aşık koşmalarında şiiri üslubuna , hadisenin mekanına uygun oalrak işlenmiştir. Meselen:

Felek beni bağa bağman eyledi,

Bağlar ağlar , bağman ağlar , gül ağlar

Dost bağının akmaz oldu sualrı,

Süsen ağlar , sünbül ağlar , sel ağlar

Biri Ahalsın alması,

Biri Bağdadın hurması

Biri zekerin hırdası

Biri şamamaya benzer.

Ne aceb hub yaradıb hüsnümü tarı bu kızın!

Ne aceb gülşene benzer güzəri bu kızın!

Ne aceb mestlenib çeşmi huamrı bu kızın!

Ne aceb güller açıp fesli baharı bu kızın!

Azerbaycan destanalrı , II cild , Azerbaycan SSR EA Neşriyatı Bak. 1966
, sah 28

Halk destanalrı II cild Bak 1961 sah 47

Azerbaycan halk destanalrı . I cild Bak 1961 , sah 28

Yene orada , sah 223

Azerbaycan halk destanalrı , II cild Bak 1961 , sah 108

Birinci masalda “ ağlar “ sözü altı defa tekrar olunmuştur. Kerem’in derdi ve alemini , ağlamasını daha abrazlı ve tesirli vermek için tekrarlardan istifade olunmuştur.Üçüncü masalda ise “ ne aceb “ , “ bu kızın “ ifadeleri tekrar kimi her mısranın evvelinde ve ahırında özünü gösterir. Tekrar ve takrirler Köroğlu şiirlerinde daha geniş yer tutar . kıratın Hamzaya tapşırıldığı şiirde tekrar yerli yerinde işlenmiştir. Hemen şiirde “ seksen min “ – sözü dokuz defa tekrar edilmiştir. Bu , adi tekrar değil. Kırat ‘ın kıymetini , yahşi at olmasını , der günde Köroğlu’ya dayak olduğunu daha canlı tasvir etmek için tekrarlanmıştır.Mesele ...

Seksen min ilhiya , seksen bin ata ,
Seksen bin mahaldan gelen barata,
Seksen bin kotona , seksen bin cuta,
Seksen bin kotonlu kola de verme

Elece de , Köroğlu’nun Arab Reyhan’la herbleşib geri kaydtdığı zaman Canlıbelş’in dağalrına dediği şiirde “ dağlar koynunda koynunda” mısrası şiir boyu altı defa tekrar edilmiştir ki bu da şiirin güzelliğini artırmakal yanaşı , Köroğlu’nun vatanperverliğini daha canlı ve obrazlı ifade eder. Numune için birce bende dikkat edek:

Beni bundan besledi,
Dağlar koynunda koynunda
Tölek terlanlar sesledi
Dağlar koynunda , koynunda

Şüphesiz , buradaki tekrarlar sadeliği , oynaklığı , orijinallii ile sanatkarlık abkımında şiire poetik vüsat vermiştir. Aşık poeziyasındaki sadelik dar manada başa düşülmemelidir. Poetik yaratıcılıkta sadelik yaratmak için sanatkar her şeyden evvel halkın adet ananesini , yaşayış tarzını inceliğine kadar bilmek , onun bedii nitbi , atalar sözlerini , zerbi – meselelerini , nağlalrını , destanalrını , bağtılarını mükemmel öğrenmelidir. Böyle oldukca

“ Köroğlu “ destanı Bak.1965 sah 162

Yene orada

Aşığın yarattığı eserin bedii hususiyetleri de dolgun olar. Yalnız bunalrda hele aşık poeziyasının yüksek sanatkarlığını tamamlığı önde şartlar değildir. Çünkü aşığın öz şahsi şairlik istebak , ifacılık bolarığı , kabiliyeti ve meclis edeb da esas şarttır.

Malumdur ki “ şairlik iste dağlının esas alemeti ondan ibarettirki , şair hemişe özünün şahsi tefekkür tarzından aşık olmayarak , her bir insani vaziyetten te sirlenmek ve onu canlı bir suretle duyabilmek bolarığına malikdir”

Uzun yıllar boyu nesilden nesile yadigar kalan sifehi halk edebiyatında sanatkarlık çok zengin ve kuvvetlidir. Bunun neticesidir ki, her karşı küçük bir bedii parça güzel sanat numunesi kimi yıllar boyu yaşayır. Öz terovetini hikmetini ve nikbirliğini saklayıp , bütün nesillerin hemesri olup , onlara manevi sevk verir. Tekce onu hatırlatmak kifayettir ki, halk yaratıcılığının güzel nümunelerinden olan boyatılardan her hansı birini nazardan geçirsek , görerik ki buradaki hiss, emosiya cildlerle esenin bıraktığı tesire berberdir.

Azizim derde merdim

Düşmesin derde merdim,

Bana derman nefesin,

Tifilgen derd emerdim!

Bu dört mısradaki hüzn , keder , hayat faciası o kadar güçlüdür ki, okuyucu oc -yolovac kalan “ derd emen “ ifadesi boyatıya dolgun poetik fikir verir.

Halk yaratıcılığının bu kimi numunelerinde bazen fikir bilovasita değil , dolayı yolla verilir. İlk bakımda adi , ayrarsız görünen bir predmet ustalıkla manalandırılır ki , hakkında danışılan eşya kenarda kalır, göz karşısında tamam başka haakseler , ehvatalr canlanır:

Bu gelyon, kaşı gelyon,

Meraka başı gelyon,

Merekesi pozulub

Tökür kan yaşı gelyon

“ Kan- yaş töken gelyon “ masalında biz değilmiş bir evin sönmiş
cırağını , karalmış ocağını , bozulmuş növreğini görürük. Klasik aşık mahz bu
cör seda

V. K Belinski Sdeğilmiş eserler Bak: 1948 , sah 61

Elvan boyalı bir özül üzerinde inkişaf edip zenginlemiştir. Zerb masallara gelince demek ola ki, onlar atalar sözlerinden o kadar da farkanmır. Zerb – masalalrda ola az sözle geniş ve derin mana ifade olunur, halkın ruhu ile seslenir , hadise ve ahvatların ifadesine bediilik , obrazlık ve emosionallık verir. Böyle zerb masalların bir kısmı gitgide inkişaf edip atalar sözlerine çevrilmiştir.

Sırr verme radara , sırr verme pise,
Akır kalbin ya , inciye ya köse,
Ot bviter kök üste , asli ne ise
Yavşan beslemekle çenenzar olmaz.

Cüzi çeşme neden tan eder gaf,
Deli muhtac olmaz akıl kimseye
Bir kes ki , alacaktan çıkısa ucaya
Özünden keyrini dahi beyenmez.

Azerbaycan şifahi halk edebiyatının en işlek en..... ve farması olan atalar sözü ve masallar hikmetli babalarımızın hayat tecrübesinde yaranan bedii tefekkürün mahsulüdür. İşlek dairesi geniş olan bu janr ce miyetin ilk yaranma tarihi ile bağlıdır. Atalar sözü ve masalalra muhtelif halkalr “ ibratemiz söz “ , “ Kanadlı söz “ , “ Kızıl söz “ (ruslar 9 , “ Dilin gülzar “ , “ İpesopo düzülmüş inciler “ (şark halkları) , “ Hekim fikirler” (Yunan ve Romalılar) “ Ruhun Tabibi “ (ispanalr) , “ Halk mektebi “ (İtalyalılar) . “ Tecrübenin barı “ (Fransızlar) kimi yüksek kıymetler vermişler Atalar sözü ve masalalrda üstad zahmeti , vatanperliği, yöd elli işgalcilere karşı müberizeni , umumileşmiş şekilde desek , insan hayatı için vacib sayılan bütün zoruriyetleri tasvir ederken şiirlerinde yerli yerinde istifa etmişler. Atalar sözü ve masallardan orta asır aşık şiirlerinde nece işlediğini bir nece masalda göztermeyi merhale bilirik.

Halk arasında :

“ Derdi derd bilene söyleyerler “
“ Yüze gülen adamda itibar olmaz “

“ Ağladan yanında otur , güldüren yanında oturmaz”

- I. Telli saz stamları Bak.1964 .Sah 16
- II. Yene orada sah.31

Kurbani'de:

Söyle derdin bilenlere
Derd başına gelenelre,
Her yüzüne gülenelre,
İtibar eylemek olmaz.

Halka arasında:

“Merd adam işini merdle tutar “
“Merdin işi merd olar “

Kurbani 'de:

Merd odu ki, işin tuta merdiven,
Er istesen keli namerdnen er diler,
Renz anlayan söz düşünen derd bilen,
Alemlerde şöhretlenir, bellendir.

Halk arasında: “Yiğidin başı kalda olar” (kolda gerek)
“Yiğidin başı belaler çeker.

Kurbani'de:

“Sevdiğim yiğid imit atası”
“Eksik olmaz hiç yiğidin hatası “

Halk arasında:

“Yolcu yolunda gerek “

Kerem'de:

“Yolcuyam yolcu yolunda “

Halka arasında :

“ Bu dünyada üç şey insan için baldı “
Bir ayrılık , bir ölüm , bir de yoksulluk”

Kerem’de :

Bu dünyada üçe şeyden korkum var,
Bir ayrılık , bir yoksulluk , bir ölüm!
Hiçbirinden gönül asla hiç hoş olmaz.
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.

Kerem sözleri ve ehudatışrı esasında yaranan bedii tasvir ve ifade vasıtaları.

III. Atalar sözü ve masallar:

Kerem kimi Aslım için ağlaram.
Aşk elinden Kerem oldum
Kerem kimi okum (oku – n) deşe deydi.
Men (sen) Kerem’den beterem (betersen)
Kerem kimi üzüm (üzün) gülmez.
Kerem kimi tüstüm tepemden oldum.
Yarım Aslı kimi göç eyleyip.
Kerem kimi vatandan didergin oldum.
Ağlamak Kerem’e yok, mana yaraşır.
Kerem tek tesellimi ağlamada tapdım.
Bu zamanda Kerem zamanası değil.
Kerem tek işim sarımadı.

B) Mecazlar: Kerem kimi alışıp yandım

Kerem tek aşk badesini içdim.

Az kalıb Keem oduna (oduna) yana.

V) İdiomlar:

Yakan düşmek

Merdimazarlıkda Kara Keşişe tray olmaz (taysan)

Başıma gelen Aslı _ Kerem maçerasıdır. (sevdasıdır)

Kerem kimi gözyaşı tökür (tökme) , (tökdüm)

Kerem kimi derdi (m) yüze yetdi.

Bu yerde Kerem'i ağlamak tutdu (tutur)

Burada Kerem kimi ağlamağın ne yeridi.

Kerem'e şükür , benimle ondan beterdi

Kerem kimi oba- oymaklar dolaşdım

Allah keşişe lanet elesin.

Hilyekarlıkda Kara Kesîşi ötmüsen

G) İbareler:

Kerem de bir Kerem idi.

Kerem , Kerem idi, ha.....

Halk arasında:

“ Büyüğün yolunu gözlemeyen büyüre – büyüre kalar”

“ Yol büyüğündür “

“ Emanete hiyanet olmaz”

“ Komşu malına hiyanet olmaz”

“ Komşunu istemeyen , özünü de istemez”

Abbas'da:

Özünden büyüğün sakla yolunu

Düşen yerde soruş arzı halını

Emanet , emanet isteyen var olmaz

Halk arasında:

“ Dünya başına dar oldu”

Abbas'da :

“ Ay ağalar, hiç bilmirem nedendi

Aleme çen dünya bana bir gelir! “

Halk arasında:

“ Ulgun köpüğünden yağ olmaz “

“ Söğüdde bar olmaz “

“ Barsız söğüd kimi başını uca tutma “

“ Zibilden tepe , gülden dağ olmaz.”

Abbas'da:

Ulgun coşa gelse , köpük yağ olmaz,

Söğüd bar getirse , bağce bağ olmaz,

Zibit tepe olsa , güllük dağ olmaz,

Yel eserde alçaklara endiver.

Halk arasında:

“ Dost başa , düşman ayağa bakar “

Abbas'da:

Meydin kaydesidi – ele yapışar

Seyregib el atar ayağa , haray! “

Halk arasında :

“ Bivefa güzelden yar olmaz “

Hasta Kasım'da:

“ Deli gönül ne divane gezirsen

Bivefa dilberdeb sana yar olmaz”

Halk arasında:

“ Ot kökü usta biter”

“ Yavşandan çemenlik olmaz “

Hasta Kasım'da :

“ Ot biter kök usta asli ne ise ,

Yavşan beslemekle çemenzar olamz”

Halk arasında:

“ kişi olan kesde özünü öymez”

“ Özünü öymek kişiye yaraşmaz “

“ Adam şeytanın feline uymaz”

“ Adam zorlu olanda , yazığı doymez “

“ Adam kolunun kuvvetine arkalanmaz”

“Allah deyen bende döymez “

Hasta Kasım'da:

Bir meclise varsan özünü öyme

Şeytana boc verip giymeye soyme,

Kuvvetli olsan da , yoksulu doyme,

Deme ki , zorluyan , kolum yakşıdır.

Halk arasında:

“ Yakşı iyid adını yaman etmez “

“ Yaman oddan ölüm yakışdı.

Hasta Kasım'da:

Hasta Kasım kime kılsın dadını,
Canı çıksın özü çeksın adını.
Yakşı iyid yaman etmez adını
Çünkü yanan oddan ölüm yakışdı.

Her hansı söz birleşmesi umumişlek karaktere malik karaktere malik oldukda obrazlılık ve mecazilik kimi hususiyetler kasb ettikde sabit birleşme şeklinde formlaşmış olur. atalar sözü ve masallarda bu hususiyetlere malik olduğundan sabit birleşmelere dahildir. Köroğlu şiirlerinin ve ilaca da destanın epik hisseler son dereceobrazlı , emosional ve ifadeli olmasında , seville – seville okunmasında ortalar sözü ve masallarında mühim rolü avıdır. Destanın hem mazmun , hemde mensur hisleri atalar sözleri ve masallarla zengindir. Aslında , bu hal tabiidir. Her hansı bedii eserin dilinin zenginliği ve şirinliği halk ifadelerinden , atalar sözü ve masallardan sanatkarın ne derecede ve nece istifade etmesinden çok asılıdır. Umumi halk dili bir hazinedir, sanatkarın ustalığı ise bu ahzineden neyi ve nece götürmesi ile alakadardır. Sanatkarın ustalığı ise bu ahzineden neyi ve nece götürmesi ile alakadardır. “ Köroğlu “ şiirleri poetik dilini sabit saklamış o her asırda ve kerinelerde üstad veya obrazlı dil vahidleri ile bezenmiş ve cilalanmıştır. Eser yüzlerle saz aşıkalarının sanatkarlığını özünde birleştirmiştir. Ona göre de “ Köroğlu “ destanın dili ifade zenginlikler ile dikakti daha çok celb eder.” Çünkü oldun değirmenci , çağır gelsin der, Köroğlu “ dediler “ masalının tutarlı bir zerb masal kimi bugün de işlek dairesi çok güçlüdür. Köroğlu ‘da işlenen kanallı ifadeler , atalar sözleri , masalalr tesadüf değil , muayyen maksadla işlenmiştir. İster menzum ve isterse de merur hisler kahramanlık motifleri ile dolu olduğu için buradaki obrazlı sabit birleşmelerin bir çok ve masalsız kahramanlığı ile bağlıdır. Bir nece masala dikakt getirmek yerinde düşerdi:

Demirci oğluyan, korkmamram merdden,
Tülkü deyer: Aslan kovaram yurddan

Bir keçi kacıban kurtulsa kurddan,
Bakar boynuzuna gergedan olu

Can Koroğlu , öz canımdan korkmadım,
Korkum oldu Zafer deye dostuma

Yakud:

Kaç kuzudan kuzu törer , koç olar,
Koç giddden koçak olan Sultanım!
Merd igidler dava günü şad olar,
Mühnetler neçar olar Sultanım!
Canım kurban merd igidin özüne
Merd ölse elin vurmaz dizine,
Fürsat düşse düşmanın gözüne
Vurum burum bıçak olar , Sulatnım!

Ve Yahud:

Köyden yıldırım döktürem,
Yurdunda bostan ekdirem,
Toprağın doğa çekdirem
Paşa , koy gelsin Eyvazım.

Yakut da:

Yüz sor gelse , bir tarlana neyler ,
Laçın tek havada süzer Koroğlu

“Köroğlu” da atalar sözleri ve masalaları işlenmesi muhtelif üslubu makamlarla bağlıdır. Bazen şiirin bir bendinin iki murasında bir atalar sözü veya masal verilir , sanki sonraki mısralarda onun manası izah olunur.

Meselen:

Dünyada hiç igidi yoksul olamsın,
Yoksulluk igide yaman ad olu
Herkesin ki , varı- devleti olsa ,
Lezzet çeker , dehanında dad olu

Varlı , kasıl bu dünyadan göçerler,
Yakşını , yamanı görüp seçerler,
Varın olsa gelip yeyip içerler,
Yoksul olsan kohum- kardaş yad olu.

Bu parçadaki kalan mısralar ise aslında “Hiç igidi yoksul olası?” meselesinin manasını üslubu makam bakımından izah eder ve aydınlaştırır. Böyle hallerde bazan şiirin diğer mısraları o akdar kuvvetli ve ifadeli olur ki, o hem de aforizm seciyesi taşıyır. Bazen ise ayrı ayrı bendlerin bütün mısraları kanadlı ifadelerden teşkil olunur.

Sarp kayalarda yurd olmaz,
Muhanette söz derd olmaz ,
Çakkol eniyi kurd olmaz ,
Yene kurd oğul kurd olu.

Merklıdır ki destanda Kırat , Misri Kılınc Köroğlu’nun igidiğini , Köroğlu delilerinin yenilmezliğini tamamlayan vasıtalar kimi çok mühim role malikdir. Ona göre de destandaki bir çopk atalar sözleri ve masallar Kıratla ve Misri kılınçla alakadardır. Mes:

“Merd igidin atı candan azizdi “

“Koç igidler kalmasınalr piyade “

“ İgidina tıdır ciyar parası “

“ At igidin kardaşıdır .”

“ İgid gerek kurbet elde yaslana
Çetin Misri kılinc kında paslana,
Bin tilki neyler bir aç aslana?
Öler acem oğlu , getmez bu yerden”
“ Misri kılinc durmaz kında “

Köroğlu şiirlerindeki atalar sözlerinin bir kısmı umumi halk frazeologiyasına mahsusdur. Böyle atalar sözlerine misal göstermek olar:

“ Çok bilip az danışmak ,
İgidin lengeridir”
“ Dünya Süleyman mülküdü ,
Devlet ki , ver el çirkidi”

Köroğlu’da öyle atalar sözleri ve masallar da avrdır ki , bunalr bilavasta destanla , destandaki hadiselerle alakadar formlaşmış ve sabitleşmiştir. “ Misri kılinc kında olurmaz “. “ Ordu basıb kala yıkmak Köroğlu yaraşır “vs

Umumi halk dilindeki atalar sözleri ve masalalrın bir kısmı destanda azacık değiştirilmiş , kahramanların tabiatına ve karakterine uygun şekle salınmış , hadiselerle üzvi surette bağlanmıştır. Meselen: “ Kişi başına leçek bağlamaz “ şekline salınmıştır.

Nihayet , bunu da kaydetmek lazımdır ki , feodal devrinin muharibleri , köhne adet ananeleri, orta asırlarda insanalrın hayat ve maişet tarzı , a rtık sıradan çıkmakda olan bir sıra adetler , eşyalar , doğuş sursatları , islam dini ayinleri ile bağlı olan bazı atalar sözleri, masalalr , hikmetli ifadeler indi artık öz ehemmiyetini itirmekde ve köhnelemektedir. Bu akbil atalar sözleri ve masalalr

indi halk dilinde çok az hallerde işledilir. Yalnız orta asırlar devrini , içtimai siyasi kuruluşunu nazara aldıkda onlar öz obrazlığını saklamış olur:

“ Kul değerler , kulun boynun burarlar “

“ Kuşlar kanad salar , şahalr tük töker “

“ Şah da gelse çenlibele koymaram “

“ Han korugunda turp ekek”.

Göründüğü kimi , diğer orta asır aşıkalarının şiirlerine nisbeten Köroğlu şiirlerinde atalar sözleri ve masallar çoktur. Bu da onunla izah olunur ki , “ Köroğlu “ destanında hadise veya ahvatlar en çok igidilikle , hücumla , yad elli işgalcilere karşı vuruş sahnelerinin çokluğu ile alakalıdır. Öyle buna göredir ki , Köroğlu ile alakadar halka rasında birçok atalar sözü ve masallar yaranmıştır. Bunlardan bir niçesini nazardan geçirmek yine düşerdi.

Köroğlu demiş: güzeller telli de olur, telsiz de olur

Köroğlu demiş: igidin zatı gerek

Pehlivanlar. Kaddini bükmeye Köroğlu gerekti

Köroğlu demiş: igidin adını eşit , yüzünü görme

Köroğlu demiş: Hiç igid yoksul olmasın

Köroğlu demiş: ad igidin yaraşığıdır,

Öyle bil Köroğlu nere çeker.

Ne köroğlu kimi sinede döğürsen?

Senden Köroğlu delisi olmaz .

Ordu basıp kalalar yıkamak Köroğlu'ya yaraşır

Köroğlu kimi diline yalan getirmez

Öyle bil Köroğlu'nun koç balasıdır.

Bir deli şeytan deyir: Köroğlu kimi dur boz yüzünü göster.

Nigar kimi ne oğul deyib ağlayırsan (ağlarsan9

Kıratın kanımı Alapacadır.

Hamza kimi çöreğin dizgin üstündedir.

Hamza kimi düz çörek beseb olma.

Köroğlu demiş: Aç aslanı açışdırmazlar.

Bu meydan Köroğlu meydanıdır.

At değil ki Kırat cinsidir (başlasıdır , neslidir)

Köroğlu demiş : At igidin dar günde yaraşığıdır.

Köroğlu demiş: Muhannet'in sözü ile uzun benden niye döndü.

Köroğlu tek kurd yüreği yeni sen

At cilavlamak bilmir , özünü Köroğlu'ya benzedir.

Köroğlu kimi bugunu ne eşmisen

Köroğlu kimi yine sesin dağlardan gelir.

Ne Köroğlu yeyimli adamdır.

Köroğlu tek onanı ağlar koyram.

Ne Köroğlu tek meydanı tek görmesen

Lap halaypozandır.

Köroğlu kimi , tanrı törpüsü deymeyip vs ve i.a

Bu kimi masalaların halka rasında işlek dairesi istenilen kadar çoktur.

Tesadüf ki bu atdar sözleri masalalar hele de lazımcıca öz aksini “ Atalar sözleri” kitabında topmamıştır.

Getirilen masallardan görüldüğü kimi, orta asır saz aşıkaları halk dilindeki atalar sözleri ve masalalardan bazen hiç bir değişiklik etmeden olduğu kimi istifade etmiş , bazen ise mevzu , hadise , janr, uslub hususiyetleri ile alakadar olarak atdar sözü ve mesali muayyen şekilde değişmiş.

Sanatkarlıkla inkişaf ettirerek , fikrin daha tutarlı ifadesine nail olmuş , bazen de öyle hikmetli ifadeler yaratmışlar ki , hemen ifadeler sonralar halk dilinde bir masal kimi sabitleşmiş mükellenmiştir.

Orta asır aşıkaları poetik yaratıcılıklarında öyle aforizmler işletmişler ki onlar halkın istek – arzusunu tefekkürünü heyirhatlığını düşmana karşı amansızlığını beddi ve estetik şekilde ifade eder. Aforizmlerde doğru yol gösterilir , öğüd , nasihat verilir. Aforizmler de atalar sözü masallar kimi , fikri

yıgcam , kankret , tesirli ve bedii cihhattan kuvvetli ifade eder. XVI – XVIII
asır aşıkları şiirlerinde istenilen kadar aforizmalar işletmişler.

Kurbani :

Bimürvetin , biinsafın balası ,
Ben seni sevmişem sağ yüreğimde
Kıya bakdın ortalığa kan tökdün ,
Kara nokta koydun ağ yüreğimde

Abbas:

Ben gezmişem alçak ile uçanı,
Yarı yoldan kalsın Deli Becanı
Yar yolunda koydum bu şirin canı,
Abbas ağlar , Peri kimi yar geder

Gösterilen masallarda “ kıya bakdın ortalığa kan tökdün “ , “ kara nokta
koydun ağ yüreğimde “ , “ yarı yolda kalsın , yar yolunda koydum bu şirin canı “
kimi ifadeler aforizmlerdir.

Meraklılar ki Kurbani , Abbas , kerem , Garib , Tahir , Nevruz ,
Abdullaya nisbeten hem bedii cihattan , kuvvetli hemde öğüd ve nasihat
karakterlidir . Meselen:

İgid marifeti gerek dilinde,
Kocanın esası gerek elinde,
Bigbeyret oğulalr ata yerinde
Hiç kalmasa kaldığından yakşıdı

Verilen masaldan aydın olur ki, beykeyret oğulalrın ata yurdunda
kalmasından , kalmadığı yakşıdır. Bu kimi aforizmler ve sözle derin mana ifade
etmiş ve şiiri poetik sikletini artırmıştır.

Aşık yaradıcılığında mecazi manalık ibarelerde de özünü gösterir.

İbarelerdeki mecazilik de idiomalardaki mecazilik kimi fikrin bedii cihattan canlı abrazlı ve emosional şekilde ifade olunmasına hizmet eder. Lakin ibareler idiomalardan muayyen derecede farklıdır. Bu ayrık onların hem manasında hem de formasında özünü gösterir. İbarelerin taraflardan biri hakiki manada işlenir ve mecazlaşmış diğer taraf onun daha kuvvetli, tesirli olmasına sebep olur. İdiomada ise ekseren her iki taraf mecazlaşarak bir mana ifade eder.

- a) Azerbaycan halk dansları. I cild bak. 1961, sah. 180
- b) yine orada, sah. 242
- c) Telli saz üstadları, bak. 1964 sah. 22-23

Orta asır aşıkalarının yaratıcılığında demek oalr ki aynı formalı ve aynı manalı ibareler işlenmiştir ki, bunlar esasen “ başına döndüm “ , “ başına döndüğüm “ , “ kadasını aldığım “ , “ aziz başına için “ “ and olsun “ , “ kurbandı gözüne “ , “ kurbanam gözüne “ , canım kurban olsun “ , “ ömrün uzun olsun ” , “ günün akra olsun ” vs kimi sabit birleşmelerden ibarettir. Böyle ibareler aslında bir idiom şeklinde formlaşmış , halk arasındna aşık yaratıcılığında daha geniş yayılmıştır.

Kurbani’de:

Başına döndüğüm alagöz Peri,
Eysi kurmuş otağına sakinin ,
Cahar zülfü birbirine vuruldu ,
Kanlar oynar buhagında sakinin.

Seherin olan yeli kimi ,
Esmâ kadasın aldığım!
Benim sabrı , kararımı,
Kesme kadasın aldığım!

Abbas’da:

Abbasam yokdu mekanım ,
Sana kurban şirin canım,
Şehrinizde Peri hanım,
Sıdkın Mevlaya bağladı.

Kadasın olduğum , neden makulsan?
Eğer dal isense dil sana kurban!
Gümüş neşter ile tökdün kanımı,

Nazik ellerinle , sil , sana kurban!

Beni koymasın avare,

Görüm günün olsun kara!

Aparır gurbet diyara,

Dad aman oldu , yar gelmir,

Gösterilen masallarda “ başına döndüğüm “, “kadasın aldığı “, “ sana kurban “, “ dil sana kurban “, “ günün olsun akra “ ibarelerinde mecazi manalık özünü gösterir. Burada işlenen sözlerin her biri öz müstakil manasında değildir, hatta bazı sözlerin konkret manası böyle yoktur. “ kada ”, “ bela “, “ kurban ” vs ve i.a

Tahir , Garib, Nevruz şiirlerinde de , Kerem , Kurbanı ve Ababs Tufarkanlı şairin yaratıcılığında olduğu kimi çok işlenen ibarelere rast geliriz.

1. Azerbaycan halk destanları . II cild , Bak 1961 , sah 162

2. Yene orada , sah 199

3. Yene orada , sah 222

d) Yene orada , sah.211

e) Yene orada , sah 247

Orta asır aşıklarının şiirlerinde omonimlerin rolü daha çoktur. Çünkü omonimler vasıtası ile üslubü makamlara manalar ifade edilir. Sözler formaca aynı olsalar da, manaca muhtelif olur. Aşık edebiyatında omonimlerin mana variantları daha çoktur. Omonimler vasıtası ile dilde bediilik obrazlılık , tesirlilik ve emosionallık daha kuvvetli ifade olabilir. Her cinas omonim olabilmeyen ona göre ki , cinaslarda bazen iki nitk hissesi ayrı ayrı manalar ifade eder. Lakin omonimler cinas olabilir , çünkü omonimler ayrı ayrı nitk hisselerinden ibaret olsalar da , bir sözle ifade olunur.

Aşıkların şiirlerinde , omanimlerle yanaşı , omoformlarla ve cinaslara da rast gelirik .

Meselen:

Kerem deyer senin , kız , kulun olum,
Hemişa kapında renciber kalım ,
Kısmet olsun senden muradım alım ,
Sen de benden muradını al , güzel!

Nece ildir ben gezirem dagları
Bu sineme çekdin yaman dağlar ,
Kerem sana Aslı deyip yalırarı ,
Neler çekdim , Aslı , senin elinden

Elif kaddın , boy kametin , şey saçın ,
Nece benzer harf içinde bir dala,
Her muyana bin gövderdi tay seçin ,
Kevvas olan yek deryada bir abla

Birinci masalın birinci kendinde “ ol “ sözü olmak manasında işlenmiştir.
İkinci masalda birinci mısırda “dağ” sözü coğrafi anlayış , yeni dağı bildirir ,
ikinci mısırda ise “ dağ “ sözü çekilen dağ (dağ çekmek) manasını bildirir.
Üçüncü masalda birinci bendde “ del “ sözü “)” harfi dördüncü mısradaki “
dal” sözü ise soya cummak , suya baş vurmak manasını bildirir.

Koymam kola , Cafer Paşa
Sende bu dağı , bu dağı....
Çekdin çel – çarpaz sineme,
Sen de bu dağı , bu dağı

Köroğluyam saldım talan,
Özün öz kanına yalan ,
Kırat döşünde dört doaln ,
Sende bu dağı , bu dağı...

- (i) Azerbaycan halk destanaları , I cild , bak 1961 , sah 211
- (ii) Yene orada , sah.247
- (iii) Yene orada , sah . 54
- (iv) “ Köroğlu” destanı. Bak ,1965 sah.89-90

“ Köroğlu” dan getirdiğimiz bu amsalda birinci “ dağ” intikam kısas manasında ,
ikinci “ dağ” çekmek manasında , üçüncü “ dağ” ise hakiki dağ manasında
işlenmiştir.

Ben aşığam kanlı gül ,
Kanlı sevin , kanlı gül ,
Yemiş bülbül bağrını
Çıkmış ağzı kanlı gül

Ben aşığam , ay meler ,
Bulud alttan ay meler ,
Deryada bir gül bitip
Su deyiben oy meler.

Birinci masalda birinci ve üçüncü “ gül “ sözleri isimdir , yeni eşya
bildirir , ikinci “ gül “ sözü ise feldir , gülmek manasında işlenmiştir. İkinci
masalda “ ay “ sözleri de onanımdır.

Omoformlar da omonimler kadar dilin bedii ifade vasıtası olmak itibarı
ile mühim yer tutar. Omoformlar omanimlerden kuruluşuna göre farklanır. Böyle

Omorformlara klasik aşkının şiirlerinde istenilen kadar rast gelmek olur:

Aylar , iller hasretini çekdiğim,
Yüzü dönmüş birvefa yar böyle bak!
Güzellere sarhoş gezmek ar değil,
Açılıpdı gümüş kemer , böyle bak!

Hilas oldun davada hayda,
İgid görmedim sen sayda
El ver , burda sennen sayda,
Vurak o hessab oğlu!

Karşıda yahşi dağlar ,
Göçmeye yahşi dağlar
Herkesin bir dağı avr,
Aşığı yahşi dağlar.

Burada ki “ böyle “ sözü , istikamet bildirir, yeni işare evezliğidir. İkinci “ böyle” sözü kemer bağlanan “ bel “ manasını bildirir , isimdir yönlük haledir. İkinci masallarda birinci “ yaradan “ sözü insanda olan “ yaram” bildirir, ikinci “ yaradan “ sözü ise “ yaratmak”

Felinden düzelen feli sıfattır. Allah manasını bildirir. Üçüncü masalda birinci” soyda” sözü “ cin” manasında işlenmiş ve ismin yerlik , halindedir. İkinci “soyda” sözü ise yine de isimdir , adlık halinde işlenib ve “alver” manasını bildirir. Dördüncü masalda birinci ve ikinci “dağlar” sözü isimdir cem halde işlenmiştir. Coğrafi mana bildirir. Üçüncü “dağlar” sözü ise “ la” şekilcisi ile “dej” ismindenemek gelen “dağla” feldir, “ r” ise müzare gelecek

- (i) Azerbaycan halk destanları , I cild Bak.1961 sah.109
- (ii) Yene orada sah.107
- (iii) “ Köroğlu” destanı bak,1965 sah 109

(iv) Telli saz üstadları bak, 1964 sah 8

Zaman şekilcisidir. Verilen masallarda işlenen “böyle”, “yaradan” “sayda” “dejler” sözleri omoformaldır ve bunlar cinas olabilir. Demek omoformlar cinas yaratmak için en elverişli vasıtalarındır.

İmkanımız dahilinde tahlil ettiğimiz numuneler bir daha gösterir ki, orta asır aşık poeziyasında dilin bedii tasvir ve ifade vasıtaları sanatkarlık bakımından poetik yaratıcılığı araştırmakta mühim ehemmiyet kasb eder.

MÜNDERİCAT

	Sah
Redaktörden.....	3
Ön Söz	5
Klasik aşık poezyasında lirika.....	8
a. Muhabbet lirikası.....	8
b. Azık lirikasında içtimai –siyasi motivler.....	21
Destan yaratıcılığı	30
a. Kahramanlık destanları.....	86
b. Muhabbet destanları.....	50
Aşık yaratıcılığında sanatkarlık	63